

Remete FARKAS LÁSZLÓ

RÉGI-NÉPI, IFJÚSÁGI JÁTÉKOK

„Magyarság hagyománya és története” könyvsorozat XII. kötet

Tudományos leírások, néprajzi gyűjtések és emlékezések felhasználásával.
Lexikonok és tanulmányok, népszokások és elmondások alapján.
Jeles- és köznapi hagyományos játékok ismertető leírásával.
Egykori valós lényegük és céljaik bemutatására törekedve.
Hajdani játékos ismerkedési és udvarlási lehetőségekkel.
Érzékeltetve, az erkölcsi normák változékonyságát.
Régi hagyományaink megismertetését célul tűzve.
A sokszínűségük megjelenítésére törekedve.
Elődeink kultúrájának jobb megértéséért!
Magyarság értékeinek megőrzéséért!

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	8
I. FEJEZET: JÁTÉKOK ÉS JÁTSZÓK	9
1.1. Játékszerek és játékeszközök	9
<i>Játékszerek</i>	9
<i>Játékeszközök</i>	9
<i>Játék-tartozékok készítése</i>	10
1.2. Játékos korosztályi körkép	10
<i>Csecsemők vagy csecsszopók</i>	10
<i>Bubák vagy kisdedek</i>	11
<i>Apróságok, pulyák vagy gyerekcsék</i>	11
<i>Gyerkcők vagy gyerekek</i>	11
<i>Serdülők vagy surjánok</i>	12
<i>Ifjak, vagyis legények és leányok</i>	12
<i>Házások és „vén-ifjak”</i>	12
<i>Öregek és özvegyek</i>	13
II. FEJEZET: JÁTÉK-CSELEKMÉNYEK TÍPUSAI	14
2.1. Eszközös játékok	14
<i>Tárgykereső játékok</i>	14
<i>Tárgykészítő játékok</i>	14
<i>Tárgyhasználó játékok</i>	14
<i>Tárgyas bűvjátékok</i>	15
2.2. Mozgásos játékok	15
<i>Vonulós játékok</i>	15
<i>Gyorsasági játékok</i>	15
<i>Erőnléti játékok</i>	16
<i>Ügyességi játékok</i>	16
2.3. Szellemi játékok	16
<i>Tudós játékok</i>	16
<i>Elmés játékok</i>	16
<i>Fürkészős játékok</i>	17
<i>Ravaszkodó játékok</i>	17
2.4. Mímelő játékok	17
<i>Utánzó játékok</i>	17
<i>Szerepjátékok</i>	17
<i>Maskarás játékok</i>	18
<i>Rituális játékok</i>	18

2.5. Közösségi játékok	18
<i>Menetes játékok</i>	18
<i>Versengő játékok</i>	18
<i>Párosító játékok</i>	19
<i>Alkalmi játékok</i>	19
2.6. Játékrendek, szabályok.....	19
<i>Résztvevők</i>	19
<i>Helyszín</i>	19
<i>Nyilvánosság</i>	19
<i>Megállapodás</i>	20
<i>Kiválasztás</i>	20
<i>Voksolás</i>	20
<i>Sorsvetés</i>	20
<i>Kiolvasás</i>	20
<i>Elismerés</i>	21
<i>Elmarasztalás</i>	21
<i>Zálogkiváltás</i>	21
<i>Kinézés</i>	21
<i>Kitiltás</i>	21
III. FEJEZET: FONÓBÉLI JÁTÉKOSSÁG	23
3.1. Fonó-változatok szerveződése.....	23
<i>Leányka-fonó</i>	23
<i>Serdülő-fonó</i>	24
<i>Nagyleány-fonó</i>	24
<i>Fonó-kötelezettség</i>	24
<i>Asszony-fonó</i>	25
<i>Fekete-fonó</i>	25
<i>Szalma-fonó</i>	25
<i>Gyékény-fonó</i>	26
<i>Vessző-fonó</i>	26
<i>„Gatyás-fonó”</i>	26
3.2. Fonóbéli játékok.....	27
<i>Hagyományok tisztelete</i>	27
<i>Kisleány-fonók játszás-rendje</i>	27
<i>Serdülő-fonók játszás-rendje</i>	28
<i>Nagyleány-fonók játszás-rendje</i>	28
<i>Asszony-fonók játszás-rendje</i>	28
<i>Fekete-fonók játszás-rendje</i>	28
<i>Szalma-fonók játszás-rendje</i>	29
<i>Vessző-fonók játszás-rendje</i>	29
<i>Gyékény-fonók játszás-rendje</i>	29
<i>„Gatyás-fonók” játék-rendje</i>	29

IV. FEJEZET: ISMERTEBB KORABELI IFJÚKORI JÁTÉKOK	30
4.1. Szembekötős játékok.....	30
<i>Galambos</i>	30
<i>Cicás-macskás, vagyis a hagyományos „szembekötősdí”</i>	30
<i>Veréb- vagy légyfogó</i>	31
<i>Vak öreg</i>	31
<i>Vak denevér</i>	31
<i>Sutyorgó</i>	32
<i>Igéző</i>	32
<i>Cirógató</i>	32
<i>Talponverő</i>	32
<i>Bábu-babráló</i>	32
<i>Jancsi-Marcsi</i>	33
<i>Leány- vagy legényfogó</i>	33
<i>Lopakodós</i>	33
4.2. Párvalasztó játékok.....	33
<i>Párt keresek</i>	34
<i>Kútba estem</i>	34
<i>Fordulj küsszék!</i>	35
<i>Kosarazás</i>	35
<i>Kendőző</i>	35
<i>Ég a gyertya, ég</i> ...	35
<i>Sóderezés</i>	36
<i>Befogadó, beavató</i>	36
<i>Udvaros</i>	36
<i>Dunapari szépleány</i>	36
<i>Követő-járás</i>	37
4.3. Sötétbeni játékok	37
<i>Bujdosó-kereső</i>	37
<i>Cserkészős</i>	38
<i>Tolvaj-járás</i>	38
<i>Lopódzó</i>	38
<i>Szőlőcsősz</i>	38
<i>Órjáratos</i>	39
<i>Leváltós</i>	39
<i>Leánylelő</i>	39
<i>Legénylelő</i>	40
4.4. Rituális játékok.....	40
<i>Iván-napi koszorús</i>	40
<i>Kalászos-koszorús</i>	41
<i>Májfás virágos</i>	41
<i>Nyári fürdetős</i>	41
<i>Vizilányos</i>	42
<i>Leány-öntözés</i>	42
<i>Legény-öntözés</i>	43

<i>Körül-járás</i>	43
<i>Törökbasa-járás</i>	43
<i>Eső-kijárás</i>	44
<i>Szűz-befogás</i>	44
<i>Legény-hajtás</i>	44
4.5. Alakoskodós játékok	45
<i>Nap-hordozás</i>	45
<i>Koleda-járás</i>	46
<i>Kecske- vagy turka-járás</i>	46
<i>Bika-hajtás</i>	47
<i>Ló-járatás</i>	47
<i>Gircsózás</i>	47
<i>Medve-táncoltatás</i>	47
<i>Kuka-járás</i>	48
<i>Borica-járás</i>	48
<i>Botolós-járás</i>	48
<i>Maskara-járás</i>	48
<i>Bakkusz-járás</i>	49
<i>Busó-járás</i>	49
<i>Asszony-farsang</i>	49
<i>Farsang-házasodás</i>	50
<i>Lakodalmi maskara-járás</i>	50
<i>Halottas játék</i>	50
<i>Farsangtemetés</i>	50
<i>Legényhajtás</i>	51
<i>Pünkösdi királynéjárás</i>	51
<i>Pünkösdi zöldjárás</i>	51
<i>Láncos-járás</i>	51
4.6. Dramatikus játékok	52
<i>Regölős</i>	52
<i>Regös-járás</i>	52
<i>Konc és Cibere küzdelme</i>	53
<i>Sódor és Kiszi küzdelme</i>	53
<i>Csillag-járatás</i>	53
4.7. Vonulós játékok	54
<i>Télkihordás</i>	54
<i>Nyárkihordás</i>	54
<i>Kiszehajtás</i>	54
<i>Villőzés</i>	55
<i>Aratókoszorús vonulás</i>	55
<i>Szüreti vonulás</i>	55
<i>Lovas-szekeres vonulás</i>	56
<i>Gyepű-járás</i>	56
<i>Forrás- és kút-tisztogatás</i>	56

4.8. Megszégyenítő játékok	57
<i>Farsangi húzatás</i>	57
<i>Szalma-kiházasítás</i>	57
<i>Kényszer-kiházasítás</i>	58
<i>Gazda-eltemetés</i>	58
<i>Gazdasszony-temetés</i>	58
V. FEJEZET: VETÉLKEDŐK, VIADALOK	59
5.1. Egyéni versengések	59
<i>Kengyelfutás</i>	59
<i>Lovaglás</i>	59
<i>Cipelés</i>	60
<i>Húzás</i>	60
<i>Hasogatás</i>	60
<i>Emelés</i>	60
<i>Lökés</i>	60
<i>Hajítás</i>	60
<i>Dobás</i>	61
<i>Májfa-hágás</i>	61
<i>Ostorozás</i>	61
<i>Befogás</i>	61
<i>Cifrázás</i>	61
5.2. Páros viaskodások	61
<i>Ujjhúzás</i>	62
<i>Leszorítás</i>	62
<i>Nyakhúzás</i>	62
<i>Pányvahúzás</i>	62
<i>Bothúzás</i>	62
<i>Birkózás</i>	62
<i>Bajvívás</i>	63
5.3. Párok közötti versengés	63
<i>Arató-páros</i>	63
<i>Felszedő-páros</i>	63
<i>Táncos-páros</i>	63
<i>Legényes</i>	63
<i>Leányos</i>	64
5.4. Csoportok közötti versengések	64
<i>Kötélhúzás</i>	64
<i>Teherhúzás</i>	64
<i>Parádézás</i>	64
<i>Munkaverseny</i>	64
5.5. Tisztségért versengő játékok	65
<i>Pütkösdi királyválasztás</i>	65
<i>Pütkösdi legényavatás</i>	65
<i>Jeles napi legényavatás</i>	66

<i>Legénybíró választása</i>	<i>66</i>
<i>Első legények választása.....</i>	<i>67</i>
<i>Bika-futtatás, bika-hajsza</i>	<i>67</i>
5.6. Táncos játékok.....	68
<i>Kendős-járós.....</i>	<i>68</i>
<i>Párnás-tánc.....</i>	<i>68</i>
<i>Zsákos-tánc</i>	<i>68</i>
<i>Süveges-tánc</i>	<i>69</i>
<i>Lapis-tánc</i>	<i>69</i>
<i>Borica-tánc</i>	<i>69</i>
<i>Botos-tánc.....</i>	<i>69</i>
<i>Kettős körtánc.....</i>	<i>69</i>
<i>Bújós táncok.....</i>	<i>70</i>
<i>Vonulós táncok.....</i>	<i>70</i>
5.7. Évődő játékok.....	70
<i>Orsóleső.....</i>	<i>70</i>
<i>Guzsalyrontós</i>	<i>70</i>
<i>Böngéváltó</i>	<i>71</i>
<i>Hideg-meleg.....</i>	<i>71</i>
<i>Tetszikezés.....</i>	<i>71</i>
<i>Csön-csön gyűrű</i>	<i>71</i>
<i>Bálvány-nyikkantó</i>	<i>72</i>
<i>Kuka-szólajtó</i>	<i>72</i>
<i>Mímelő-színelő.....</i>	<i>72</i>
<i>Boszorkányos</i>	<i>72</i>
<i>Székfoglaló.....</i>	<i>73</i>
<i>Párszakító</i>	<i>73</i>
<i>Lugasos.....</i>	<i>73</i>
BEFEJEZÉS.....	75

BEVEZETÉS

A korabeli ifjúsági játékok ... nem egyfajta öncélú szórakozások. Hanem a „felnőtt életre készülés” fontos gyakorlóterei. Amelyek nemcsak a környezet megismerését és képességeik (érzékelés, erő, ügyesség, gondolkodás, alkotó hajlamok) fejlesztését szolgálták. Hanem a közösségi és társas életre való felkészítést is. Úgy, hogy azok egyúttal illeszkedjenek az ifjúsági korosztályok¹ (gyerkőcök, serdülők és ifjak) élettani sajátosságaihoz, társadalmi, közösségi és kulturális szintjéhez. Azért, hogy „életük részévé” válhassanak közösségük világnézeti és erkölcsi, viselkedési és hagyományörzési elvárásai. Törekedve arra, hogy a felnövekvő generáció felnőttként legyen „képes” az önkifejezésre és együttműködésre, a beilleszkedésre és kapcsolat-teremtésre, a vetélkedésre és együttműködésre, a közösségi életre és az elvárható mértékű önfeláldozásra.

Az ifjúsági csoportjátékok jellemző sajátossága, hogy az adott típusú „együtt játszások” legfőbb mozzanatai igen hasonlóak, gyakran szinte megegyeznek. Ugyanakkor, korosztályonként és korcsoportonként² egyes részlet-szabályok (főleg a jutalmazás és büntetés terén) igencsak eltérhetnek. Mint ahogy az együtt játszó kör is (egyneműek vagy különböző neműek között), vagy a játék jellege (versengő, párkereső) is befolyásolhatta az alapjátékok „díszítését”.

E kötet elsősorban azokra az ifjúsági játékokra összpontosít, amelyek kifejezően érzékeltethetik a korabeli serdülők és legények-leányok bandázását. Ahogy az egykori fonók³, tollfosztók, aratási és szüreti incselkedések hangulatát is. Kezdve a korabeli játékos ismerkedési⁴ mozzanatoktól, ... a pár-, koma- és mátká-választási rítusokon át, ... az „érzéki töltetű” jeles napi csoport-játékokig. Bemutatva ezen játékos cselekedetek serdülőkori jámbor és ifjúkori pajzán változatait is.

Jelen összefoglaló nem titkolt célja:

- általános képet adni az egykori népi játékok lényegéről és rendszerezési lehetőségeiről;
- bemutatni a korabeli közösség-formálást elősegítő közismert ifjúsági játékokat;
- megismertetni a mai ifjúsággal e játékok egykori lényegét és társadalmi fontosságát;
- valamint, ötleteket adni hagyományörzőknek és népművelőknek, jeles napi szervezőknek.

Kívánva egyúttal jó szórakozást és kellemes élményeket ezen ifjúsági játékok kipróbálásához!

1 Magyar Néprajzi Lexikon: Korcsoport. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

2 Magyar Néprajzi Lexikon: Korosztály. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

3 Magyar Néprajzi Lexikon: Fonó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

4 Magyar Néprajzi Lexikon: Ismerkedés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

I. FEJEZET: JÁTÉKOK ÉS JÁTSZÓK

A korabeli népi, játékos cselekmények lehettek kötetlenek vagy szabályszerűek. Az első változatnál elég volt tudni a játék kereteit (hol, mivel, mi az elvárt viselkedés). Az efféle együtt-játszás kereten belül, az együtt játszóknak lényegében szabadon tevékenykedhettek, nem akadályozva egymást. Az ilyen játékok leginkább a 4-5 évnél fiatalabbak együtt-játszásánál érzékelhető. Mivel ezekre többnyire az alkalmosság volt jellemző.

A második változatnál az elérendő célt és a lehetséges cselekményeket ... egyezményes szabályok rögzítették (főleg a párválasztásnál, az előadás-szerűeknél, vetélkedéskor, versengéskor). Efféle játékok főleg a jeles napi vagy közösség előtti bandázó serdülők és ifjak sajátossága. Ezekre már nagyobb mérvű szervezettség volt jellemző.

1.1. Játékszerek és játékeszközök

Vannak olyan játékos cselekmények, amelyek szinte nem igényelnek semmiféle „felszerelést”. Ugyanakkor a játékok egy részénél szükségeltettek játék-szerek vagy játék-eszközök (vagyis, játéktartozékok). Ezek, funkciójukat tekintve többnyire megkülönböztethetők, ... de keveredhetnek is a fantázia vagy „szükség hatására”.

Játékszerek

A játékszerek önmagukban alkalmasak a játékra. Vagyis a játék-cselekményhez elengedhetetlen *kellékek*. Ezek lehettek konkrét dolgok (élőlények, tárgyak vagy építmények) kisméretű utánzatai. Például: homokvár, házmodell, bababútorok, állatfigurák, valamint igen gyakran ismert használati tárgyak játék-másolatai stb. Jellemző, hogy ezeket kifejezetten játék-célra készítették.

De lehettek szimbolikus kellékek is. Amelyek eredetileg más célt szolgáltak, de valamely hasonló tulajdonságukból adódóan jelképes kellékeknek is megfeleltek. Például: rongydarab öltözetként, karó kardként, seprű paripaként, fonott koszorú koronaként. Jellemző, hogy e dolgokat a képzelet ereje tette fontos játékszerekké.

Játékeszközök

A játékeszközök, valójában a játék-cselekményhez szükséges *segéd-eszközök*. Olyanok, amelyek az adott cél érdekében esetenként akár más jelképes-eszközzel is kiválthatók. Ezek lehettek igaziak (mint például egy szánkó), vagy helyettesítők (mint a szánkót helyettesítő deszkalap vagy teknő). Amikor a bot jelképesen helyettesítette a kardot vagy az ütőt, kavics a pénzt, stb. De a „játékeszközök” lehettek akár képzeletbeliek is, ... mint amikor a seprést egy képzeletbeli seprővel imitálták (mímelték), vagy az eszközre ... csak a mozdulat vagy szó utalt.

Játék-tartozékok készítése

A korabeli népi játékszerek és játékeszközök többféleképpen készülhettek. Leggyakrabban és egyszerűen a „*természet ajándékaiból*” (fű, levél, ág, virág, termés, agyag, homok, kő stb.). De készülhettek egyszerű *használati tárgyakból* is (karó, edény, rongy, zsineg, tészta, hulladék stb.).

Igen ritkán (még a középf- és újkori gazdagok körében is), kifejezetten játék célra is készültek effélék. Amely előállíthatott laikus alkotásaként vagy hozzáértő kézműves által is (baba, labda, kocs, játékútor, síp, kereplő, kolomp stb.). A „sorozatban gyártott” játékfélék már a középfkori vásárokon jelenhettek. De ezek csak a XIX. század közepétől váltak keresettebbé, de akkor főleg csak a nemesség és városi-vidéki polgárság körében (akár státusz-szimbólumként).

A játékszer vagy eszköz is *lehetett* akár *jelképes*. Drágakő helyett kavics, lándzsa helyett bot, koszorú vagy csákó pedig tisztségre utaló kitalált jel, kitűzött alapvonal valamely tér (építmény) kijelölésére stb. Ahogy *lehetett* akár *spirituális* jelzés is. Amikor a képzelet pótolta a hiányzó „felszerelést”. Ebben segíthetett a mozdulatos utánzás (pantomim) vagy a kölcsönös megállapodás. Amikor, az öltözködés-mozdulat jelezhetette a palást vagy korona felvételét, a vívó-mozdulat pedig a fegyver „látszólagos jelenlétét”. Ahogy, a közösségi szokások mímelt viselkedései is utalhettek konkrét szituációkra (munka, leánykérés, lagzi, ünnep, temetés stb.). Valamint azok „tartozékaikra” vagy a helyileg „szokásos-hiteles” fordulataikra (koreográfiáikra).

*

1.2. Játékos korosztályi körkép

A régi-népi hagyomány (szokásrend, munkamegosztás), a korosztályok viselkedési elvárásain kívül, ... az illendő játékaik körét és játék közbeni viselkedésüket is meghatározta. Például, a táncos játék szinte minden korosztály számára megengedett volt. Az apróságok „szinte bármit” játszhattak. De később, már a fiúk babázását vagy kőrtáncolását aggasztóak tartották. Ahogy a lányok verekedős versengését is. A kártyázás, kockázás és némely tábla-játék ... a gyermekek és serdülők számára tiltott volt, az kifejezetten legény- és férfi-játéknak számított. Mint ahogy a jósló vagy rontó-tisztító játékokat is leány- vagy asszony-játékoknak tartották. A fogócskázás, bújócskázás és játékos csókolózás felnőtteknél már illetlen cselekedetnek számított, ... viszont engedték az ifjúságnak.

Az idősök esetében a közfelfogás engedékenyebb volt, mondván: „miért ne tegyék, ha gusztussal és erővel is bírják”. Ami azzal is magyarázható, hogy a középf- és újkorban az idősök egykor tevékenyen részt vettek a az apróságok és gyerkőcök nevelésében és felügyeletében.

Csecsemők vagy csecsszopók

A régi-népi fogalmak szerint csecsemőnek számítottak az 1 évesnél fiatalabb kisgyermekek. E korban övelük szinte csak az édesanyjuk foglalkozott, „játszópajtásaik” pedig többnyire az idősebb leánytestvérei voltak. Korabeli *játékszereik* többnyire rongyból készült párnák, takarók vagy bábok, egyszerű zajkeltők, sérülést nem okozó, nem lenyelhető nagyobb tárgyak. Esetükben a *játékszerek* kevésbé a szórakozást, sokkal inkább a külvilággal való ismerkedést, az érzékelés és érdeklődés-tapasztalás fejlesztését szolgálták. E korú csecsemő nem használt érdemi *játékeszközöket*. Ahogy esetében nem beszélhetünk még tudatos alkotó, páros vagy csoportos játék-cselekményekről sem.

Bubák vagy kisdedek

A korabeli felfogás szerint e körbe sorolódott az 1-től 4-5 éves korosztály. Ez volt a kisgyermek gondozásos-játékos időszaka. Amikor, a rokonok-komák felügyelete mellett ... többnyire csak ettek, ittak, aludtak és játszottak, ... a dolgozó felnőttek körül „lábatlankodtak”.

Ezen korban szinte bármit játékszernek tekinthetünk, amivel játszottak. Valósi játékszereiket főleg az idősebb családtagok készítették. Az ilyen idős gyerekek még „gyermek-tömegben is” többnyire magukban foglalatoskodtak. Másokkal nemigen együttműködve, esetleg csak párban és időlegesen. Játsszótársaik is többnyire a hasonló korcsoportú rokon- és koma-gyermekek.

Ekkortól már az alkotó játékok is felkeltették érdeklődésüket, viszont a következetes *játékszabályos* csoport-játékokban még nem találták a helyüket. Ezen életkorban a leány- és fiúgyermekek közötti nemi különbség számukra még érdektelen volt, a meztelenség is természetesnek tűnt számukra. Legfeljebb csak a ruházatuk színe és a nekik készített játékok jellege utalt nemi hovatartozásukra. A velük való foglalkozás ... a szülőktől fokozatosan áttevődött a nagyszülőkre, idősebb testvéreire.

Apróságok, pulyák vagy gyerekcsék

A 4-5 éves korba lépő a gyermek (apróság) életében jelentős változások történtek. Állandó rokoni gondozásukat fokozatosan felváltotta a részleges öngondoskodás (önálló tisztálkodás, étkezés). Valamint a reájuk szabott könnyű segítő házimunka (libapásztorkodás, könnyű terménybegyűjtés vagy válogatás, mosogatás stb.).

A kapott feladataik ekkor már igazodnak a később „tőlük elvárt” társadalmi és nemi szerepekhez. Ahogy a játékszereik is, amelyeket már egyre inkább maguk-maguknak készítettek. A magányos játszások korát is fokozatosan felváltotta a páros-csoportos együttműködés. Leginkább, a hasonló korú rokon-, koma- és szomszéd-gyermekekkel. A róluk gondoskodás pedig azokra a rokonokra (komákra, szomszédokra) maradt, akik nem vettek részt a külső munkákban.

A kislányok főleg babáztak, házimunkát imitáltak, nagylány vagy anyaszerepet játszottak. A kisfiúk játékszerei is főleg a felnőttek eszközeit imitálta, az ő játékaikban is a férfias-hősös szerepjátékok kerültek túlsúlyba. A fiúk és lányok együtt-játszásakor a kergetőzős és bújócskázós, valamint a papás-mamás és mesehősös játékok voltak talán a leggyakoribbak. Sokfelé már a ruházatuknál is szokás volt a nemi hovatartozásuk hangsúlyozása. Ekkortól már megfigyelhető volt az apróságok nemek szerinti fokozatos elkülönülése, valamint a nemek közötti időnkénti rivalizálás.

Gyerkcöcök vagy gyerekek

Ez az időszak 6-7 éves kortól 12-14 éves korig, pontosabban a nemi érés kezdetéig tartott. Ez volt az az időszak, amelyben egyre inkább tudatosodott bennük nemi hovatartozásuk. Ahogy ezt az öltözetük is egyre erőteljesebben jelképezte. Ez volt a leány és fiú „gyermek-bandázások” ideje, ami egyúttal a csoportos, versengő és szerepjátékokat is előtérbe helyezte.

A játékszerek egyre inkább háttérbe szorultak, a szimbolikus játékeszközök javára. A legény- és leánybandák között egyfajta rituális „háború” dúlt. Amely valójában csak leplezni próbálta a fiúk-

lányok közötti egyre erősödő érdeklődést. Egyfajta mondva-csinált alkalomként szolgált a páros és csoportos „ütközéses” találkozásokhoz és a „kommunikációs szorongások” legyőzéséhez.

A gyerkőcökről többnyire azok gondoskodtak, akiknek a „felnőtt munkájába” bekapcsolódtak. Mivel a leány-gyerekek főleg a házimunkában tevékenykedtek, így őket a ház gazdasszonya (anyjuk, nagymamájuk, koma-vagy keresztanyjuk) irányította, felügyelte. Ezért az ő játszótársaik főleg azok a hasonló korú leányok voltak, akik velük együtt vagy a szomszédságukban laktak.

Az ilyen korú fiú-gyerkőcökről többnyire az a felnőtt férfiember (családtag, koma- vagy keresztapa) gondoskodott, akik a gyermekmunkájukat is felügyelte. Ezért a játszótársaik is többnyire a vele együtt vagy a közelükben élő, esetenként együtt dolgozó „sors- és kortársak” lehettek.

Serdülők vagy surjánok

Ez volt a serdülő fiúk és lányok (suhancok és süldő lányok) korosztálya, amely 12-14 éves kortól 17-18 éves korig tarthatott. E téren a Kárpát-medencei helyi gyakorlat igencsak eltérhetett. Néhol ezt életkorhoz kötötték. Míg máshol a közösségi ... legénnyé vagy leánnyá avatás zárta le ezt az időszakot. Néhol az ekkor már „nemileg érettek” akár meg is házasodhattak (szülői segítséggel vagy engedéllyel), így ők akkortól már egyből felnőttnek számíthattak (átugorva ezt az időszakot).

A serdülők játékaik többnyire a együtt-bandázáshoz, a suhancok és süldő lányok felügyelet melletti ismerkedéséhez kapcsolódtak. Főleg a nemek közötti viselkedési szabályok elsajátításához.

Ifjak, vagyis legények és leányok

A serdülőkor utáni „nem házas” korosztály egykori határai: 17-18 éves kortól (vagy az avatástól) úgy 24-25 éves korig. Ez a korosztály ... már szabadon ismerkedhetett, bálozhatott, párban vagy csoportosan együtt járhatott és szórakozhatott. A lányok is udvaroltathattak, bizonyos szerelmi rítusokat is végezhettek, legényeket fogadhattak (szülői engedéllyel), módjával néha akár ihattak is. A legények kocsmába járhattak, kártyázhattak és kockázhattak, sőt nyilvánosan iszogathattak, lányos házakhoz járhattak. Nem véletlen, hogy számukra ekkor már a „szexuális töltetű páros és csoportos” együtt-játszások voltak a fontosak.

Házások és „vén-ifjak”

A megházasodott ifjak (az összeházasított serdülők is) felnőttnek számítottak. Ezáltal kikerültek az ifjak bandáiból és közösségi játékaikból. A nyílt udvarlások, párválasztós játékok is tiltottá váltak számukra. Megmaradtak nekik ... a táncos mulatságok, a települési közös ünneplések és majálisok, stb. Valamint, férfiaknak a kártyázás, kockázás, kuglizás és más felnőtt játékok. Az asszonyok is csak nézői (vagy felügyelői) lehettek a fiatalok fonóbéli játékaiknak, otthon pedig legfeljebb a kisgyermekekkel játszottak. Akik 22-24 éves korukig nem kötöttek házasságot, azok sokfelé már vénlegénynek, vénlánynak számítottak. Ők szintén kiszorultak a legény- vagy leány-bandákból. Már nem vehettek részt az ifjak csoportos mulatságain, se közös játékaiban vagy udvarlásaikban.

Öregek és özvegyek

E változatos korú társadalmi csoport igencsak széles kört foglalhatott magába, ... a fiatal özvegytől egészen a magatehetetlen öregekig. Akik „játékosságát” a korabeli társadalmi felfogás általában nem helyeselte, de elnézően viszonyult az ilyen „kilengésekhez”, ... főleg, ha ezt az illető saját korosztályán és társadalmi csoportján belül „élte ki”. Az viszont elfogadott volt, ha „gyerekcsékkal” játszottak, vagy játékosan a „gyerkőcök” képességeit és viselkedését fejlesztették. A serdülőkkel, ifjakkal és házassokkal való csoportos játékaikat viszont nem tartották illendőnek.

II. FEJEZET: JÁTÉK-CSELEKMÉNYEK TÍPUSAI

A régi-népi játék-tevékenységek többféle elven csoportosíthatók. Például a játszóknak a létszáma vagy tagozódása szerint (egyéni, páros, hármas, dupla-páros, csoportos, csapatos, tömeges). Illetve a játék célja szerint (időtöltő, gyakorló, alkotó, elmésítő, bátorító, párosító, versengő). De lehetséges a rendszerezésük a játék-tevékenységek lényege alapján is (úgy mint: eszközös, mozgásos, szellemi, mímelő és közösségi játékok). Vagy jellegük alapján (vonulós, maskarás, liturgikus, rituális stb.). Jelen leírás mindezeket igyekszik egy rendszerbe sorolni, némileg eltérve a néprajzi felosztásoktól.

2.1 Eszközös játékok

Ide sorolhatjuk azon játékokat, amelyekben a játék-cselekmény lényege: játékszernek vagy játék-eszköznek alkalmas dolgok megtalálása, esetleg azok elkészítése a fellelhető anyagokból, illetve mindezek egyszerű vagy ügyességi használata. Íme ezek gyakori megjelenési (altípus) formái:

Tárgykereső játékok

E játékok alapvető célja: meghatározott dolgok begyűjtése. Történhet egyénileg vagy csoportosan, versengve vagy együttműködve. Az efféle játékok segítették a figyelem összpontosítást, valamint a gyors helyzetfelismerés és értékelés fejlesztését. Tipikus példája, amikor a gyermeket játékosan bevonták a termények begyűjtésébe. Vagy amikor a gyermekek színes vagy furcsa alakú kőveket, ásványokat, csigaházakat, virágokat stb. gyűjtöttek. Ifjak körében is ismert volt ehhez hasonló, ... a „szüreti böngé-szedés”. Amikor, a szőlőszedő lánynak csókkal kellett fizetnie a puttonyos legénynek a tőken felejtett (és helyette leszedett) szőlőfürtökért.

Efféle népi játékhoz sorolható az a játékos hagyomány is, amikor a legény (maga felkutatta és kivágta) formás fácskát ... májusfának állította a számára kedves leányék házához. Vagy amikor a leány a maga-szedte különleges virágot a neki tetsző legény kalapjára tűzte.

Tárgykészítő játékok

Az efféle játékok akár az előbbiek fejlettebb változatának tekinthetők. Amikor a fellelt-alkalmas dolgokat némileg átalakítva ... újfajta játéktárgyat (játékszert vagy játékeszközt) hoztak létre. Olyat, amely a játék szempontjából elengedhetetlen „kellék” volt. Például: szedett virágokból koszorút, magtermésekből ékszer, tőkből lámpást, homokból várat, sárból-agyagból figurákat, vesszőből paripát, nádból sípot, csutkából babát. De ide sorolható az e célra készített nyíl és íj, a rongylabda, a babaház vagy a röptethető sárkány is. Az ilyen játékok segítették a kézügyesség, a képzelő- és alkotóerő fejlesztését, illetve a készítésükhöz szükséges szerszámok használatának megismerését.

Tárgyhasználó játékok

Ide sorolhatók azok a játék-cselekmények, amelyek az előbbi játék-eszközöket segédeszközként vagy jelképként (díszletként, ékesítőként) használták. Amikor azok alkalmazhatósága volt a fontos, nem az eredetisége. Mint például a különféle ütők és azok pótlói, „dobandó” dolgok, imitáló álcák

vagy jelmezek, egyezményes tárgyak vagy tárgy-helyettesítők. Tipikus példái a több alkalomhoz is megfelelő maskara-öltözetek, fazék sisakként való használata, valamint a jelképes „térhatárolók” kitűzése, imitált rangjelzések és fegyverek, de akár a vonuláshoz használt díszített szekerek is.

A tárgyhasználó játékok elősegítik a képességek fejlesztését és a készségek kialakítását. Az eszközhasználatok pontosságát, gyorsaságát és hatékonyságát pedig a játszások gyakorisága fejleszti.

Tárgyas bűvjátékok

A tárgyas játékok egyfajta versengő és látványos, ügyességet és sok gyakorlást igénylő változata. Vagyis a játéktárggyal vagy eszközzel való ügyeskedés. Gyermekkorban szokásos változatai: lapos kővel kacsázás, nyilazás vagy parittyázás, abroncs- vagy csigahajtás, kötélugrálás, karikadobálás, labdajátékok, stb. De ide sorolhatók némely korabeli népi vígasságok versengései, próbái vagy a mutatványok eszközös játécai is. Mint például a kuglizás, botvívás, célba találás, egyensúlyozás, hangszer-játszás, zsonglörködés, bűvészkedés stb. Ezen játékok nem titkolt célja: a versengés, képesség- és teljesítmény-fitogtatás. Vagyis a közösségen belüli hírnév- és népszerűség-szerzés.

Az efféle bűvjáték-gyakorlások elősegítették egyes érzékek (látás, hallás, tapintás, egyensúlyérzet) és képességek (kézügyesség, figyelem, reagálás, erőnlét) fejlesztését, készségek kialakítását.

*

2.2. Mozgásos játékok

E játékcselekmények lényege a *koreografált* mozgás. Amelyeknél az eszköz ... csak tartozéka vagy aktív díszlete a játéknak, és szükség esetén akár más tárggyal is helyettesíthető. Ilyen játékoknál is fontos lehet az ügyesség és gyakorlottság, az erőnlét és gyorsaság, vagy a mozgás és kecsesség.

Vonulás játékok

Ide sorolhatók azok a játékos cselekmények, amelyek többnyire „hagyományt felidéző”, alkalmi közösségi felvonulások. Egyszerű változata a jeles napi vonulás, többnyire énekszóval kísérve. Mint amilyen a serdülők, leány- és legény-bandák bemutatkozó vonulása, körmenetek, falu- és határ-körbejárások stb. Bonyolultabb változat a maskarás-mókázó vagy a kézfogó- átbújó, a kigyózó-kacsakaringózó, esetleg a táncos vagy párcserés vonulás. Ilyesfajta játékoknak tekinthetők az esküvői vagy halottas meneteket mímelő, körmeneti vagy idénymunka-záró vonulások mozzanatai.

Az efféle vonulás játékok elősegítették a közösségi hagyományok megismerését és felelevenítését, a közösségi vagy párkapcsolatok elősegítését és elmélyítését. Segítettek átélni a összetartás és együttműködés sikerélményét, megtapasztalni annak szükségességét és eredményességét.

Gyorsasági játékok

Az efféle játékok lényege: a gyors mozgás és reagálás, valamint a csoportos együtt játszás vagy a csapatszerű versengés. Mint amilyen a versenyfutás, fogócska vagy a kidobós játékváltozatok. Ahogy a bagyu-dobálás vagy labda-pattogtatás, cicázás vagy elkapós, kidobós vagy kergetős is. Az

ilyen gyorsasági játékok hasznosan fejleszthették a mozgás-technikát és reakció-képességet, a taktikázás és a gyors mozgást, erősítették a versenyszellemet és szabálykövetést.

Erőnléti játékok

Ezen játékváltozatok megalapozója: a fizikai erőnlét és kitartás, többnyire egyéni vagy csapatos versengés keretében. Tipikus példája: a kötélhúzás, súlyemelés, birkózás, távra-dobás, rabló-pandúr, „adj király katonát”, várostrom, talicskázás, lovagoltatás, páros forgók vagy szökellők. Ahogy a körtáncos, békaugrós, kifordítás, helyfoglalós játékok is. Az efféle játékok leginkább az erőnlétet és kitartást fejlesztették, valamint a versengést, a küzdőszellemet és az összehangolódást.

Ügyességi játékok

Ilyen játékok sikere a cselekedetek átgondoltságán, helyzetfelismerésen, a gyakorlottságon és ravaszságon alapul. Közös jellemzőjük, hogy szinte nem igényelnek sem játékszert, sem játékeszközöket. Mint amilyen a közismert szembekötősdí, „lopkodós” és „liba- vagy halfogdosás”, vagy a „húzzad-eresszed” stb. Az ügyességi játékok főleg a taktikai érzékeket, a támadó-védekező cselekedetek kiismerését segítették. Egyúttal erősítve a csapat-szellemet és az együttműködést.

*

2.3. Szellemi játékok

Vagyis az egykori ész-játékok. Ezekre jellemző, hogy társas formában és vetélkedés-szerűen játszották (legalább ketten), egyénileg vagy csapatban ténykedve. Lényegük: az értelem és tudás, az éberség és gyorsaság, a fogékonyság és találékonyság, valamint a gyakorlás és a következetes szabálykövetés. Többnyire nem igényeltek se játékszert, se játékeszközt.

Tudós játékok

Mint amilyen a „ki tud többet”, a „kezdem-folytasd”, az asszociációs és szó-játékok (képzettársítás vagy hasonlóság). Ezek szókinccse és fogalmi értelmezése az akkori helyismeretekre, népmesék és legendák történeteire, valamint a természet és szokások közismereteire épültek. Az efféle játék inkább a serdülők és ifjak körében volt népszerű. Szabályaik és témáik igen különbözők lehettek. Ide sorolhatók még a mese- vagy történet-szövegető játékok, rímfaragások és vers-fabrikálások.

Az ilyesfajta játékok segítették a közösség számára fontos elméleti ismeretek felelevenítését és rögzülését, valamint a mások előtti szereplést és a közös tanulást. Egyfajta lehetőséget adva arra, hogy művelője a „tudósságával” tiszteletet vagy ismertséget szerezhesen.

Elmesés játékok

Jellegzetes képviselői a korabeli kitalálós játékok (mint a barkóba, „igen-nem”, találós kérdések⁵), vagy a kirakós, kiderítő, szájról olvasás, esetleg a mímelés. Ahogy a korabeli számtani, mértani

5 Magyar Néprajzi Lexikon: Találós kérdések. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

vagy logikai feladványok is, főleg a „ha-akkor” típusú következtetési észjátékok. Ezek témaköre a többnyire a hétköznapi munkákhoz és elemi gazdasági ismeretekhez kapcsolódtak; többnyire a természeti jelenségekre és hasznos tanácsokra építkezve.

Az elmés játékok alkalmat adtak a logikus gondolkodás fejlesztéséhez, az ok-okozati összefüggések megértéséhez és a probléma-megoldások gyakorlásához. Lehetőséget adva, hogy művelője „éles vagy csavaros eszével” elismerést nyerhessen.

Fürkésző játékok

Ide sorolható a „felderítő” játékok többsége. Mint például a nyomolvasás, sötétben (vagy bekötött szemmel) tájékozódás, bújócska vagy rejtőzködés, álcázás, „örök kijátszása” vagy „kikémlelés”, a becserkészs és terület-elfoglalás, „titkos ellopkodás” stb. E játékok elősegítették a tájékozódás és helyzet-felmérés fejlesztését, a bátorság és gyors döntés erősítését. Valamint, a település védelmét elősegítő alapvető őrzés-védelmi és jeladási-riasztási, álcázási, felderítési ismeretek megalapozását.

Ravaszkodó játékok

A tudós és tudós játékok, hiszékenységet kihasználó igen sajátos formája. Amikor olyan hihetőnek tűnő dolgokat találtak ki, amelyekkel másokban megalapozatlan érzéseket tudtak kelteni. Vagy nem bizonyított dolgokat tudtak elhitetni. Az efféle játékok végén a „tisztesség megkívánta”, hogy az igazság is kimondásra kerüljön, ... mint egy kikacagva a becsapottakat, feltárva a valótlanságot. Az efféle játékok segíthették a hiszékenység legyőzését, a félrevezetés és csalás felismerését, a tények-hez ragaszkodó gondolkodás erősítését, valamint a babonás hit visszaszorítását.

*

2.4. Mímelő játékok

Ide sorolhatók azok a szerepjátékok, amikor a részvevő ... „más bőrébe bújva”, más személyiség vagy lény „képben” igyekszik megjeleníteni. Ezek Kárpát-medencei változatainak tárháza igencsak kiterjedt, ... az egyszerű anyuka-szerepes babázástól, ... a papás-mamás és az udvarlós vagy doktorkos játékokon át, ... a mesehősös képzelgéseken túl ... a busójárásig vagy a betlehemezésig.

Utánzó játékok

Egykor főleg a kisgyermek (bubák, gyerekcsék) kedvelt játéka. Az olyan kitalálósok, amelynél az utánzott állatot vagy helyben lakó ismert embert, esetleg valamely mese-legenda szereplőjét kellett felismerni. Ez történhetett a testtartás, hangok vagy mozdulatok utánzásával. Az efféle játékok fejlesztették a megfigyelő-képességet, a mimikát és a testbeszéd-értelmezést.

Szerepjátékok

Az embert utánzó játékok fejlettebb formája. Amikor a mímelésén túl ... a viselkedést, a beszédet és kifejezőmódot is utánozták. Leginkább a serdülők és ifjak körében volt népszerű az ilyesfajta

amatőr színészkedés. E játékok egyúttal segítették a felkészülést az egykor szokásos, a jeles napi vonulások köszöntések és dramatikus játékok begyakorlására, vallásos misztérium-játékokra.

Maskarás játékok

A szerep- és utánzós játékok sajátos jelmezes formája. Amikor a hang és viselkedés utánzása mellett a felöltött jelmez (öltözet, álarc vagy arcfestés) teszi teljesebbé a megjelenítést. Sajátosságuk, hogy csak a játék főbb mozzanatait határozzák meg, azon belül az önálló rögtönzések megengedettek. Az efféle játékok szintén segítették a felkészülést a jeles napi maskarás ház-járásokra, felvonulásokra.

Rituális játékok

A maskarás játékok erősen kötött formája, amikor az egyéni rögtönzések tiltottak, és az elmondandó szöveg is előre meghatározott, betanult. E körbe tartoztak a vallásos jellegű misztérium-játékok, a népi legendákat vagy balladákat megjelenítő énekes-szöveges színjátékok, némely hagyományos regösjárások. Mindezek fontos mozzanatai voltak egyes jeles napi ünnepléseknek.

*

2.5. Közösségi játékok

E körbe azok a népi játékok sorolhatók, amelyek az adott településen élő valamely népesség-csoport fontos jeles napi eseményének számítottak. Az efféle játékok részben nyitottak is voltak. Vagyis mindazok megtekinthették, vagy akár abban részt is vehettek, ... akik a játék helyi szabályainak megfeleltek. Például: a legények pünkösdi versengését bárki megtekinthette, de a versenyben csak a település legényei mérkőzhettek. Míg a fiatalok szentiván-éji játékain ... csak a helyi legény- és leány-bandák avatottak vehettek részt.

Menetes játékok

Olyan vonulós játékok, amelyhez a játékos csapatok mögé (azokat követve) kívülállók is csatlakozhatnak. Vagyis a „hivatalos menet” végére beállva velük együtt vonulhatnak. Tipikus példája az esküvői menet⁶ (menyasszony-elvitel), ahol a lányos háztól induló menethez útközben ismerősök is csatlakozhatnak. Mint akár a szüreti felvonulás vagy a pünkösdi menet, amikor a zenés-táncos menet végéhez a falu apraja-nagyja csatlakozhatott.

Versengő játékok

Olyan gyorsasági, erőnléti és ügyességi játékok, amelyeket versenyes rendezvényként a jeles napi látványosságot szolgálták. Ezek nézője elvileg bárki lehetett, de a versenyeken csak helyi legények indulhattak. Ilyen versengő játékokat többnyire tavasz-ünnepek és Pünkösöd idején rendeztek, illetve szüreti mulatságokkal egybekötve, esetleg a nevezetesebb állatvásárokon is.

6 Magyar Néprajzi Lexikon: Menyasszonyvitel, esküvői menet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Párosító játékok

Kifejezetten ifjú legények és leányok nyilvános párkereső vagy párválasztó játécai. Amelyen rajtuk kívül többnyire csak néhány felnőtt asszony (esetleg idős öregember) vehetett részt, de csak vigyázóként, muzsikásként vagy segítőként. Ezek helyszíne többnyire a település ismerkedő és udvaroltató helyei. Úgymint a fonó- vagy fosztó-ház, tánc- vagy bálos-ház, esetleg legény- és leánybandáknak használatba adott tágas pajták, kocsiszínek vagy üres magtárak. Sor kerülhetett ilyenre az év meleg szakában a természet „lágy ölén is”, természetesen ügyelve arra, hogy illetéktelen szemek ne láthassák. Főleg nagy- és kisfarsang idején, vagy az aratást és szüretet követő bálidőben került sor efféle játékokra, ezzel is segítve a párválasztást és udvarlást, megalapozva a leánykérést.

Alkalmi játékok

Vagyis az olyan közösségi játékok, amelyek csak meghatározott jeles alkalmakhoz kapcsolódtak, és amelyeket máskor nem is játszottak. Ilyen volt a nagyfarsang-végi maskarás falujárás (rönkhúzás, maskara-lakodalom, leány-gulya hajtás), húsvét előtti kiszehajtás és villőzés, legények húsvéti locsolódó-járása, a húsvét keddi és Luca napi asszony-járás, pünkösdi király és királyné választás nagykarácsony utáni regösjárás, gyermekek falujárása (évente néhány neves alkalommal), stb.

*

2.6. Játékrendek, szabályok

Amelyek tájegységenként vagy településenként igencsak változatosak, akár eltérőek is lehetnek. Ugyanakkor volt néhány olyan alapszabály vagy elvárás, amely a Kárpát-medencében igencsak általánosnak tekinthető.

Résztvevők

A helyi szokások és hagyományok többnyire meghatározták, hogy mely’ játékot ... „kik, hol, mikor és kik előtt” játszhatják. Például, egyes játékokat csak gyermekeknek, serdülőknek illett játszani. Míg másokat csak a fiatalok játszhatták, de felnőtteknek már tiltva volt. Ezen elvárásokra a további fejezetrészekben felsorolt játékok leírásai is utalnak.

Helyszín

Egyes játékok a közösség előtt játszódhattak (utca, vásártelep, templomkert stb.). Míg mások (mint a köszöntők, házjárások) csak magánterületeken (udvarokban, vendégszobákban, stb.). Egyes játékokat kifejezetten csak zárt körben volt illendő játszani (fonókban, fosztókban, bálozóknban) stb.). Míg némelyek „helyszíne” a természet volt (erdőben, vízparton, arató, gyűjtő vagy szüretelő, betakarító kertrészekben).

Nyilvánosság

Bizonyos játékok kifejezetten a „nagy nyilvánosság” számára játszódtak. Azok, amelyek jeles napi alkalmak közösségi előadásaként is szolgáltak. Míg némely játékot a fiatalok csak egymás között

(beavatatlan szemektől elzárva) „művelhetek”. Voltak olyan játékok is, amelyek kifejezetten egy adott társadalmi réteghez illeszkedtek (vallás, nemzetiség, társadalmi réteg, foglalkozás szerint).

Megállapodás

Az ifjúkori játékoknál igen fontos volt a szabályok felállítása és ismerete. Ugyanis a játék hevében gyakran előfordulhatott a túlzó rivalizálás vagy önmutogatás (néha még csalás is). Valamint viták, erőszak vagy sérülés-okozás forrása lehetett. Ezek pedig békétlenséget okozó „kakaskodásokhoz” vezethettek. Ezért a szabályok és rend betartatásáért többnyire közösen választott és részrehajlás nélkül ítélkező játékbíró felelt. Aki segítővel igyekezett a rendet is fenntartani; ... szükség esetén a játékot megzavarót vagy szabályszegőt a játékból kizárni, helyszínről eltávolítani, megbüntetni.

Kiválasztás

A játékbíró és segítőket már a játék megkezdése előtt megválasztották, De a játékbíró szerepét a legénybíró is betölthette (a segítőivel). Ha legények és leányok közösen játszottak, akkor a játékbíró feladatát többnyire a legény- és leánybanda vezetői vállalták. A játékos-választások elvét és módját nagyban meghatározta a játék jellege. Ha próbáról vagy versengésről volt szó, akkor csak a jelentkezők közül válogattak. Ha közös játékról, vonulásról vagy maskarázásról, akkor a bandák tagjai mind játék-részvevők lehettek. Az ismerkedőt vagy párválasztót csak „elkötelezetlenek” (se jegyesek, se házások) játszhatták. Csapatjátékoknál a vezetőnek joga volt a saját játékosait megválasztani. Ahogy a vonulós játékoknál is a résztvevőket alkalmasság szerint besoroltatni.

Voksolás

Más néven szavazás, „felkenés”. Amikor a játék résztvevői (vagy érintettjei) többségi szavazattal választották a játék kulcsfontosságú szereplőit. Például a játékbíró, felügyelőt, kezdő játékost. De ekképpen történhetett a szabályok meghatározása (megváltoztatása), a jutalmazás és büntetés is.

Sorsvetés

Vagyis sorsolás. Amikor a „véletlenre, szerencsére bízva” döntöttek a játékosok kiválasztásáról, párosításáról vagy indulási sorrendjéről. Ez történhetett kockadobással vagy babvetéssel⁷, vessző- vagy sorszám-húzással, személyhez kötött kavicsok találomra kiemelésével, „sasozással”⁸, tárgyat rejtő marok kitalálásával. Újkor vége felé már kártyahúzással vagy találós kérdések segítségével is.

Kiolvasás

Vagyis a kiszámolás⁹, amikor versszerű mondóka ütemére számolva választottak játékost. Kezdőt vagy választót, a fordulóban játszó vagy a kiesőt. Többnyire csak az igen fiatalok (főleg a lányok) körében volt elterjedt. Legények a sorsolást kedvelték (ezt gyerekesnek tartották).

7 Magyar Néprajzi Lexikon: Babvetés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

8 Sasozás: az választ vagy nyer, akinek feldobott kavicsa vagy érméje az előre meghatározott oldalára esik.

9 Magyar Néprajzi Lexikon: Kiolvasó, kiszámoló. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Elismerés

Korabeli ifjúsági játékoknál a győztes érdemi jutalmazása csak versenyeknél volt szokásban. Mint a „pünkösdi királysághoz” kapcsolódó társadalmi kiváltságok esetében. Régen az anyagi jellegű tárgy-jutalom többnyire csak jelképes volt (koszorú, díszes használati eszköz). Egyszerű játégyőzteseknél a társadalmi ismertség volt igazán fontos. Vagyis a közösség által kiválónak ítélt képességek (viselkedés, ügyesség, találékonyság, bátorság stb.) elismertsége, az így szerzett hírnév vagy tisztelet kimutatása. Mivel ezek nagyban meghatározhatták az egykori ismerkedési, udvarlási és párkeresési lehetőségeket. A játék során ezért győzteseket úgy motiválták, hogy a vesztesek lehetőleg ne szégyenüljenek meg. Például: a győztes jelölhette ki a következő játékost, kérhetett valamit az ellenfelétől, helyi rangsorban előrébb léphetett, párt választhatott a játék idejére.

Elmarasztalás

A versenyben alulmaradtak általában nem érte megszügyenülés. Kivételek azok az esetek, amikor a vesztes kénytelen volt előjogait átadnia a győztesnek. Mint például amikor az előző évi „pünkösdi király” köteles volt előjogait „átadni” az új pünkösdi versenygyőztesnek (ha a versenyt nem tudta újra megnyerni). Ügyeltek arra is, hogy a közösségi (főleg a nyilvános) játékok vesztesének tekintélye lényegesen ne csorbulhasson. Kudarcaikat újrajátszással, adomány- vagy tisztség-adással rendezhették. Ezért igyekeztek a résztvevőket ... a látványos és bemutatkozó, dráma- és menet-játékokhoz úgy összeválogatni, hogy a képességeik igazodjanak a megadott szerepekhez.

Zálogkiváltás

Sokfelé ismert és népszerű szokás, amikor a játékban hibázó vagy vesztes köteles volt zálogot¹⁰ adni legyőzőjének vagy a játékbírónak. Amelyet aztán a játék későbbi részében (vagy azt követően egy újabb játék keretében) kiválthatott. Ez rendszerint valamely feladat teljesítését jelentette. Amely igen változatos lehetett. Például: a győztest kellett valamiben segíteni, kívánságára valamit megtenni. Legény-leány „pár-játékok” során a kiváltás lehetett akár ölelés vagy csók is.

Kinézés

A korabeli közösségi játékok egyik gyakori, de „nem hivatalos” büntetési módja. Amikor a játékban résztvevők látványosan „távol tartották magukat” a szabályokat többszörösen sértő vagy illetlenül viselkedő személytől. Például: elkerülték vagy „nem vettek róla tudomást”, nem voksoltak rá, nem választották maguk mellé (párnak vagy csapatba), zálogja kiváltásakor kellemetlen vagy megalázó feladatot „rőttak rá”. Nem szólva arról, hogy az efféle személy párkapcsolati esélyei is romolhattak. Ha viszont az így „kinézett” személy idővel változtatott viselkedésén, akkor újra „befogadták”.

Kitiltás

Az egykori játékok legszigorúbb közösségi büntetése. Amely során a súlyosan vétkező fiataalt az adott közösségből eltávolították vagy kitiltották. Időlegesen vagy véglegesen. Itt is előfordulhattak fokozatok. Például: bizonyos játékokban nem vehetett részt, nem léphetett be a fonóba, legény- vagy leánybanda kiközösítette, segítség nélkül volt kénytelen intézni ügyes-bajos dolgait, bizonyos házakat nem látogathatott, kocsmban az ital-meghívásait nem fogadták el, nem beszéltek vele stb.

10 Magyar Néprajzi Lexikon: Zálogkiváltás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Ilyen büntetésre számíthatott az, aki a játék során ... lopott vagy rombolt, a helyi szokásokat sértő módon szexuálisan erőszakoskodott, akarattal súlyos sérülést okozott, szoros párkapcsolatokat aljasul igyekezett szétromolni, hazug módon és kárt okozva vádaskodott.

A kitiltás időtartalma lehetett: időszakos (néhány hetes vagy hónapos) vagy szezonális (évszaki, fél- vagy egész éves, alkalmi (fonóhelyről vagy lakodalmi játékokból), konkrét eseményhez kötött (farsangoláshoz, leányosház-járáshoz, húsvéti locsolkodáshoz, pünkösdöléshez, karácsony-járáshoz), valamint korosztályi és korcsoporti szerveződésekhez (következő felvételig tartó kizárás).

III. FEJEZET: FONÓBÉLI JÁTÉKOSSÁG

A korabeli fonó¹¹ volt (néhol a tollfosztó¹² is) az egykori vidéki „fehérnépi”¹³, közösségi élet talán legfontosabb színtere. A mai fogalmak szerint egyfajta *női közösségi klub*, háziipari szövetkezet, kézműves-szakkör, találka- és bulihely sajátos keveréke. Ahol ősztől tavaszig a „fehérnép” (többnyire délután és este) közösen foglalatostkodhatott (font, szőtt, kézimunkázott, tollat fosztott). És, ami a legfontosabb, ... tanulhatott és szórakozhatott, ismerkedhetett és pletykálkodhatott. De csak a hétköznapiakon. Mert szombatokat és vasárnapokat, valamint az ünnep- és jeles napokat a családjával otthon kellett töltenie. Kivéve, ha a fonó helyiségében bált vagy ünnepséget rendeztek. Bár a Kárpát-medencei fonók igencsak különböztek, ugyanakkor volt néhány közös vonásuk. Például, hogy *női irányítás alatt működtek* és szigorúan meghatározták, hogy ... kik léphettek a fonóba, ... kik vehettek részt az ottani játékokban, ... kiknek beszélhettek az ottani eseményeken.

3.1. Fonó-változatok szerveződése

A fonók általában a helyi „fehérnép-létszámokhoz”, a helységi lehetőségekhez és a település leánykorosztályaihoz igazodva szerveződtek. Nagyobb településeken előfordulhattak a vagyoni-tekintélyi vagy foglalkozási „állapot” szerinti csoportosulások is (paraszti, úri, földműves vagy iparos stb.). De lehettek akár település-részenkénti, nemzetiség vagy vallás szerinti fonó-kialakítások is. Sokfelé a fonóház szervezői a lányos házakat felkeresték és a leány szüleivel ezt megbeszélték. Máshol a fonót a település tehetősebb asszonya vagy özvegye szervezte, aki biztosította a helyiséget vagy építményt. Ugyanakkor a fonóház működtetéséhez szükséges ellátási szükségleteket (pl.: tüzelő, gyertya vagy mécesolaj, élelem, ital) a fonóba járóknak közösen kellett összeadniuk.

A fonó egykor igen fontos szerepet játszott az serdülőkor társadalmi-erkölcsi nevelésében, a munkára felkészítésükben. Majd azt követően az egymáshoz illő fiatalok összeismertetésében és „házasságra való” előkészítésében. Ugyanis a korabeli házassági kapcsolatokat alapvetően meghatározta a „suba a subához, guba a gubához” elv. Vagyis, hogy az azonos társadalmi rétegen belüli, illeszkedő kultúrkörön belüliek egymásra találást és „egybekelést” szorgalmazzák.

Leányka-fonó

Ez többnyire az egymáshoz közel lakó gyerkőc-leánykás családok szervezte elfoglaltság. Ahol az anyukák és az idősebb asszonyok (özvegyek) mellett a serdülő kor előtti leánykák (11-13 évesek) foglalatostkodtak. Egyfajta leányka-nevelő napközi, ahol tanították őket az egyszerű házimunkára, szövésre-fonásra és hímzésre. Valamint a helyes leányos beszédre és viselkedésre, sőt táncolásra is. A leánykafonó szigorúan zárt körű volt, oda fiúknak, legényeknek, férfiaknak nem volt szabad bemenni. Ez azt is jelenti, hogy a leánykák is csak egymással játszhattak, „lányos játékokat”. Viszont itt tanulták meg azokat a vonulós és táncolós menet-játékokat, amelyek elengedhetetlenek voltak a jeles napi vonulósos köszöntésekhez, körmenetekhez, adománykérő bejárásokhoz.

11 Magyar Néprajzi Lexikon: Fonó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

12 Magyar Néprajzi Lexikon: Tollfosztó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

13 Fehérnép: asszonyok és leányok összessége.

Serdülő-fonó

Ez már szélesebb körben szerveződött. Középkorú asszony irányították, kifejezetten süldő-lányok (14-17 évesek) felkészítésére. Egyfajta leánynevelő szakkör, ahol ez a korosztály felkészítést kapott a leányok helyéről és társadalmi szerepéről, nemi dolgokról. Valamint a serdülő legényekkel és „férfinéppel” való helyes viselkedésről, kapcsolati szabályokról és tiltásokról. Ezt a fonót már a süldő legények (suhancok) is látogathatták. Ugyanakkor legények és férfiak számára ez a fonó szintén nem volt látogatható (néhány idős, „vigyázó” öregembert leszámítva). Itt a serdülők már egymással ismerkedhettek és játszhattak, természetesen női felügyelet mellett. Itt tanulták meg a „páros és párválasztós játékokat”, egyúttal elsajátítva fiú-leány viselkedési szokásokat és együtt-táncolást, a jeles napi páros vonulásokat.

Nagyleány-fonó

Ez a fonó-változat általánosan ismert volt a Kárpát-medencében. Legénybírák (legénygazdák) vagy tehetős-tekintélyes gazdák szervezték. Amelyet megbecsült és köztiszteletben álló tehetősebb asszony irányított, működését pedig felnőttkorú gyermekes asszonyok felügyelték. Ahol a közös munka mellett az eladósorba került (avatott, felnőtt, feleségnek való) leányokat a házasságra és háztartásra is felkészítették. Egyidejűleg olyan ismerkedő és udvarló helynek is minősült, amelyet csak a „házasodásra képes” legények (legénnyé avatottak) látogathattak. Serdülők, gyermekek és házias férfiak tiltott helye.

Hogy a nagyleány és az anyja (vagy nőrokona) ne együtt legyen, egy településen több ilyen fonó működött. Azért, hogy a nagyleány a „családi figyelő szemek elől” kikerülhessen, felszabadultan szórakozhasson korosztályával. A legények és leányok itt szabadon ismerkedhettek, gyakorolhatták az együtt-táncolást, élvezhették a közös és ellenőrzött (gyakran erotikus töltetű) együtt-játszást. A „párosító, csókolózós” játékok segítették szorongások legyőzését és az udvarlást. Eközben megismerhették egymás személyiségét (ügyességét, szorgalmát, gondolkodását, beszédét, szellemi és érzelmi képességeit, jellemét és viselkedését, mások iránti vonzalmát stb.). Vagyis a nagyleány-fonó elősegítette a párkapcsolatok kialakulását, a leány-kérések és férj-választások megalapozását.

Fonó-kötelezettség

A „házasságra érett” egészséges nagyleányok számára a fonóba-járás szinte kötelező volt. Ugyanis a fonó-látogatás szinte előfeltétele volt a későbbi „normális házasságkötésnek”. Mivel az ottani ismerkedést és udvarlást tartották a legillendőbbnek. És, ami talán a legfontosabb volt: a később összeházasulandók ott ismerhették meg leginkább egymás személyiségét, valamint a mások által róluk alkotott véleményét is. Ahogy egymás családi és a gazdálkodási sikereit-gondjait is. A leányok gyakran itt részesültek nemi felvilágosításban, itt ismerték meg a „szerelmi praktikákat” is.

Sokfelé a nagy-leányok „fonóba járását” olyannyira komolyan vették, hogy a „nyomós ok” nélküli elmaradozókat kiénekeltek vagy kikolompolták¹⁴. „Nyomós oknak” számíthatott a távolabbi munka, a betegség vagy sebesülés, esetleg a jegyesség (vagy terhesség) időszaka. Ahogy az olyan testi szellemi, származási vagy erkölcsi „hiba”, amely eleve akadályozta volna „házasságkötést”.

14 Magyar Néprajzi Lexikon: Csúfolódó. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Asszony-fonó

A Kárpát-medencében sokfelé ismert, de nem általánosan elterjedt, egyfajta korabeli „asszony-klub”. Többnyire csak asszonyok (menyecskék, feleségek, özvegyek) számára, de sokfelé az idősebb vénleányokat is befogatták. Egy „magukra zárt” helyiségben „töltötték az időt”, miközben dolgoztak, beszélgettek és szórakoztak. Az ilyen fonót néhány módos asszony együtt szervezte és működtette. Ahol az asszonyok kalákában dolgoztak, egymást segítve a fonásban és szövésben, varrásban és hímzésben. Hozott-vett alapanyagból itt készítették el saját háztartásuk textilneműit, gyermekeik kelengyéjét, esetleg a templomi oltár-terítőket, ajándék szőtteket, hímzéseket stb. Az asszony-fonóba rajtuk kívül csak saját kisgyermek mehetett be, de csak napnyugta előtt. Az ilyen fonót nem látogathatta „se legény, se házas vagy özvegy ember”. Leszámítva azt a néhány idegen muzsikust, akit asszony-farsang idejére felfogadtak. „Rossz nyelvek szerint” az asszony-fonó volt a helyi „nősegítő szolgálat”, „hírközpont” és „pletykafészek” vagy „boszorkánykör”. Ahol mindent „kibeszélhettek”, férfiak „ellen szövetkeztek”, fiatalok összeházását is „kifőzték”. Ottani „egymás közti játékaik” közül csak a szabados asszonyfarsangjukról maradtak némi adatok.

Fekete-fonó

A Kárpát-medence egyes vidékein, a „kegyes életű” özvegyasszonyok és vénleányok számára külön fonó is működhetett (az asszony-fonótól elkülönítve). Ezeket valamely jó módú és köztisztelőnek örvendő (független) özvegyasszony szervezett, működtetett. A kevés adatokból úgy tűnik, hogy a közös munkán és közösségi életén túl ... a fekete-fonó lehetőséget biztosított özvegy emberek és vénlegények számára, ... hogy korosztályukhoz igazodó társasági életet éljenek, ... és e körből akár házasságot köthessenek.

Szalma-fonó

Így nevezték a szalma feldolgozására szakosodott közösségi együtt-dolgozási szerveződést. Leginkább a vizes területekben szegény nyugat-dunántúli és az alföldi homokhátsági és hajdúsági vidékeken volt ismert. Ott, ahol nagy mennyiségben lehetett termelni a fonásra alkalmas, hosszú és hajlékony szárú, szálkátlan kalászu kopasz-búzát. Az ilyen fonók késő ősztől kora tavaszig működtek, a fonható szalma-mennyiségtől függően. Ahol az aratás előtt különleges módon begyűjtött, kicsépelte és tárolt kévék szalmáját feldolgozták. Mivel ebből a zsúpszalmából igencsak népszerű (és vásárolt) keresett kasok, díszek, fejfedők készülhettek.

A szalma-fonók többféle módon működhettek. Egyesek a nagylány-fonók mintájára, ahol csak az otthon már előkészített (beáztatott) és magukkal hozott szalma feldolgozásával foglalkoztak. Ahol 5 napon át a saját szalmájukat fonhatták, míg szombatonként csak a fonót működtetőt, cserébe a fűtésért és világításért. Az ilyen fonók is helyszínei voltak a fiatalok találkájának-udvarlásainak.

Volt, ahol a szalma-fonó zárt volt, mivel csak néhány család működtette (sógorságok, komaságok, jóbarátok), amit „tanyázásnak” neveztek. Ahol a férfiak elsősorban a szalma beáztatásánál és mán-gorlásánál (egyenésítésénél, lapításánál, „vasalásánál”) segédkeztek, miközben az asszonyok többnyire a szalmát fonták-kötötték. Az ilyen tanyázás leginkább a rendszeres és vidám hangulatú „kalákázáshoz” hasonlítható. Ezeken legények és nagyleányok sem gyakran nem vettek részt, mivel ők inkább a fiatalság-látogatta fonókba vagy bandákba jártak. Természetesen a résztvevők rokonai bekapcsolódhattak ebbe a családi fonó-kalákába.

Gyékény-fonó

E néven volt ismert a gyékény-feldolgozásra szakosodott helyi szerveződés. Leginkább azokon a mocsaras vagy árteres vidékeken volt elterjedt. Főleg az áradó-apadó folyók és sekély tavak, lápos vidékek környékén, ahol a gyékény bőven és rendszeresen „termett”. Ezek levágását (aratását) férfiak végezték, ahogy a begyűjtés és szárítás is az ő feladatuk volt. A gyékény előmosását és megfestését viszont női munkának tekintették, ahogy a gyékényfonatok összevarrását is. Míg a gyékényfonás egyes vidékeken férfi, máshol inkább női munkának számított. Sokfelé pedig férfiak és asszonyok egymást segítve végezték a gyékény-fonást. Ezért a gyékény-fonóban többnyire férfiak és asszonyok közösen tevékenykedtek. Gyakran a gyermekek és serdülők is részt vettek az előkészítő munkálatokban (szálazásban, sodrásban). Míg a legények és nagylányok inkább a nagylány-fonóba jártak, vagy más házkörűli munkákban szorgoskodtak.

A gyékény-fonókban többnyire a rokon-családok és sógor-komaságok (vagy közeli jószomszédok) dolgoztak együtt és egymást segítve. Általában az egyikük pajtájában (csűrjében), ahol a magukkal hozott alapanyagokat is felhalmozhatták, azokat fonáshoz előkészíthették. Ez azt is jelentette, hogy zártan működtek, a közös munkát bejárkáló idegenek sem zavarták.

Vessző-fonó

Sokfelé így nevezték a vesszőfonásra szakosodott rokonsági-komasági társulásokat. Szervezésük és működésük a gyékény-fonókéhoz volt hasonlatos. Mivel többnyire zártabb körben tevékenykedtek (talán csak a közeli szomszédokat fogadták még be). A vessző-begyűjtés és fonás általában férfi-munkának számított, az asszonyok inkább csak a vesszők előkészítésével (héjazással, festéssel, kifőzéssel) foglalatostkodtak. Kisgyermekek és serdülők általában az anyjuknak vagy valamelyik komaasszonynak segítettek, de többnyire inkább a szüleik szeme előtt közösen játszottak. A résztvevő családok legényei vagy nagylányai e fonót csak akkor látogatták, ha a munkák sürgőssége ezt szükségessé tette. Zárt működésükből adódóan idegenek sem zavarták az ottaniakat.

„Gatyás-fonó”

Valójában ez egy gúnyos és általánosító megnevezés, amellyel a vidéki „fehérnépek” illették a paraszti (vagyis nem kézműves, se nem kereskedő) férfi-szerveződéseket. E ragadványneveket onnan kapták, hogy csak „gatyahordók” (legények, házas vagy özvegy emberek) lehetek tagjai, és a „fehérnépek számára tiltott helyen” (kocsmában, fogadóban, valamely férfi portáján) működtek. A Kárpát-medencében egykor sokfelé volt ismert az efféle helyi „férfi-szerveződés”. Tipikus példái: a banda¹⁵, legény-céh¹⁶, bokor¹⁷, egylet, csoport, felekezet, kompánia, kötés, társaság, önkéntes őrség vagy csőszködés, komás-kaláka stb. E szerveződések fontos helyszínei voltak a gazdák közötti üzleteléseknek, idény- és kaláka munkák és szervezésének, ... a cselédek, pásztorok, napszámosok felfogadásának, ... megállapodásoknak és elszámolásoknak, ... hasonló foglalkozásúak körének. Valamint a szerveződésen belüli férfiak (tagok) közös munkájának és szórakozásának.

Néhol az ilyen gúny-elnevezések pontosabban illeszkedtek a férfiak foglalkozási közéhez vagy társadalmi helyzetéhez. Például: a „gatyás-fonó” = a földműves, állattenyésztő, halász-pákász férfiak

15 Magyar Néprajzi Lexikon: Banda. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

16 Magyar Néprajzi Lexikon: Céh. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

17 Magyar Néprajzi Lexikon: Bokor. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

köre, ... a „nadrágos-fonó” = az iparosé, kereskedőké és tisztviselőké, esetleg a helyi kismemeseké, ... míg a „harisnyás-fonó” = a székely férfiak helyi szerveződéseit jelentette.

Néhol „szűrös-, subás- vagy abás-fonó” néven csúfolták a főleg állattartással vagy legeltetéssel foglalkozó férfiak efféle szerveződéseit. Ahogy az „úri-fonó” elnevezés a városi polgár- és nemes-férfiak klubjait illette, a „céh-fonó” pedig a céh-tagok gyülekezetét, „korhelyhétfői”¹⁸, vigadozásait.

*

3.2. Fonóbéli játékok

A fonók őszközéptől tavaszközépig, csak hétköznapokon működtek. A kisleány-fonók inkább csak napközben, a serdülő-fonók délutántól napnyugtáig, az asszonyfonók inkább estidőben működtek. A nagyleány-fonókban délutántól este 20-24 óráig folyt a közös munka. Amely utolsó 1-2 órájában már a legények is benézhettek, nézhették a leányok munkálkodását. Utána következhetett az 1-2 óras közös játék, a helyileg elfogadott illendőségi szabályok betartása mellett.

Az év „fonó nélküli” időszakában a „leánykörök” és az addig oda járó legények többnyire csak vasárnaponként találkozhattak, játszogathattak. Leginkább a természetben, szabad pajtáiban, vagy a hétköznapi közös munkákban (aratás, begyűjtés, szüret). Ugyanis ilyenkor a fonó nem működött, a kialakult kapcsolatokat pedig illetett „életben tartani”.

Hagyományok tisztelete

A fonóbéli játékok igazodtak a népi kalendáriumhoz és a helyi hagyományokhoz. Például: nagy- és kisbőjt¹⁹ ideje alatt nem énekeltek, nem táncoltak. Míg nagy- és kisleány idején pedig szinte mindennapos volt a vigadozás, maskarás ijesztgetés. Vallási ünnepek előtt inkább a dramatikus vagy rituális játékokat művelték. Ugyanakkor az olyan csendesebb játékok, mint a közös házasság- és férjváltások, rontás elleni rítusok, ... minden időszakban előfordulhattak. Ahogy a pletykálkodás, egymás csúfolása és kibeszélése is, ... beleértve az összepárosításokat és „összeboronálásokat”.

Kisleány-fonók játszás-rendje

A fonóbéli munka- és játék-időszakok részben elkülönültek, részben egybeesettek. A kisleány-fonóban az együtt dolgozó asszonyok (anyák, rokon- vagy komaasszonyok) többnyire a dolgukkal foglalkoztak (fontak, varrogattak, hímeztek). Közben a leánykákat ilyen munkákra tanították, vagy énekkel-mesékkel őket lefoglalták. A kisleányok időnként (a dolgozó asszonyok szeme előtt) egymással is játszogathattak. A munkák közti pihenőidőben, illetve a fonó-idő utolsó órájában az asszonyok a leánykákat megtanították táncolni, énekelni és verselni. Ahogy itt sajátították el velük a helyes viselkedést és beszédet, a gyermekjárások és adományszerzések mozzanatait.

18 Magyar Néprajzi Lexikon: Korhelyhétfő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

19 Magyar Néprajzi Lexikon: Bőjt. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Serdülő-fonók játszás-rendje

A serdülő-fonók játszás-rendje némileg hasonlított a kislány-fonónál leírtakhoz. Ugyanakkor a játék-rendet alapvetően befolyásolta az érettebb korú serdülő fiúcskák és leánykák együttléte. Az ilyen fonókban a munkavégzés is nagyobb hangsúlyt kapott. A leánykák többnyire valamelyik asszonynak (többnyire saját vagy koma-rokonuknak) segítettek, akik megtanították őket olyan fontos műveletekre, mint: a cérna- és fonál-készítés, szövés, fonál- és szövetfestés, hímzés, stb. A serdülő legénykéek pedig az asszony nép utasítására elvégezték a nehezebb munkákat, mint például: az anyagmozgatás, víz- és tüzelőhordás, kőcfésülés, stb. A segítő munkálatok közötti időben a leánykák és legénykéek külön csoportban játszhatták saját „lányos vagy fiús” játékukat. Ezalatt hallgatva az asszonyok éneklését, verselését, mesemondását és pletykálgatását. A fonóbéli munka végén pedig az asszonyok irányításával (ellenőrzésével), a leánykák és legénykéek együtt-közösen is játszhattak ... „nekik való” páros és csoportos játékokat.

Nagyleány-fonók játszás-rendje

Az efféle fonók munka- és játszás-rendje igencsak hasonlatos az előbb leírtakhoz. Itt is elkülönült a dolog-időszak a játszó-időszaktól. Elsőnél a leányok, idősebb „fehérsépek” felügyelete mellett dolgoztak, közben természetesen beszélgetve, énekelve vagy történeteket mesélve. Munkájukat nem zavarhatták a betérő legények, ezért ők is egymással beszélgettek, dicsekedtek vagy „kakaskodtak”, esetleg zenéltek vagy énekeltek, jeles napok közeledtével maskaráztak. Mindezt azért, hogy magukra vonják a leányok figyelmét. Eközben alaposan megszemlélték a leányokat.

Természetesen, a leányok is figyelték munkájuk közben a legényeket, és észrevételeiket egymással megosztották. Eközben a már kialakult leány-legény párok gyakran „maguk alkotta egyezményes jelzésekkel” igyekeztek egymással kommunikálni. A munkás-időszak befejeztével elérkezett az az időszak, amely során a legények és leányok végre egymással játszhattak, táncolhattak. Kezdődhetett a nyilvános udvarlás, ... sőt a helyi normák betartásával akár „testközelbe” is kerülhettek.

Asszony-fonók játszás-rendje

E körben igen kevés adatot sikerült fellelni. Részben azért, mert ez a fonó-típus nem volt annyira elterjedt. Valamint azért, mert az asszony népek nemigen beszéltek az ott történetekről. Állítólag a fonóbéli tevékenység ott is közös munkával kezdődött, kibeszélésekkel és pletykálgatásokkal, panaszkodásokkal és egymás vigasztalásával, ugratásokkal és tréfálgatásokkal, közös éneklésekkel. stb. A fonó-dolgok végeztével kezdődött a kései „játszó-időszak”. Amely leginkább tréfás-kitalálás, rituális, jósló vagy „babonás” játékokban bővelkedett. Leszámítva a szabados asszony-farsangokat, vagy a „boszorkányos” asszonyjárásokra való szervezkedést és felkészülést.

Fekete-fonók játszás-rendje

E témakörben nem sikerült egyértelmű forrásokra lelteni. Némelyek szerint ez leginkább a nagy-lány fonóhoz hasonlítható, de természetesen a korosztályhoz illő viselkedésekkel és játékokkal. Míg más adatok szerint inkább egy sajátos asszony-fonóhoz hasonlíthatott. Olyanhoz, amelyet valamely helyi tekintélyesebb személy (bíró, kapitány, lelkipásztor) vezetésével időnként meglátogathattak az özvegy emberek és vénlegények is. Azért, hogy együtt „megülhessék” a nagyobb ünnepeket, szóra-kozhassanak. Ezzel segítve az idősebb egyedülállók illő ismerkedését és összeházasítását. Ugyanis, a korabeli felfogás szerint, az özvegyek és az egyedülálló vének „társadalmi helyzete” hátrányosabb

volt a házasságban élőkénél. És, mivel a nyilvános mulatságokon is kevésbé vehettek részt, így a fekete-fonó lehetőséget biztosított a megházasodásuk elősegítéséhez.

Szalma-fonók játszás-rendje

A szalma-fonók leginkább zárt, rokoni-komasági szerverődések voltak. Így az ottani játékoságokra a családi szórakozások voltak jellemzőek. Vagyis munka közben főleg a mesélés, pletykálgatás, az egymással való évődés és az éneklés volt szokásban. Munka után pedig a közös mulatozás, amibe a táncolás is belefért. Az ottani gyermekek a saját játékaikat üzték, felügyelet mellett.

Vessző-fonók játszás-rendje

A szalma-fonóknál leírtak nagyrészt itt is érvényesültek. Annyi eltéréssel, hogy ha az ott ténykedők kisgyermeküket is magukkal vitték, akkor azok felügyeletéről is kellett gondoskodniuk. Valamint az ottani játékoknak is igazodniuk kellett a jelenlévők korosztályához és az erkölcsi elvárásokhoz.

Gyékény-fonók játszás-rendje

Ezek, vegyes összetételű gyékény-fonók esetében, ahol férfiak és asszonyok együtt dolgoztak, igencsak közel álltak a vessző-fonóknál leírtakhoz. Viszont, amelyben csak nők ténykedtek, ott a játékoság az asszony-fonókéhoz hasonlított. Ahogy a „férfi-gyékényesek” körében is a férfias, az alábbi „gatyás-fonói” szórakozások domináltak.

„Gatyás-fonók” játék-rendje

Az *ilyennek* csúfolt férfi-szerveződések (lásd az előbbi fejezettrészt) ... szabályaikban, tagságukban és működésükben igencsak különbözhetnek. Ugyanakkor a fő vonásokban igencsak hasonlítottak. Mint például: a tagfelvételeik (ajánlással, próbával), rendszeres találkozósaik, saját jeles napjaik közös megtartása. Valamint, hogy csak a munka (döntés, megegyezés, teljesítés) után jöhetett szóba a férfi-szórakozás. Mint például: az ivás, dohányzás, kártyázás és más férfias játékok. Kivételt képeztek azok a jeles napi táncos-bálos, közös ünnepléses és vacsorás alkalmak, amelyeken *meghívott* leányok és asszonyok is részt vehettek, a helyi „illendőségi szabályokat” betartva.

* * *

IV. FEJEZET: ISMERTEBB KORABELI IFJÚKORI JÁTÉKOK

E fejezet igyekszik bemutatni az egykori legismertebb ifjúkori páros és csoportos játékokat. Olyanokat, amelyek igen népszerűek voltak a nagylányok és legények körében, sokfelé felkeltve a serdülő fiúk és süldőleányok érdeklődését is. Azokat, amelyeket szívesen játszottak a fonókban és némely jeles napi vigasságokban. Amelyeket akár manapság is eljátszhatnánk, hagyományaink fellelevenítésekor. Ugyanakkor tudatosan kihagyva egyes megalázó vagy kegyetlenkedő, állatkínzó- vagy megölő, valamint a természetkárosító vagy kárt okozó játékokat. Azokat, amelyek manapság már törvénybe ütközőek, vagy amelyeket a mai közhangulat is elítélne. Mint amilyen: a kakaslövés²⁰ vagy kakasnyakazás, sebesülésig tartó bajvívás, megalázó kikényszerítés, verés, lemeztenítés, szexuális erőszakoskodás, kárt okozó rombolás vagy szétszórás, tüzeskedés, indokolatlan pusztítás. Íme azok a játékok, amelyek ma is érdemesek lehetnek a fellelevenítésre:

4.1. Szembekötős játékok

E csoportos játékok közös sajátossága, hogy egy „bekötött szemű” játékos igyekszik „találni” egy „nem bekötött” szeműt. Úgy és olyat, ahogy azt a játékszabályok meghatározzák. A játék célja lehet a közös együtt-játszás, az ismerkedési feszültségek feloldása és egymás alaposabb megismerése. Többnyire egy kijelölt játékbíró irányította a játékot. Aki ügyelt a rend és szabályok betartására, a csalások megakadályozására.

Galambos

Az alapjáték szerint a játékbíró utasítására a játékosok körbe állnak. Ő pedig a kör közepén az egyik kiválasztott játékos (a galamb) szemét beköti, majd körbeforgatja. A kör peremén állók (a magok) pedig tapsolni (vagy énekelni) kezdenek. Akik a helyüket nem változtathatják. A bekötött szemű pedig hallgatózva és a kör széléhez menve, megfogja az egyik tapsolót (éneklőt), vagyis ... a „galamb kicsippent egy magot”. Ezt követően pedig helyet cserélnek. Ezután a kiválasztott lesz a következő bekötött szemű (galamb), a régi galamb pedig helyére áll a sorban (magnak). A játékbíró a kör közepén megforgatja ezt a bekötött szeműt is, és minden megismétlődik.

E játék a helyi szokás vagy alkalom szerint tovább bonyolódhatott. Például, ha *egymást ismerők játszották*, akkor a bekötött szeműnek esetleg ki kell találnia, hogy kit fogott meg. Ha *serdülő fiúk-lányok játszották*, akkor a bekötött szemű kieshetett a játékból, ha nem ellenkező nemű tapsolót „fogott” (vagy zálogot kellett adnia). *Fiatal legények és leányok játékánál* a kiválasztó megcsókolta a kiválasztottat (és fordítva), de ha hasonló neműt „fogtak”, akkor zálogot kellett adniuk. Ha pedig a *legények és leányok* száma megegyezett, akkor ez a játék akár alkalmi párválasztó is lehetett.

Cicás-macskás, vagyis a hagyományos „szembekötősdí”

E játék az előbbinek ismertebb változata²¹. Kiválasztanak valakit (többnyire kiszámolással), ő lesz a macska, akinek kendővel bekötik a szemét. A többiek pedig (a kiscicák vagy egerek) körülötte

20 Magyar Néprajzi Lexikon: Kakasütés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

21 Magyar Néprajzi Lexikon: Szembekötősdí. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

sündörögnek, miközben jeleznek (csengővel, csörgővel, tapsolással, cincogással). A bekötött szemű igyekszik valamelyiket elkapni. Ha ez sikerül, akkor a játékban helyet cserélnek, a következő fordulóban a megfogott lesz a bekötött szemű fogó.

E játéknál is megfigyelhetőek helyi vagy életkor-sajátos változatok. Volt, ahol zajkeltés helyett éneklő mondással adtak jelt, például: „erre csörög a dió, arra meg a mogyoró”. Ha legény-leány párválasztóként játszották, akkor itt is előfordulhatott csókolózás (ellenkező nemű elkapásakor), vagy zálogszedés (hasonló nemű elfogásakor).

Veréb- vagy légyfogó

Annyiban különbözik az előbbi játéktól, hogy a bekötött szeműt (baglyot vagy sast) *nesztelenül mozgó és szótlan* játékosok (verebek vagy legyek) „zargatják”. Igyekeznek megérinteni, ruháját megcibálni. A bekötött szerű pedig ezek közül megpróbálja valamelyiket megragadni. Ha sikerül, akkor szerepet cserélnek. A játék szabályai és változatai hasonlóak az előbbieknél már leírtakhoz. Ez a játék segítette ... az egymást még nem ismerő, vagy túlzottan szégyellős fiatalok összehozását.

Fiatalkorú legények és leányok párválasztóként is játszották. Olyankor, ha a bekötött szemű legény volt, akkor körülötte lányok legyeskedtek. Ha pedig leány volt a bekötött szemű, akkor legények incselkedtek vele. Akit a bekötött szemű elfogott, az köteles volt őt megcsókolni. Vagy zálogot kellett adnia, amit később nyilvánosan ki kellett váltania. De olyanra is volt példa, hogy a bekötött szemű és az általa megfogott játékos a játékot nem folytatták, mivel ők már párba lettek. Ilyenkor a következő bekötött szeműket a játékbíró sorsolta (jelölte) ki.

Vak öreg

Az előbbi játékokhoz hasonló változat. Kijelöltek egy területet, amelyen belül szabadott csak a játékosoknak mozogniuk. A játékbíró a kezdő játékost (vak öreget) a kijelölt terület közepére állítja, ott beköti a szemét és körbeforgatja. A többiek pedig néma csendben, nesztelenül elhelyezkednek a *kijelölt területen belül*. A vezető utasítására a játék elkezdődött. Ekkor a bekötött szemű elindult és igyekezett valamelyiket megtalálni. Akire ráelt, annak szabad érzékszervei segítségével (tapintás, szaglás, hallás) ki kell találnia, hogy kit fogott meg (kimondva a nevét). Ha ez sikerült, akkor a két játékos helyet cserélt. Ha nem, akkor a bekötött szemű kiesett a játékból vagy zálogot kellett adnia. A „megfogott” játékos lett mindig a következő forduló „vak örege”.

E játék alkalmas volt „ismerkedést segítő” alkalmi párok kialakítására is. Ilyenkor a játék vezetője maga jelölte ki a „vak öreget”. Ha az legény volt, akkor a „megfogható” játékosok mind lányok voltak. Ha pedig leány, akkor ő így választhatott „vakon” a fiúk közül. Az így kiválasztódott párok a játékban már nem vettek részt. Hanem egy bizonyos időt kötelesek voltak egymás társaságában eltölteni (beszélgetni, együtt táncolni, kart-karban összefogva sétálni stb.).

Vak denevér

Az előbbi „vak öreg” játék sajátos formája. A kijelölt területen belül a játékosok mozoghatnak, kitérhetnek a „vadászó vak denevér” elől. Ennél a játéknál elég volt csak megfogni valamelyik menekülőt, a nevét nem kellett kitalálni. A következő fordulóban mindig a megfogottból lett a „vak denevér”. Fiatalkorú legények és leányok ezt már „tartalmasabban” is játszhatták. Például, a megfogott

leány köteles volt az őt megfogó legényt megcsókolni (és fordítva is). Ha pedig a fogó azonos neműt kapott el, akkor neki „a rossz fogásért” zálogot kellett adnia.

Sutyorgó

Talán a legegyszerűbb „szembekötős” játék. A kiválasztott (vagy „kiszámolt”) játékost egy székre ültették és bekötötték a szemét. Ezután a többiek egyenként odaléptek hozzá és fülébe suttozták az ő nevét (vagy valami más szöveget). Aki igyekezett kitalálni, hogy ki volt a fülébe suttogó. Ha sikerült, akkor helyet cseréltek. De ha harmadszorra sem találta ki, akkor kiesett a játékból. Ilyenkor a legutolsó sűgő lépett a helyébe.

Igéző

Az előbbi játék tréfás-erotikus változata. A kisorsolt legény szemét bekötötték és középre ültetették. Ezt követően a lányok körbevették és kiválasztották maguk közül azt, aki a legényt megcsókolta. E játéknál a leányok igencsak ravaszkodtak. Igyekeztek olyan leánytársukat kiválasztani az efféle „legény-csókolásra”, akire a legény nemigen gyanakodott volna (haragosára, csúnyácskára, nála idősebbre, idegenre, más vallásúra stb.).

Ha a legény kitalálta, hogy ki volt a „csókolója”, akkor a lányok elengedték és új legényt ültettek középre. Ha nem, akkor a legénynek zálogot kellett adnia, vagy újabb „őt csókoló” lány nevét kellett kitalálnia. A hatásnövelés érdekében a legénynek nem árulták el a „fel nem ismert csókoló leány” nevét. Így aztán a legényen még jóval később is kuncoghatott a leánybanda.

Cirógató

Fiatalok körében népszerűbb volt az a „Sutyorgó” változat, amikor a bekötött szeműt suttogó helyett ellenkező nemű cirógatta (vagy csókolta). Akit neki fel kellett ismernie. Ha sikerült, akkor a cirógató lett a következő forduló bekötött szeműje, ő pedig visszaállhatott a cirógatók sorába. De ha ez harmadjára-ötödjére sem sikerült, akkor kiesett a játékból. Ilyenkor az első cirógatója lett a következő forduló „bekötött szeműje”.

Talponverő

Egykori közismert fonóbéli játék. Egy legény ült a földre terített pokrócra, és két lábfejét egymásra helyezte. Szemét bekötötték, majd egy leány valamivel (bottal, piszkavassal, szénfogóval stb.) megkocogtatta a talpát. Ha a bekötött szemű kitalálta, hogy melyik leány volt, akkor az a leány lett a következő „bekötött szemű”, akinek a talpát már legények kopogtatták. Ha valakinek sokadjára sem sikerült kitalálnia, hogy ki ütögette, akkor kiesett a játékból (vagy zálogot kellett adnia).

Bábu-babráló

Olyan játék, amelynél a „bekötött szemű” (babráló) játékos elé ... a játékbíró vezető három hasonló testalkatú másik játékost (bábút) állított, mozdulatlanul. Akiket a *babráló* rövid ideig (kb. 1 percig) végigsimíthatott, majd közülük legalább egyet meg kellett jelölnie, akit felismerni vélt. Ha egyet sem ismert fel, akkor kiesett a játékból. Ha nyert, akkor szerepet cserélt és beállhatott a későbbi *bábuk* sorába. A felismert *bábu* pedig *babráló* lett a következő fordulóban.

Jancsi-Marcsi

Főleg fiatalok játéka volt. Kiválasztottak egy legényt (Jancsit) és egy leányt (Marcsit), bekötötték a szemüket és egymástól távolra állították őket. A többi játékos (a fák) pedig szétszóródva a kettőjük közötti térben „erdőt alkottak”. A játékbíró utasítására a legény és leány elindult, hogy egymást megtalálja. Eközben bekötött szemmel kerülgetniük kellett a faként álló többi játékost. A két bekötött szemű igyekezett egymást megtalálni. Közben a legény hívogathatta a leányt („Merre vagy Marcsi?”), amire a lány köteles volt válaszolni („Itt vagyok Jancsi.”).

A játék többnyire egy adott ideig tartott csak. Ez úgy mérték, hogy a játékbíró lassan és hangosan számolt (harmincig-ötvenig). Ha ez idő alatt a „Jancsi” és „Marcsi” egymásra talált, akkor megcsókolhatták egymást. Ezután a vezető új párt jelölt ki „szembekötösöknek”, ők pedig „fák lehettek” a következő fordulóban. Ha nem sikerült „egymásra találniuk”, akkor kiestek a játékból, vagy zálogot kellett adniuk, hogy „fák lehessenek”.

Leány- vagy legényfogó

Az előbbi Jancsi-Marcsi játék menekülő változata. Amely annyiban különbözött, hogy az egyik bekötött szeműnek meg kellett találnia az előle menekülő másikat. A kergető itt kérdezhetett („Merre, merre?”), amire a menekülő köteles volt válaszolni („Erre, erre.”). Ezt a játékot is időre játszották (a vezető számolása szerint). A játékot értelemszerűen akkor nevezték leányfogónak, ha a legény volt a kereső. És legény-fogónak, ha a leány üldözte a legényt. Ha a kergetőnek sikerült elfognia a menekülőt, akkor az elfogott köteles volt megcsókolnia a kergetőjét. És ezt követően a következő játék-fordulóban mindketten fák lehettek. De ha nem járt sikerrel, akkor kergető kiesett a játékból, vagy csak zálogot adva lehetett ő is „fa” a következő fordulóban.

Lopakodós

A játékosok két csoportot alkottak. Az egyik csoport tagjai, a terület egyik oldalán, egymástól karnyújtásnyira „kerítést” alkottak, akiknek szemeit bekötötték. A másik csoport tagjai voltak a „lopakodók”. Akik a terület mások oldaláról igyekeztek csendben átmenni a „kerítés” rései között. A kerítést alkotók pedig figyelve a neszekre, igyekeztek kézzel elkapni a „lopakodót”, de eközben nem mozdulhattak el helyükről. A játék addig tartott, amíg a lopakodó területe kiüresedett, vagy csak egy adott ideig. Utána pedig szerepet cseréltek. A „lopakodókból” lett a „kerítés”, és fordítva. Az a „lopakodó”, amelyik meg sem próbált áthatolni a „kerítésen”, végleg kiesett a játékból.

Fiatalok ezt úgy is játszották, hogy legények alkották a „kerítést” és lányok voltak a „lopakodók”. Ilyenkor a legénynek joga volt megcsókolni az elfogott leányt. Amelyik leány az ilyen játéktól *húzódózott*, azt a legények „éretlennek” vagy „álszentnek” tartották. Ahogy a lányok is „málának” vagy „mulyának” tekintették azt a legényt, aki még így sem mert magának „leányt fogni”.

*

4.2. Párválasztó játékok

E csoportos játékok közös sajátossága: a nyilvános és tudatos alkalmi pár- vagy partner-választás. E játékokban többnyire azok vettek részt, akik még „függetlenek” voltak. Vagyis nem volt még

komolyabb párkapcsolatok. Hiszen e játéknak éppen az volt a célja, hogy elősegítse az ismerkedést, csökkentse az udvarlási szorongásokat, elősegítse a fiatalok párválasztását.

Különleges alkalmakkor (egyes vidékeken) jegyesek és házasok is játszhatták. Az olyan jeles napi rendezvényeken, ahol a helyi szokás szerint kötelező volt a párok „széttáncolása” (férj nem táncolhatott feleségével, vőlegény a menyasszonyával). Például: farsangi, pünkösdi, aratási, szüreti vagy lakodalmi mulatságok idején, komabálokban, karácsonyi és újévi vigasságok alkalmával.

Párt keresek

Legegyszerűbb és egykor igen népszerű párválasztó játékos mozzanat. Amely „tisztos körökben” a komoly párkapcsolattal nem rendelkező legények és leányok társas együttlétét segítette. Az ajtón belépő és köszönő legény hangosan elkiáltotta magát, hogy „Párt keresek, rá is lelek!” Erre a játék-bíró (vagy a házigazda) megkérdezte tőle, hogy „És ki légyen az?”. Mire a legény megnevezte az egyik ottani, még pár nélküli leányt. Akinek oda kellett mennie a legényhez, és köteles volt belékarolni (esetleg megcsókolni). Ezt követően együtt töltötték az időt, de csak a rendezvény végéig (mintegy párként viselkedve, beszélgetve, táncolva).

E játékos párosító „megrendezésénél” ügyeltek arra, hogy feltétlenül *elkülönüljenek* a pár nélküliek és a párra leltek. Valamint, akit néven neveztek, az nem utasíthatta el az őt megnevezőt (felkérőt).

Mindez nem jelentett elkötelezettséget. Hiszen csak arra szolgált, hogy arra az adott alkalomra mindenkinek lehessen párja, senki se szégyenkezhessen magában. Ezzel elkerülhették a felesleges „kakaskodásokat”. Ennek érdekében szigorúan tilos volt a másik választott párjának elorzása, vagy egymás beszólásos megszégyenítése. Az ilyen renitenskedőt azonnal kidobták a rendezvényről.

Természetesen itt is lehetett taktikázni. Például, ha a leány nem akarta valamelyik legényt párjának, akkor igyekezett csak a legény beköszöntése után belépni (mert addigra a legénynek már más lányt kellett választania). A céltudatos leány pedig a neki tetsző legény előtt igyekezett csak belépni és a páratlanok közé leülni, hogy a korábban érkezők őt ne választhassák. Ezt a módszert alkalmazták azok a párok is, akik biztosan egymást akarták választani.

Felszabadultabb szemléletű polgári körökben a belépő személy leány is lehetett, aki egy ilyesfajta „hölgyválasz” keretében jelölhette ki az alkalmi beszélgető- vagy táncpartnerét. Ezt a változatot vidéken inkább csak akkor játszották, ha a legények és leányok bandái zárt körben vigadozhattak.

Kútba estem

Az előbbi játékos mozzanat folyamatos játék-változata. Amelynek kifejezett célja volt a „minél többszöri csókolózás”. A legények és leányok körbe álltak, egy legény pedig bement a kör közepére és hangosan elkiáltotta magát, hogy „Kútba estem!”. Erre a játék-bíró megkérdezte tőle: Ki húzzon ki?”. Mire a legény megnevezte (megmutatta) a körben álló egyik leányt. Akinek oda kellett mennie a legényhez és meg kellett csókolnia. Ezt követően a legény beállt a körbe, és a leány játszott a kútba esett, vagyis ő választhatott egy legényt. Aki hozzá lépve köteles volt őt megcsókolni, majd a kör közepén maradva már ő választhatott magának „csókolót”. Aki nem volt hajlandó az őt választót megcsókolni, azt kizárták a játékból. Annak a játékosnak is ki kellett állnia, akit már háromszor is megcsókoltak (hogy a többiek elől „ne vegyen” el több csókot).

Fordulj kisszék!

Az előbbi játék hasonló változata. A játékbíró egyvalakit kiültetett egy kisszékra és felszólította: „Fordulj kisszék!”. Az ülő válasza erre: „Nem fordulok!” A játékbíró kérdése: „Mit vársz és kitől?”. Válasz erre: „Csókot”. ... és megnevezte az illetőt. Aki ekkor köteles volt odamenni a széken ülőhöz és őt megcsókolni. Ezt követően ő ült a kisszékra, az ott ülő pedig visszament a többi választható játékos közé. Ezzel meg is kezdődhetett a következő forduló.

Kosarazás

Ebben a játékban a leány választott magának párt. A vezető (bíró) a pár nélküli leány elé állított három legényt és azt mondta: „Megy a kosár!”. A leány erre rákérdezett: „Mi van benne?”. A bíró válasza: „Aranydió (arany pohár vagy aranyalma). Benne ül egy legény (itt kimondta annak nevét). Hová teszed?”. Erre a leány kétféle módon válaszolhatott. Ha tetszett neki a legény, akkor: „Teszem a kötömbbe (ágyamba)”. Ha pedig nem, akkor a válasz: „Szedelek neki tüskét”. Az egykori szabályok szerint a leánynak illett a három legény közül az egyiket kiválasztani. Ha egyiket sem választotta (mindegyiket „kikosarazta”), akkor az ilyen leányt rátartinak (gőgösnek, nagyképűnek) tartották, és ha ez bálban történt, akkor gyakran aznap egyetlen legény sem kérte fel táncra.

Kendőző

A fiatalok vegyesen és kézen fogva kört alkottak. A vezető legény (kezében egy kendővel) beállt a kör közepére, a körben állók pedig rövid ének mellett körtáncba kezdtek. A kör közepén álló becsukta a szemét és néhányszor megfordult „maga körül”. Majd, amikor az ének befejeztével a körtánc is leállt, kinyitotta a szemét és rámutatott a vele szemben álló leány valamelyikére. Ekkor ők ketten a kendőt leterítették a földre, és arra letérdelve megcsókolták egymást. Ezt követően felálltak, a legény beállt a körbe ... a leány helyére. A leány pedig, kezében a kendővel, a kör közepén maradt és a leírt módon már ő választhatott csókpartnert magának.

Ég a gyertya, ég ...

Ez valójában a „kendőző” játék felvidéki változata²². Amely annyiban különbözött az előzőben leírtakkal, hogy főleg kislányok vagy fiatal legénykék-lányocskák játszották. Valamint a külső kör és a körben álló játékos különböző irányba forgott. Az éneklés szövege is igen hasonló volt:

„Ég a gyertya, ég, el ne aludjék,

Míg a gyertya lángot nem vet, mind leguggoljék!”

Ezután ha gyermekek játszották, akkor többnyire leguggoltak, ... míg az idősebbek inkább állva maradtak. Ekkor a közepén álló rámutatott az egyik körben állóra. Aki bement hozzá a kör közepére és ott összecsókolózott vele. Miközben a kört alkotók énekelték:

„Zöld fű, zöld fű a lábam alatt,

Aki itt a legszebb, tőlem csókot kap.”

Ezt követően szerepet cseréltek, és játék következő fordulójában ő választott a körben állók közül.

22 Magyar Néprajzi Lexikon: Ég a gyertya, ég. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Sóderezés

Az „Ég a gyertya, ég” manapság is ismert változata. A fiatalok egymást kézen fogva kört alkotnak, miközben az egyikük a kör közepére állt. Ezután a kör és a középén álló játékos ellentétes irányban forogni kezdett, közben mindnyájan az „Ég a gyertya, ég” dalocskát énekelték. Ezt követően a középén álló a körből kiválasztotta a neki tetszőt. Erre a körben állók énekelni kezdtek:

„Sóder, sóder, a lábam alatt,

Aki itt a legszebb, mindjárt csókot ad (kap).”

Közben a dalocska negyed értékeire a két játékos úgy tapsikolt, hogy hol a jobb kezüket ütötték össze, hol a balt, ... és a két összeütés között külön-külön is maguk is egyet tapsoltak. Az ének befejeztével e kettő szájon csókolt egymást, majd szerepet cseréltek és a szerepet cserélnek. Ezzel meg is kezdődhetett a játék újabb fordulója.

Befogadó, beavató

Egy ritka legény- vagy leányavató játék. Egykor Felvidék, Kárpátalja és Erdély némely vidékén volt gyakori. A felnőtté avatandó legényt (vagy leányt) a már felavatott leányok (vagy legények) közepre ültették. Majd a többiek körbeállták (vagy táncolták), miközben egy rövid dalocskát énekelték. Ezt követően az egyikük kivált a körből, a középén ülőhöz ment és megcsókolta, mellette is maradt. Majd a jelenet megismétlődött, körtánc, kiválás, csók stb. Mindez addig tartott, amíg a kör el nem fogyott, mindenki megcsókolta a középén ültetettet. E játékban a csók: egyfajta jelkép. A megcsókolt befogadásának igazolása, a felnőttiségének elismerése. Valamint feljogosítás arra is, hogy az újonnan avatott ... az őt megcsókoltak közül akár párt is választhasson, udvarolhasson.

Néhol a kiválasztás körüli kavarodás vagy ismétlődés elkerülése végett a leányok játék közben lobogtatták a zsebkendőjüket. Amit a leány a csókolás után odaadott a középén ülő legénynek. Ez jelezte, hogy ő már elvégezte a dolgát. Így az is kiderülhetett, hogy melyik lány zárkózott el a csókadástól. Természetesen, játék végeztével a lányok visszakapták zsebkendőjüket.

Udvaros

Az előbbi játék ismertebb fonóbeli változata. A játékbíró által kiválasztott (vagy kisorsolt) legény (mint egy uraság) beült közepre. A lányok (mint udvarosok) pedig körülvették, miközben egy rövidke dalt énekelték. Majd a játékbíró megkérdezte a legényt: „Melyik lányt választod?”. Erre a legény megnevezett valakit, aki odament hozzá és a legényt megcsókolta.

Ezt követően a játék már többféle módon folytatódhatott, a céltól és alkalomtól függően. Volt, amikor a legény csak egyszer választhatott, és azt követően más legény került közepre. Máshol a legényeket három választás után cserélték. Arra is volt példa, hogy leányt ültettek közepre (mint úrnőt), aki ily módon a legények (udvarosok) közül „válogathatott”. Mint ahogy az is előfordult, hogy a legény (az uraság) által kiválasztott lány (az udvaros) lett a következő forduló „úrnője”.

Dunapari szépleány

A legények és leányok párba álltak, majd két kört alakítottak. Külső kört a legények, belsőt a leányok. A két kör ellenkező irányban haladt, miközben a legények énekelték egy rövid dalocskát:

„Dunaparti szép leány, vigyél által a Dunán!
A Dunán, a Dunán, vigyél által a Dunán!
Ha átviszel a Dunán, megcsókollak a partján,
A partján, a partján, megcsókollak a partján!”

Az éneklés befejeztével a legények és lányok megálltak, egymás felé fordultak, majd az egymással szemben állók összecsókolóztak. Ezután helyet váltottak, vagyis a legények a belső körbe kerültek, míg a lányok a külsőbe. Majd újra elindult a körök menete, de ekkor már a lányok énekeltek:

„Tiszaparti katona, ültess fel a lovadra!
Lovadra, lovadra, ültess fel a lovadra!
Ha felültetsz lovadra, csókot adok ajkadra,
Ajkadra, ajkadra, csókot adok ajkadra.”

A dalocska végén a leányok és legények megálltak, összecsókolóztak és helyet cseréltek. Ezután kezdődhetett az újabb forduló. Általában annyszor, ahány pár állt játékba. E játék egyszerűbb és kevésbé célzatos szövegű változatát (a „Komáromi kisleány”-t) a kisgyermek is játszotta.

Követő-járás

Nem túl ismert párválasztó játék. Azonos létszámú leányok és legények játszották. Akik egy legény kivételével kört alkottak. A játékbíró a kör közepén állt, a kiválasztott legény pedig a körön kívül körbe járta a kört (mialatt a lányok énekeltek). Majd a játékbíró megkérdezte, hogy melyik lányt válassza követőjeként. Ezután a leány kiállt a körből, és a külső legényt kézen fogva együtt vonultak a kör körül (a lányok éneklése mellett). Ekkor a játékbíró kérdezte meg, hogy az előbb kiválasztott leány ... melyik legényt akarja követőnek. Aki kiállt a körből és a leány kezét fogva már hárman „kígyóztak” a kör körül. Ezután a kiválasztott legény hívhatott ki a körből egy leányt, ... és így folytatódott a játék addig, amíg a kört alkotók közül az utolsó is beállt a „kígyósorba”.

Néhol e játékot „csókra játszották”, vagyis a kiválasztott köteles volt megcsókolni a kiválasztóját. Máshol pedig fordítva. Sok helyen ez a körjáték a újdonsült fiatalok ismerkedését segítette. De volt, ahol így próbálták felderíteni a játékosok közötti titkolt vonzalmakat, kölcsönös szimpátiákat.

*

4.3. Sötétbeni játékok

Az efféle játékok fontos sajátossága, hogy az összes játékos látása korlátozott. Vagyis mindegyikük számára egyformán nehéz a tájékozódás. Ily módon a csalás lehetősége is kizárt, mivel nem lehetett ravaszkodni szabálytalan „szembekötésekkel”. E játékok főbb célja a félelem leküzdése, ... a sötétbeni tájékozódás elsajátítása, a rejtőzködés és álcázás fontosságának felismerése.

Bujdosó-kereső

A közismert bújóska-játék sötétbeni változata. Amelyet egy elhatárolt sötét helyen játszottak és amelyet játékbíró felügyelt. Aki letakarható (sötétíthető) lámpással is rendelkezett. Valamely kijelölt vagy kisorsolt játékos volt a „zsandár”, aki elfordulva ... valameddig elszámolt. Eközben a többiek

megfelelő búvóhelyet kerestek. Majd, a játékbíró elsötétítette (letakarta) a lámpását, hangos szóval megindította a keresést. Ekkor a „zsandár” (a sötétben) indulhatott, hogy valamelyik „bujdosót” kézre kerítse. Eközben a „bujdosók” maguk is mozoghattak, rejtekhelyet válthattak. Ha valakit megfogott a „zsandár”, akkor azt felkiáltással jelezte. Ilyenkor a játékbíró a világító lámpással leállította és értékelte a játékot. Majd új „zsandárt” jelöltek, és kezdődhetett a következő forduló.

Egyes játék-változatokban a lányok voltak a „bujdosók” és legények a „zsandárok”. Míg máshol éppen fordítva. Ilyen játékoknál az is előfordulhatott, hogy a „zsandárnak joga” (vagy a bujdosónak kötelessége) volt csókolni. Előfordult, hogy viták elkerülése érdekében a „zsandárok” kezét bekor-mozták, hogy a megfogott játékosok ne tagadhassák az „elfogásukat”.

Cserkészős

Az előbbi játék bonyolultabb változata. Amikor egyszerre több kiválasztott „vadász” is kutathatta a „vadakat”. Többnyire legények a lányokat, ... ritkábban fordítva. Az efféle „bújócskát” meleg éjszakákon játszották. Főleg szőlős- vagy gyümölcsös kertben, kazlas mezőn vagy szérún, ligetes erdőben vagy bokros réteken stb. Leginkább a nyári napfordulókör, esetleg pünkösdi, aratás vagy szüret ünnepén.

Tolvaj-járás

A már részletezett szembekötős „Lopakodós” játék mozgalmasabb és bonyolultabb változata. Az „örök” csoportja a terület egyik oldalán, egymástól két karnyújtásnyira „kerítést” alkotott. A „tolvajok” csoportja pedig a terület mások oldaláról igyekezett csendben átmenni az örök alkotta „kerítés-oszlopok” között. Az „örök” figyelve a neszekre, igyekeztek kézzel elkapni a „lopakodót”, de közben nem mozdulhattak a helyükről. A „tolvajok” ügyeskedhettek (kúszhattak, rohamozhattak), de fényt nem gyűjthettek. A játék addig tartott, amíg a „tolvajok” területe kiüresedett (vagy amíg a játékbíró „le nem állította”). Azt a „tolvajt”, amelyik meg sem próbált áthatolni az „örök vonalán”, vagy a tér-határon kívülről próbálta „elkerülni” az öröket, ... általában kizárták az ilyen játékból, vagy gyávaságáért kicsúfolták.

Lopódzó

A szembekötős „Jancsi-Marcsi” teljes sötétben játszott változata. Azzal a *lényeges* eltéréssel, hogy az egymást kereső játékos-pár egy szóval sem jelezhetett egymásnak. Miközben a „faként” álló többi játékos susoghatott, recsegő hangot adhatott, esetleg beszélgethetett. Ez a játék hosszabb ideig is eltarthatott. Meghatározott idő elteltével a játékbíró gyertyát gyújtott. Addigra az egymást keresőknek párt kellett találniuk. A játékot sokfelé kedvelték, mert a „fák” akár párban is állhattak. Ami jó alkalom volt a „fát játszó” párok ... sötétbeni ölelkezésére, csókolózására.

Szőlőcsősz

A sötétben és szabad térben játszott bújócska fiatalos változata. Helyszínéül legmegfelelőbb volt a szőlőskert, ezért főleg a szüret utáni multság estéjén játszották. De kiváló alkalomnak bizonyultak erre a nyári napforduló ideje, bokros-ligetes helyek éjjeli multságai is.

Először a leányok maguk mellé legényt választottak. Vagy a párokat a játékbíró jelölte ki, esetleg kisorsolták. Akik aztán (ketten együtt) a kijelölt területen belül elbújtak. Néhány perccel később pedig útba indulhatott a „szőlőcsősz”, hogy az elbújtakat megtalálja. Eközben a párok igyekeztek rejtekhelyükön észrevétlenek maradni. Ami többnyire nemigen sikerült, mert a fiatal párok közben igyekeztek a „sötétséget” kihasználni, „egymással foglalkozni”. Ugyanakkor óvatosaknak is kellett lenniük, mert akiket hamar megtalált a szőlőcsősz, azoknak kevesebb idő jutott az „enyelgésre”.

Valójában, ez is volt a játék egyik célja. Az, hogy lehetőséget adjon a fiatalok intim (helyi normák szerint még megengedhető) együttlétéhez. Leginkább azért, hogy az egymáshoz vonzódók közeli kapcsolatba kerülhessenek. Ilyenkor, a „nem összeillő párok” gyakran igyekeztek némi zajjal (sutto-gással, mocorgással) elárulni magukat, hogy nem kívánt együttlétük mielőbb befejeződhessen.

Őrjáratos

Az előbbi játék éjszakai udvari változata. Amelyen belül a párok szinte bárhová elbújhattak (istálló padlásra, szénakazalba, kamrába, állatok jászolába, góréba, üres vagy fedeles fadézsába stb.). Őket pedig legalább két ór kereste, akik közben ilyesfélét kántálva jelezték, hogy merre járnak:

„Éjfél ütött már az óra, térjetek hát nyugovóra,
Tűzre, vízre vigyázzatok, le ne égjen a házatok!
Kiket eztán elfogatnak, pellengérre állíttatnak.”

Volt, ahol a kántálást ... kereplés vagy kolompolás helyettesítette. Erre azért volt szükség, hogy a párok tudhassák, merre jár az őrség. Ugyanis az elbújt párok rejtekhelyeiket akár a játék közben is megváltoztathatták. Például olyan helyre átsurrantak, amelyet az örök előzőleg már átkutattak. E játékot többnyire csak „egymást önként választó” párokkal játszották. Az örök pedig a pár nélküliekből választódtak. A játék időtartama többnyire egy-két fertály órányi (negyed-fél óra) volt. Ennek elteltét a játékbíró kiáltozással jelezte, amikor aztán mindenkinek elő kellett jönnie.

Leváltós

Az „Őrjáratos” játék fiatalok körében egyik közkedveltebb változata. Ahol a két „őrjáratozó”: egy legény-leány párt alkotott. Akik, miután rátaláltak egy elbújt párra, azokkal szerepet cseréltek (átadva nekik az őrjárat kereplőjét, kolompját). A *megtalált pár* így az örök helyébe lépett és igyekezett egy újabb elbújt párt megtalálni. Akikkel aztán ők is szerepet cserélhettek. E játéknak fontos szabálya volt, hogy az örök csak olyan párnak adhatták át az őrséget, akiket előzőleg még nem találtak meg (nem voltak még örök).

Leánylelő

E játékot sötét éjjel és szabad térben (bokros réten vagy ligetekben, szénáskertekben stb.) játszották. Egykor egyes langyos-meleg jeles éjszakák rituális párkeresője lehetett. Amit csak a „jegyben nem járó” (komoly kapcsolat nélküli, „el nem kötelezett”) fiatalok játszhattak. Mégpedig ugyanannyi legény, ahány leány, hogy mindegyik párra lelhessen. A kijelölt terület határain belül a leányok szétszóródva elrejtőztek. Majd úgy fertály (negyed) óra elteltével keresésükre indultak a legények. Amikor a legény leányra lelt, akkor a játék befejeztéig azzal együtt is marad, addig egymással „ismerkedhettek”. A játékforduló legfeljebb egy órán át tartott, majd a játékbíró jelzésére a játékosok egybegyűltek. Némi megbeszélés és értékelés után következhetett az újabb forduló.

E játék két változatban volt közismert. Az elsőnél a játékforduló végeztével együtt és karonfogva mentek a gyülekezőhelyre. Ezzel mintegy kinyilvánítva ideiglenes összetartozásukat. E játéknál nem tartották „igazi legénynek” azt, aki egy óra alatt nem volt képes leányra lelni. Míg a másik változatnál a legények és leányon különböző helyeken gyülekeztek, nem árulva el senkinek, hogy kikkel töltötték az időt, ... vagy hogy sikerült-e valakivel kapcsolatba kerülniük.

Legénylelő

Az előbbi játék ritkább és szabadosabb, „legényvadász” változata. Amelynél a „facér” leányok igyekeztek a bujkáló legényeket egyenként felkutatni. A megtalált legény pedig köteles volt az őt megtaláló leány „rendelkezésére állni, parancsait teljesíteni”. E játéknál is fontos volt a diszkréció.

*

4.4. Rituális játékok

E játékok közös sajátossága, hogy csak meghatározott alkalmakkor játszhatták, ... és csak bizonyos személyek. Volt, ahol csak a „legénnyé vagy leánnyá avatottak”, míg máshol a „se jegyesek, se házasok”. Egyes vidékeken az ilyenekhez még a gyermektelen ifjúházasok is csatlakozhattak. Arra is volt példa, hogy e játékokban a serdülőkort túllépő egyedülállók mind részt vehettek (özvegyek is). Míg sokfelé zárt körű beavatásként vagy a pogány hagyományok felelevenítése szolgáltak.

Iván-napi koszorús

Régen a nyári napfordulóhoz (Virágos vagy Merítő János napjához) kapcsolódó, szexuális töltetű közösségi „párválasztó” játék. Amelyet csak a településen élő és házasodásra alkalmas (avatott) ... legények és leányok játszhatták. Fiatalabbak, házasok és özvegyek még a játékhely közelébe sem mehettek. A helyszín többnyire a településtől távolabb eső erdős-ligetes terület. A játékot legény- és leány-bandák vezetői irányították és felügyelték, a játékban nem résztvevő fiatal járőrözökkel.

E játék, a „leánylelő” sajátos változata. Megkezdés előtt a leányok virágkoszorúkat készítettek és azt a fejükre téve elbújtak. A legények pedig egyenként igyekeztek a sötétben ... „leányra találni”. A lányok (megtalálásuk elősegítése érdekében) hangokat adhattak, zajt kelthettek. Ha a legény a leányra rátalált, akkor megcsókolhatták egymást. Ha a leánynak tetszett a legény csókja-érintése, akkor koszorúját a legény fejére tette. Ezzel mintegy magához „kötve-ölelve” egészen pirkadatig.

Ha a legénynek nem tetszett a „leány viszonzása”, akkor a koszorút nem fogadta el. Mint ahogy a leánynak nem tetsző legény sem kaphatott koszorút. Ilyenkor a legény köteles volt a leányt békén hagyni és másikat keresni. A leány pedig szabaddá válva, fogadhatta „következő megtalálóját”.

A játék során az egymásra talált párok beszélgethettek, nevetgélhettek. Ezzel mintegy „foglalt jelzést” adva a párjukat még kereső legényeknek. Nem volt tiltva, hogy keresés közben az egymást már előre kiválasztó legény és leány egymásnak is jelezhessen (nevek kimondása nélkül), hogy mihamarabb együtt lehessenek. Ugyanakkor, szigorúan tilos volt a már „egymásra talált” párokat

megzavarni, botrányt okozni vagy erőszakoskodni. Ilyenkor a járőrözők lefogták a szabályszegőt, meztelenre vetkőztették és elkergették (vagy másnap szégyenszemre végigvezették a településen).

Pirkadatkor a fiatalok szétváltak egyenként hazamentek, „mintha mi sem történt volna”. Arról pedig egyikük sem beszélhetett, hogy miként (hol, mikor, kivel, hogyan stb.) telt az éjszaka. Aki ezt megszegte, azt a helyi legény- vagy leánybanda „szégyenszemre” akár ki is közösihette.

A játék valamikor az ősidőben egyfajta „családalapító” rítus lehetett. Erre utalhat némely hasonló Kárpát-medencei helyi szokás. Miszerint, ha a pár napfelkeltéig együtt maradt, akkor őket akár a szülői ellenkezések ellenére is, össze kellett házasítani. Ilyenkor a leánytól kapott koszorút viselő legény (a leánnyal kart-karba öltve) a leány apja elé járult, megkérni a leány kezét. Amelyet a leány apja köteles volt megadnia. Ahogy a legény apja sem tagadhatta meg a két fiatal egybekelését.

Kalászos-koszorús

Az előbbi játék aratásvégi változata. Amelyet az aratás befejező nap (arató- vagy kepebál) éjjelén játszottak a házasodni szándékozó, párkereső fiatalok. A helyszín: többnyire mező, szénakert, vagy az aratás helyszínén; szénaboglyák és gabona-kévék között. Virágkoszorú helyett kalászkoszorúval, hangoskodás helyett minél csendesebben. Ez a játék is egy ősi termékenység-szertartás maradványa lehetett. Mivel többfelé úgy tartották, hogy az „efféle összeborulás” erősíti a föld termőképességét.

E játékban a leány-viselte koszorú azt jelezte, hogy független és fogadja a legények közeledését. Amikor viszont a rátaláló legénnyel „enyelgett”, akkor a koszorút levette. Ezzel jelezve, hogy egy arra bóklászó újabb legény őket ne zavarja, elkerülje. Ha viszont ilyenkor is viselte fején a koszorút, akkor egyértelműen arra utalt, hogy egyszerre ... akár két legény is „foglalkozhat” vele.

Az a leány, amely elvesztette koszorúját, ... a játékból is kizárta magát. Amely közel egy óráig tartott, és amelyet többnyire tánc vagy közös étkezés követett. Amit újabb, hasonló fordulók követhettek.

Májfás virágos

Az előbbi játék egyszerűbb és némileg lazább változata. Néhol a nyári napforduló idején játszották. Máshol ez a „májusfát állító jeles éjszakák” (április 30 vagy pünkösd-elő) játéka volt. Az előbbi játékoktól eltérően ennél ... a lányok virágcsokrot készítettek, 7 vagy 12 virágszálból. Majd elbújtak, hogy a legények rájuk találhassanak. Amelyik leányra rátaláltak, az köteles volt a legény csókját viszonzni, ölelését elfogadni. Amiért a leány egy szál virágot adott neki. Ez egyúttal jelzés is volt arra, hogy tovább mehet, új leányt kereshet (ő pedig más legényt fogadhat). A játék 1-2 órán át tartott. Mintegy korabeli „erotikus vakrandi”, az érzelmek és vágyak kiélésének lehetőségére.

Nyári fürdetős

Ezt csak nyáridőben (július közepétől augusztus elsejéig), éjjeli sötétben és vízközelben játszották. Ott, ahol volt fürdésre alkalmas tó, lassú és enyhe mélyülésű folyó vagy széles patak. A lányok, fejükön virág-koszorúval a vízbe mentek. Néhol egy szál ingben, máshol meztelenül. Ezt követően a legények meztelenre vetkőzve a vízbe gázoltak és incselkedtek a leányokkal. Ha a leány sikoltozással és fröcsköléssel válaszolt a legény túl bizalmas közeledésére, az egyértelmű elutasítást

jelzett. Ilyenkor illett neki más leánynál próbálkozni. Ha viszont leány nem sikongatott, ezzel azt jelezte, hogy elfogadja a legény simogatását, ölelését és csókját.

Ha a leánynak komolyan megtetszett a legény ilyesfajta udvarlása (férjnek is elfogadná), úgy virágkoszorúját annak fejére tette. Ilyenkor, ha a legény elfogadta a koszorút, akkor hajnalig viselnie is kellett, és az éjjel folyamán más lányhoz nem is közelíthetett. De ha nem fogadta el, ezzel azt jelezte, hogy nem szándékozik házasodni, és ilyenkor azonnal távoznia is kellett a leány közeléből (utat adva más rajongóknak). Természetesen, az ilyenkor újra egyedül maradt fiatalok másokkal is próbálkozhattak. A játék során történtek részletei ... pedig a fiatalok titka maradtak.

Egyes vidékeken a nyári napforduló előtti szombat vagy vasárnap játszották. Ezzel mintegy előkészítve és megkönnyítve az Iván-éji „koszorús” vagy „virágos” eseményeket. Máshol, az aratás végeztével (az aratóbálok időszakában), ezzel elősegítve a kifsarsangi lakodalmak párválasztását.

Vízilányos

Más néven vízi- vagy hab- vagy é(j)lányos. A Kárpát-medence keleti és déli karóján egykor ismert nyári, fürdőző játék. Feltehetően az egykori a vízilény-hiedelemvilág²³ játékos felidézése. Amely szerint a vízben élő leányszerű lények az év bizonyos szakában csapatokba verődve a mélybe rántották a vízben fürdőző vagy az arrafelé csónakázó legényeket.

E játékra Pünkösöd vagy a nyári napfordulós Iván-nap előtti 3-4 napon került sor. Fürdésre alkalmas tó, patak vizénél. Ahová az asszonyok és leányok késő este levonultak fürdőzni. Ilyenkor a bátrabb legények is kivonultak kissé arrébb, és szintén bemerészkedtek a vízbe. Majd megpróbálták a csapatosan fürdőző lányokkal incselkedni, de csak óvatosan. Ugyanis a lányok és asszonyok rendszerint túlerőben voltak. Mert, ha valamelyik legényt elkapták, ... azt lefogták, víz alá buktatták. Néhol akár le is meztelenítették, majd a parton megvesszőzték és hazakergették. Némely vidékeken a legényavatás egyik próbája volt az ilyenben való részvétel és a sikeres kimenekülés.

Leány-öntözés

Vagyis a húsvéti locsolás²⁴. Amely eredetileg igencsak eltért attól, amit manapság locsolkodásnak tartunk. Mert a régi időkben csak „házasodásra képes” legények járhattak locsolkodni, és csak a „házaságra alkalmas” leányokat locsolták. Ezért a legény-csoportok nem minden lányos házhoz tértek be. Hanem csak oda, ahol a „nekik is feleségnek” való leány lakott. Megjelenésük egyúttal tekinthető bemutatkozásnak vagy felajánlkozásnak is. Ilyenkor a leány és szülei „szemtől szembe” találkozhattak azokkal a legényekkel, akik a családjukba szívesen „beházasodnának”. A leánynak illett ilyenkor húzódzkodni vagy úgy elbújni, hogy könnyen rátaláljanak. Az a leány, amelyiket egy legény sem locsolt meg, „nem minősült kíváncsinak”, így férjhez menésre sem számíthatott.

E játékra délelőtt került sor. A leányt közrefogták az udvaron és vizes vödörből leöntözték. Sokfelé az a szokás járta, hogy az öntözésért a leány festett (mintázott, írt) tojást adott a legényeknek, többnyire a locsolkodás délutánján. Egyes vidékeken csak az a legény kapott piros tojást, akinek a közeledését a leány szívesen fogadná. Mindezek a mozzanatok azt sejtetik, hogy a játék: egy ősi párválasztó vagy házasodási termékenység-rítus módosult maradványa lehet.

23 Magyar Néprajzi Lexikon: Vízilények. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

24 Magyar Néprajzi Lexikon: Húsvéti locsolás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Legény-öntözés

A Kárpát-medence keleti részében, egykor közismert, húsvét kedd délelőtti közösségi játék-szokás. Amelyet csak „eladósorban lévő” lányok játszottak, és az áldozatul esett „házasságra alkalmas” legények pedig *elszenvedtek*. A lányok csapatokba szerveződve teli vizesvödörrel elbújtak az utak mentén. A legények pedig úgy igyekeztek a dolgukra menni, hogy kikerülhessék a rájuk váró veszedelmet. Ugyanis a lesben álló leányok a bekerített legényt alaposan megöntözték. Úgy, ahogy azt a legények tették velük az előző napi (húsvét hétfői) locsolkodáskor. A játék eredménye egyúttal a legényt is minősítette. Ugyanis a lányok *csak a szerintük* „férjnek valót” igyekeztek lelocsolni. És igencsak „kíváncsnak” tartották az a legényt, amelyet még üldözésük ellenére sem sikerült lelocsolniuk. Amely legényt meg sem próbálták, azt nem is tekintették „férjnek valónak”.

Körül-járás

A Kárpát-medencében egykor közismert, rituális közösségi játékos-munkás rendezvény²⁵. Amelyre rendszerint tavasszal került sor, a szántás-vetés vagy állatkihajtás megelőző napjaiban. Sokfelé Sándor, József vagy Benedek napján (márc. 19-21.), esetleg György-napon (ápr. 24.). Többnyire a határ-szomszédokkal egyeztetve²⁶. E körül-járásokon csak férfiak és legények vettek részt (egykor része lehetett a legény-avatásnak). Lovas-szekeres menetükkel körbejárták a falu határát, közös erdő- vagy szántóterületét, esetleg legelőjét. Ellenőrizték és kijavították a jelző karókat és fahidakat, kitisztították a forrásokat, kutakat. Ezt követően egy rituális étkezésre került sor, ahol étel-áldozatot mutattak be az „Égnek”. Azért, hogy a körbejárt terület „megvédessék a károktól és betegségtől, a gonosz erők kirekesztődjenek”. A körül-járás közös mulatozással zárult, amely keretében az újdonsült legényeket többnyire megvesszőzték, (vagy egy kis időre térdig földbe ásták) „hogy örökre megjegyezzék, hol van a határ.” Ez a mozzanat is arra utalhat, hogy egykor ez a „játék” ... talán a közösségi felnőtt-befogadás része lehetett.

Későbbiekben az efféle határjárás fokozatosan átalakult. Egyre inkább hivatalos (vigasságokat mellőző) szemlévé silányodott. Vagy vallásos, vetésszentelő-áldáskérő körmenetté formálódott (Márk hetében vagy húsvétidőben), amelyen már a fehérnepek és gyermekek is részt vehettek.

Törökbasa-járás

Régi, a Nyugat-Dunántúlon egykor sokfelé (de csak szórványos) pünkösdi rituális játék. Eredeti változatában, egy frissen avatott legény játszotta a török basa szerepét. Ruháját szalmával kitömték, kövér török basává maszkírozták, arcát a felismerhetetlenségig összekormozták. Ezt követően néhány legény bottal vagy fakarddal végigkergette a falu főbb utcáin. Úgy gondolták, hogy ez a rítus „segít abban”, hogy a települést az ellenséges hadak és fegyveres rablók elkerüljék. Később e játék elvesztette eredeti jelentőségét, gyermekek által előadott, házaló-kéregető járassá szelídült.

25 Magyar Néprajzi Lexikon: Körüljárás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

26 Magyar Néprajzi Lexikon: Határjárás, határkerülés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Eső-kijárás

A Kárpát-medencében egykor szórványosan ismert ez az „esőcsináló” játék²⁷. Csak az Alföld délebbi és aszályosabb vidékein volt szokásban. Úgymint: Kiskunság keleti része, Nagykunság, Hortobágy, Viharsarok és Bánát-Temes környéke. Évente 1-2 alkalommal, március vagy május hónapban.

Legrégebbi változatában csak leányok és asszonyok vonultak ilyenkor végig a településen. Közrefogva egy „lombokba és virágokba” öltöztetett *meztelen szűzleányt*. Akit úgy kísérték, hogy illetéktelenek ne hozzá érhessenek. Közben énekelve esőt kértek a szántóföldekre, kertekre. A menetén kívül állók pedig vizet lötytyintettek a leányra, mintegy „jelezve az égnek”, hogy a növényeknek mennyire hiányzik az éltető víz.

A XIX. század végére ez a rítus-játék már „gyerekes vonulássá szelídült”, mivel csak süldőleányt öltöztettek zöldbe-virágba, és a menetben már gyermek-lánykák is vonulhattak. A menetet néhány asszony kísérte, hogy vigyázzanak rájuk, megvédjék őket. Ez a menet már nem az utcán vonult nyíltan, hanem csak egyes gazdák udvarába tért be. Ahol az adomány fejében énekeltek, miközben az „esőhozó leányt” az ottaniak megöntözhették. Úgy vélték, hogy az ilyen rítus meghozza az esőt a gazda földjére.

Szűz-befogás

A Kárpát-medencében egykor sokfelé ismert közösségi rítus-játék. Volt, ahol a tavaszi mezőgazdasági munkálatok efféle szertartással kezdődtek, ... a dús vetés és gazdag termés érdekében. Míg máshol ez a játék a beavatott leányok közösségi bemutatását is szolgálta. De arra is volt példa, hogy ilyen rítussal akarták megvédeni településüket a dögvésztől, rontástól vagy az ellenségek támadásától.

A rítus lényege, hogy a falu határába kivonuló (vagy oda kihajtott) leányokat eke vagy borona elé fogták, és „velük” egy kisebb földterületet megműveltek²⁸. A befogott leányokat mindig legények hajtották, és a lányok húzta barázdába mindig legények szórták a vetőmagot. Ez is azt sejtetheti, hogy a „szűz-befogás” ... egy régi termékenység-varázsló rítus maradványa lehetett. Ahogy az is, hogy egyes vidékeken az ilyen rítus-játékot a leányok és legények meztelenül végezték. Fontos tudni, hogy a korabeli értelmezés szerint a meztelenség ... az újjászületést, tisztaságot, őszinteséget vagy a kiszolgáltatottságot jelentette.

Az Újkorban e rítus fokozatosan elvesztette jelentőségét, ismertségét. Sokfelé farsangvégi (hamvazó-szerdai) vénlány-csúfolássá formálódott. Míg máshol, ez a közösségi „mágiázás” egyszerű házi „rítussá” szelídült, mint az első szántás-vetés meztelen elvégzése. Amikor a ló-húzta ekével a gazda meztelenül szántott, mögötte pedig a meztelen feleség (vagy leány) hintette a vetőmagot.

Legény-hajtás

Egykor egyes erdélyi és csángó vidékeken Nagykarácsony vagy Kiskarácsony (Szilveszter-Újév) éjszakáján a legényekkel ekét vagy boronát vontattak. Dunántúli vidékeken gyakran a farsang

27 Magyar Néprajzi Lexikon: Esővarázslás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

28 Magyar Néprajzi Lexikon: Ekehúzás, rituális. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

végéig „meg nem házasodott” legényeket hajtották a falu végére (hamvazó-szerdán), ... ahol ekét húztak velük, hogy „legalább a föld barázdáját megnyissák, ha már a leányokét nem tudták”.

*

4.5. Alakoskodás játékok

E játékok lényeges sajátossága: a személyiséget rejtő maskara (álarc, álöltözet) viselése, az utánzás vagy szerepjáték. Valamint az előadás keretjellege, megengedve a fő vonalakon belüli rögtönzést, hatásnövelést. A maskarák lehetnek alkalmiak (jeles naphoz kötöttek), de lehetnek általánosak is (különböző alkalomkor is használhatók). Íme néhány ifjúkorhoz kötődő játék-érdekesesség:

Nap-hordozás

Ezt a maskarás játék egykor Karácsony kezdő éjjelén (dec. 25. éjféltől napkeltéig) volt szokásban. Hagyományai a pogány téli napforduló-ünnep maradványai utalhatnak. Mint amilyen a maskarázás, zajkeltés az ártó lények elűzésére, rontás és átok elleni védelem, stb. népi rítusai. Főleg a Kárpát-medence észak-keleti, keleti és déli vidékein volt ismert. Hasonlított az archaikus szlovák, lengyel, ruszin, mordvin (koleda, hody, коляда, каляда калядань ши) régi karácsonyi vonulásra.

Ezt a karácsonyi maskarás közösségi játékot egykor csak legények játszhatták. Akiknek maskarás csapatát egy helyi, közismert és tekintélyes családos-ember vezette, teljhatalmú felügyelettel. A menet élén haladt egy „hordozó” legény, aki egy hosszú póznára tűzött és szalagokkal ékesített Nap-jelképet (18 ágú csillagot) tartott. Őt követte a „vezető” (akit a háziak már jó ismerősként fogadhattak), majd a „kikiáltó” (aki a szövegeket kántálta és magyarázta). Mellette a „tarisznyszer”, aki a háziak adta „kóstolókat” összeszedte. Valamint egy „tudós” vagy „tátos” is volt közöttük, aki a „rontás-hárító” és „szerencsehozó” rítusokat végezte. Utánuk, a kuka („emberszót nem beszélő”) maskarások (medve, ló, bika, kecske, szarvas, farkas, sas, daru, liba stb.), utánözva a mímelt állatok mozdulatait és hangjait. Végül a zenélők-éneklők-zajongók, körülöttük a „fáklyások” és „örök”.

A menet zajongva, kurjongatva és táncolva vonult az utcákon. Ahol nyitott kapuban várta őket a gazda, ott megálltak és a „vezető” köszöntötte a gazdát. Aki behívta őket az udvarra (vagy a házba, ha kevesen voltak). Ott a „kikiáltó” elmondta a szónoklatát és jókívánságait, miközben a maskarások ijesztgetve szórakoztatták a családi nézősereget. Ezt követően énekeltek és táncoltak, majd a „vezető” elköszönt, sok szerencsét és jó termést kívánva. Eközben a „tudós” vagy „tátos”, a gonosz erők és rontások elkerülésére sót, vizet és pelyvát szórt szét, ... füsttel illatosított és „varázsigéket” mondogatott. Ugyanis sokfelé úgy hitték, hogy az efféle rítusok szerencsét és hasznót hoznak a házhoz, ... jó termést a szántóföldön és kertben, hasznos-egészséges szaporulatot az állat-állományban. Valamint a házban élő leányt is hamarabb feleségül adhatják. Ugyanis ez bejárás jó alkalom volt arra, hogy a legények álarcosan megismerhessék az eladó lányokat.

Miközben a „tarisznyszer” összegyűjtötte a gazdasszonytól kapott adományokat, a gazda megkínálta a résztvevőket egy-egy búcsúpohárral, akik aztán tovább indultak a következő házhoz. A vonulás végén pedig a menet részvevői összegyűltek és az adományokat egymás között elosztották. E játékból alakult ki később a dramatikus Csillag-járás, majd pedig a vallásos Betlehemezés.

Koleda-járás

Egykor a Kárpát-medence *északi és észak-keleti részén* közismert *karácsony-kezdeti* maskarás vonulójáték. Amelyet eredetileg csak „nősülőképes” vagy „avatott” legények játszottak. Többnyire „szarvas” háziállatot (bikát, bakot) és valamely ragadozó erdei állatot (farkas, rókát, medvét) mímelve²⁹. Néhol a ló-, kutya-, szamár-, disznó-, gólya- vagy lúd-alak is kedvelt volt. Nem kizárt, hogy ezek az akkor ... „elfeledés határán” álló egykori törzsi, nemzetségi és totem-jelképek.

Ennek menetében voltak katonának vagy töröknek, szerecsennak vagy cigánynak öltözöttek is. Sőt, menyasszony vagy boszorkány is előfordulhatott, természetesen legény játszotta a női szerepeket is. A kíséretük ... többnyire csak pásztornak vagy vadásznak öltözött éneklős legények, egyesek jelképeket hordozva (pl.: rúdra kötött koszorú, nap- vagy hold-korong, csillag- vagy madárforma). A vezetők és a kíséretben lévők nem hordtak álarcot.

A menet többnyire Karácsony kezdetén, éjféltkor indult. Vagy már annak előestéjén (Szentestén), a napnyugtát követő teljes sötétség beálltával. Ugyanis a régi időkben a karácsonyi istentiszteletet többnyire már az előeste délutánján, vagy csak a másnapi Karácsony-reggel tartották. A legénybanda közismert vezére irányította a menetet, ő volt a szószóló és a köszöntő. Őket pedig a fogadott zenészek kísérték. Nagyobb településen több maskarás csapat is járta az utcákat. A kapuhoz érkező „koledálók” előadták köszöntésüket, „bemutatták tudásukat”. Amiért illett őket itallal és süteménnyel kínálni. Az efféle koledajárás korai pirkadattal feltétlenül befejeződött. Ez a játék valószínűleg egy közösségi újév-köszöntő rítus továbbélése lehetett.

Kecske- vagy turka-járás

A Kárpát-medence *alföldi, felföldi és keleti* felében, valamint *Erdélyben* ismert állat-alakoskodás³⁰. Északabbi vidékeken karácsony utáni (*Nagykarácsony és Kiskarácsony* között), délebbre inkább *nagyfarsangi* maskara-járás, amelyet csak legények játszhattak. Az egyik legényt kecskeszarvas álarccal, birkabundába bujtatva „kecske-szerű felismerhetetlenné” maszkíroztak. Akit csengővel a nyakában, kötélen vezetett a csapat szószólója, „kecskepásztornak” öltözve. Őt követték az éneklős bundás-kucsmás „bojtárok”, ... kereplővel, kolompokkal, zeneszerszámokkal.

Ez a menet a leányos házakat járta, ahol a „kecskepásztor köszöntötte a családot”. Majd, miközben a „bojtárok zajongtak és énekeltek”, valami ehhez hasonlót:

„Amerre a kecske útja, sűrű vetést rozsz, ... ott hozza.
Amerre a kecske nyoma, erős szalmát ... növel arra.
Amerre a kecske szarva, kövér kalászt ... érlel arra.
Járjál-fordulj jobbra-balra, ... kenyeret hozz az asztalra.”

Eközben a „kecske” az ott lakókat ijesztgette, szarvaival gyengén megdöfkölte. Sokfelé úgy vélték, hogy a „kecske járatása” gazdag termést eredményez. A „kecskeszarv döfködése” pedig elősegíti a leányok mielőbbi férjhez menetelét és a bő gyermekáldást.

Volt, ahol a „kecske” csak egy jelképes báb volt. Botra tűzött, fából kifaragott kecskefej, de igazi kecskeszarvakkal, zsinórral mozgatható szájjal. Amit egy lepedő alá bújtt legény tartott-mozgatott. Míg máshol két kecskealakot is szerepeltettek, akik egymással is viaskodtak.

29 Magyar Néprajzi Lexikon: Állatalakoskodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

30 Magyar Néprajzi Lexikon: Kecsealakoskodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Bika-hajtás

A Kárpát-medence *dunántúli*, valamint némely *alföldi* és *székelyföldi* vidéken ismert karácsonyi állat-alakoskodás. Sokban hasonlított a kecske-járáshoz. Az alapvető különbség, hogy ennél a legényt nem kecskének, hanem bikának maszkírozták. Aki a bika bőgését és vad mozdulatait utánozta. A kísérő csordások pedig olyan eszközökkel hangoskodtak, amelyek mély bőgő hangot adtak (duda, köcsögduda) vagy a marhacsoda zaját keltették (kolomp, lánc, ostor). Egyes vidékeken ezen alakosodás mellett regösének-féléket, vagy koledálókat (köszöntős adománykérőket) is előadtak.

Ló-járatás

Közismert farsangi maskarás legényjáték, de lakodalmakon is előadták. A Kárpát-medencében főleg az Alföldön és Erdélyben volt népszerű. Három legény játszott. A ló megformálásakor az egyik legény derekát a másik legény hátulról átkarolta, fejét lehajtva. A harmadik pedig pokróccal letakarta őket³¹. Majd az elsőnek a fejére egy lóálarcot és kantárt illesztett. Néhol még a pokróccal takart, görnyedt második legény hátára ... nyeret is illesztettek. A harmadik legény kantáron vezette ezt a „lovat”, amelyik próbált ágaskodni, rugdalózni. A játék végződhetett a „ló” jelképes „eladásával” (alföldi változat), vagy „levágásával” (erdélyi változat).

Gircsózás

A ló-járatás székelyföldi változata³². Eredetileg csak *aprószentek napján* (dec. 28.) adtak elő, később már farsangkor is. A legények ruhájukat szalmával kitömve, magukat kövér katonáknak vagy betyároknak maszkírozták. Az egyik legény egy kilyukasztott, és fa-lófejjel ellátott fateknőt húzott a derekára. Amit pokróccal letakart. Így felkantározva úgy mozgott, mintha lovagolna. A bandához tartozott egy asszonynak maszkírozott legény is. Mindannyiuk álarcot viseltek, hogy ne legyenek felismerhetők. Ez a menet a leányos házakat látogatta, hogy a „feleségnek valókat” köszöntsék és megszemléljék. Miközben botra kötözött apró homokzsákkal püfölték egymást, mímelt csatározással, kurjongatással és siránczó óbégatással szórakoztatva a háziakat. Persze, a leányok is figyelték a legények mozgását, viselkedését, ... ők is felmérték ezt a „férjválasztékot”.

Medve-táncoltatás

Egykor közismert állat-alakoskodó³³ játék. Az egyik legényt szalmakötegekkel „kövérítették” és kívül szőrös bundába öltöztették. Fejére a szemek helyén kilyukasztott zabostarisznyát húztak, annak sarkait füleknek összekötve, szénnel orrot és száját is rajzolva. A másik legény e „medvét” láncra kötötte és vezetgette, valamint kolomp vagy edény csörgetésére táncoltatta. A „medve” pedig lomha és esetlen mozgásával szórakoztatta, csapkodásaival és brummogásával ijesztgette a nézőket.

31 Magyar Néprajzi Lexikon: Lóalakoskodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

32 Magyar Néprajzi Lexikon: Gircsózás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

33 Magyar Néprajzi Lexikon: Medvealakoskodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Kuka-járás

A Kárpát-medence dél-keleti részén egykor népszerű *regösideji* vagy *farsangi* táncos maskara-járás. Amely a XIX században többnyire csak *karácsony-másnapi* (István-napi), *vízkereszt*i (jan. 6.) vagy farsang-végi vonulássá szelődött. Szereplői csak legények lehettek. A menetet egy szószóló vezette. Őt követte egy „életfa” (tebe) hordozó, ki hosszú rúdra tűzött örökzöld koszorút emelt magasra, szalagokkal díszítve, csillaggal vagy nappal élesítve. Utánuk jöttek a menet főszereplői: a felismerhetetlenségig elmaszkírozott négy kuka. Akik a nevükhöz méltóan szótlanul vonultak. Magas, gyapjas süvegben, szőrös-gyapjas öltözékben, derekukon kolomppal, korbáccsal, fakarddal vagy bunkós bottal. Akik ijesztgették a kívülállókat, verekedést színleltek, elmímelték egymás leölését és eltemetését, valamint felélesztését.

E menetet kiegészíthették a „kuka-család” hallgató tagjai, kísérői. Például, kuka-asszonyok és kuka-gyerekek (vénasszonnyá, boszorkánnyá vagy óriás-csecsemőkké maszkírozott legények). Velük még vonulhattak állat-maskarások, boszorkány-félék, koldusok, maszkírozott zenészek is.

Borica-járás

A Brassó környéki hétfalusi csángók táncos-maskarás járása, amely a kuka-járásból formálódhatott. Ennek főszereplői a legény-táncosok, a csengettyűs csizmájú táncoló legények³⁴. Kezükben bottal (só- vagy kővágó kiscsákánnyal), esetleg lapos faütővel (mángorlófával). Rajtuk kívül még az őket kísérő zenészek (néhol maskarában). Akik a települést járva, betértek a gazdák udvarába. Ahol a vezető köszöntőt mondott, majd a legények táncra perdültek. A táncvezető irányítása szerint, a zenészek játékára. Ezek a „legényesek” egyfajta egyvelegei voltak a környező (székely, csángó, sváb, oláh, szerb, bolgár, albán, török népeiségek) táncainak. A táncosok menetét a kukák követték. Akik némán mókáztak, de arra is ügyelve, hogy kívülállók a táncot és zenélést ne zavarhassák. A menetet a „kosarasok” és „nyárshordozók” zárták, akik begyűjtötték a gazdák-adta adományokat (kenyeret, kolbászt, füstölt szalonnát vagy húst, és bort).

Botolós-járás

A Borica-járáshoz hasonló szokás élt egykor a Csallóközben és Felföld egyes vidékein is, de némi helyi eltérésekkel. Ennél a táncosok, ... csizmára szíjazható csörgő sarkantyút viseltek. Kezükből bot (vagy fokos), vállukon néha hímzett tarisznya. A táncuk és zenéjük is inkább magyaros volt (tót és német hatással). E menetet is néha kukák kísérték, elválasztva a táncolókat és a nézősereget. Valamint ez a táncos-járás nem a karácsony-időhöz, hanem a farsangéhoz kapcsolódott.

Maskara-járás

Az efféle maskara-járás közzismert volt a Kárpát-medencében. Ugyanakkor a megrendezésük ideje igen eltérő lehetett. Sokfelé *farsang-vasárnapkor*, néhol *farsang-kezdetkor* (vízkeresztkor) is. Volt, ahol leginkább *farsang-farkának végén*, húshagyó-kedd idején.

Az ilyesféle farsang-idei alakoskodó játék szereplőinek menete és ténykedése hasonlított a koleda-járásnál már leírtakhoz. Azzal a lényeges eltéréssel, hogy maskarás menet kiegészülhetett különböző

34 Magyar Néprajzi Lexikon: Borica. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

azonosíthatatlan „szörny-alakokkal”³⁵. Valamint, hogy a menet csak a házak előtt vonulva (házakhoz nem betérve) „mutatta be tudását”. Ezért a település lakói a kapujukból nézték az ilyen menetet. A maskarások pedig nem léphettek be a nézők portájára. Ugyanis ez a menet közel sem volt békés és tisztelettudó. Nem köszöntött, hanem zaklatott. Mert, ha az ilyen „gonosz maskarások” valakit az utcán megfogtak, azt bekormozták. Ha férfi volt, akkor ostorral elverhették. Ha legény, akkor maguk közé rántották és kötélre vezették. Ha pedig leány, akkor alaposan „meg is fogdoshatták”. Nem kizárt, hogy ez a játék egy régi-téli „gonosz-kivonulást” felidéző rítus maradványa lehet.

Bakkusz-járás

Régi felvidéki adománygyűjtő, maskarás vonulás³⁶, a nagyfarsang utolsó napján (húshagyó kedden). Csak legények játszhatták, akik magukat állatnak (többnyire szárnak, kecskebagnak, kosnak) vagy asszonyfélének maszkírozva, kezükben hosszú nyárssal végigvonultak a településen. Közben táncolva, kurjongatva és kéregetve. Akivel az utcán összetalálkoztak, azt megcsipkedhették, összekormozhatták. Ezért a nézősereg az udvarokból (kerítésen belülről) nézte a vonulókat, és a benyújtott nyársaikra némi adományt tűztek (cipót, szalonnát, kolbászt, zsinagyre kötve kis palack bort, kendőben süteményt, farsangi maradékot). Amit a legények, a menet befejeztével összegyűlve, zárt mulatság keretében elfogyasztottak. Ez a szokás elenyészett, néhol gyermek-járassá alakult.

Busó-járás

Régi délvidéki maskarás felvonulás, amely sok vonásban rokon a bakkusz-járással. Erre eredetileg szintén farsang utolsó napján került sor, de a XIX. században fokozatosan előretolódott farsangvasárnapra. Ennél is főleg a bak-, kos és bika-maskarák voltak népszerűek, amelyek eltorzított vonásaikkal inkább valamiféle szörnyfélékre vagy démonokra utaltak. Vonásaikban is többnyire a bolgár-török *kukeri* álcákhoz hasonlítottak. Az itt felvonuló legények nem kéregettek, hanem elvették azt, amit az utcán találtak. A felvonulók többnyire egy kocsit is húztak, rajta felöltöztetett szalmabábbal, amit a településen kívül „vízbe fojtottak”. Akik vonuláskor az útjukba kerültek (előlük ki nem tértek), azokat összekormozhatták, szégyenbe hozhatták, elagyabugyálhatták. Ez volt a játék archaikus formája, ami mostanára már ettől igencsak eltérő látványossággá, ... ágyús-jelmezes mutatvány-félévé, utca-cirkuszi felvonulássá alakult.

Asszony-farsang

Egykor a Kárpát-medence egyes felföldi és dunántúli vidékein szokásos közösségi játék. Többnyire csak asszony-farsang³⁷ idején játszották, néhol kisfarsangkor is. Vagyis nagyfarsang-farka második napján (farsanghétfőn, húshagyó kedd előtti napon). Valamint valamikor Erzsébet és Katalin napja között (nov. 20-24., hétfőn vagy pénteken).

E játékban csak asszony-nép (férjes és özvegy asszony) vehetett részt. Valamint néhány idősebb férfi, aki a vigadozáshoz a zenét és italt szolgáltatva. Az asszonyok ilyenkor férfiaknak öltöztek és férfi módra viselkedtek (ettek, ittak, duhajkodtak, énekeltek, táncoltak). A játék helyszínét szigorúan őrizték, ... gyermek vagy serdülő közelébe sem mehetett. A leskelődő legényeket és férfiakat pedig igyekeztek berántani maguk közé, hogy őket levetkőztetve csúffá tegyék, majd elkergessék.

35 Magyar Néprajzi Lexikon: Álarcos játék. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

36 Magyar Néprajzi Lexikon: Bakkuszjárás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

37 Magyar Néprajzi Lexikon: Asszonyfarsang. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Farsang-házassodás

Egyes vidékeken igen nagy szégyennek és rossz előjelnek tartották, ha a nagyfarsang ... lakodalom nélkül eltelhetett. Ilyenkor (húshagyó-kedden vagy hamvazó-szerdán) a falunép ál-lakodalmat rendezett, ál-pappal és -tanúkkal, ál-rokonságokkal, de igazi lagzis vígasságokkal. Amely keretében a falu népessége előtt „összeadtak” két (menyasszonnyá és vőlegénnyé maszkírozott) szalmabábot.

Lakodalmi maskara-járás

Egykor szinte mindenfelé ismert, néhol még ma is élő egykori népi játék³⁸. Amikor a lakodalomba egy felismerhetetlenségig elmaskarázott csapat is bekéredzkedett ... vagy „megrendelésre” érkezett. Akik rövidke előadásukkal mulattatták a vendégsereget. Álöltözetek igen különbözőek lehettek. A kéregetni jövők (hívatlanok), magukat ... többnyire koldusnak, rablónak, állatot terelő szegény juhásznak, rongyos vénasszonynak vagy jósló cigányasszonynak maszkírozták. Akik panaszkodó köszöntőkkel kéregettek és némi ételadomány kapva el is távoztak. Míg a vígasságot fokozó (fogadott) maskarázók jelmeze inkább a farsang-végi hangulatot idézte. Szokás volt az esküvő ki-figurázása maskarás vőlegénnyel, menyasszonnyal, pappal, násznéppel, állat-sereggel. Előadásuk bővelkedhetett a kaján megnyilvánulásokban, „gyermekcsinálásra” utaló tanácsokban.

Az ilyen játékokban csak azok a legények és leányok „szerepelhettek”, akik nem voltak vendégei a lakodalomnak. Előadásukért bőséges étel- és ital kóstolót kaptak. Amit később a legény- és leánybandák közös vigadozás keretében, zárt körben elfogyasztottak.

Halottas játék

Temetést parodizáló játék, amelyet csak legények játszhattak (még a női szerepeket is). Felvidék és Kárpátalja egyes részein egykor ... az elhalálozott személy lakhelyén, vagy a temetőkerben (a sírja körül) játszották. Az elhunyt lelkének „megbékélésére”, a gyászolók „vidámítására”. A Nagyalföldön inkább a lakodalmi maskarázások gyakori záró-jelenete volt. Utalásként arra, hogy a házassági kapcsolat miként végződhet. Erdélyben és a keleti végeken többnyire a farsang végi „téltemetéshez” kapcsolódott. A nyugati vidékeken ez még kibővíthetett feltámasztási kísérletezésekkel is. Az ilyen játékok esetenként annyira obszcének voltak, hogy részletes ismertetésük manapság már csak a „+18 éven felülieknek” média-besorolással lenne lehetséges³⁹. Nem véletlen, hogy leányok vagy asszonyok, gyerekek vagy serdülők ... soha sem lehettek az efféle előadások szereplői.

Farsangtemetés

Más néven: bőgőtemetés, téltemetés, télkihajtás, télkihordás⁴⁰. A Kárpát-medence észak-nyugati és erdélyi vidékein egykor ismert legény-játék. *Húshagyó kedd* délután, vagy *hamvazó szerda* délelőtt előadott sajátos népi játék. Ilyenkor a leányok vagy legények felöltöztettek egy szalmabábot vénasszonynak (téli boszorkánynak, halált hozó Moranának), vagy kövér vénembernek (Sodornak, Konc-királynak). Amit a legények, az előbbi halottas játék keretében, a település határán kívülre

38 Magyar Néprajzi Lexikon: Lakodalmi alakoskodás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

39 Magyar Néprajzi Lexikon: Halottas játék. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

40 Magyar Néprajzi Lexikon: Téltemetés, télkiverés, télkihordás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

vittek. A menetet farsangi maskarások követték, valamint a zenészek és a helyi nézősereg. Ahol egy temetési játék keretében elhantolták és elsimították, majd utána örömmünnepet tartottak.

Legényhajítás

Egy kevésbé ismert közösségi játék, amelyet csak „boszorkányos éjjel” játszottak. Általában Luca (néhol György) napjának előestéjén. E játékot az asszonyok szervezték, és többnyire ők is élvezték. A napnyugtát követő sötétben, elmaszkírozva csoportosan járták a települést, miközben legényekre és férfiakra vadásztak. Megbújtak és zajt keltettek, hogy a „férfi-népet” előcsalogassák. A kiszemelt áldozatot ekkor üldözőbe vették és ha elkapták, ... ruhájából kiforgatták, testét összekormozták, esetleg „boszorkány módon meg is nyomatták”.

Pünkösdi királynéjárás

Eredetileg Dunántúl-vidéki tavaszi leányavató rítus lehetett. Amelyen az „eladósorba” került leányokat mutatták be a faluközösségnek. Az egyik ilyen leányt „királynőnek” öltöztették, akit a újdonsült (frissen avatott) leányok, mint „udvarhölgyek” kísérték. A pünkösdi királyné-menet⁴¹ végigvonult a falun, élén a leánybanda vezetőjével (leánybíróval) és kíséretével. Akik hírül adták az új királynő közeledését. Ezt követte a királynő és udvarhölgyeinek menete, majd az éneklő és virágszirmot hintő leányok. Mögöttük többnyire maskarások vonultak. Például: zászlótartó, katona, cigány asszony, basa stb. (de állat-alakos soha). A menetet sokfelé zenészek zárták. Maskarás, kocsis vagy zenész szerepében már legény is vonulhatott velük.

Némely vidékeken a leánybanda új választott bíróját hordozták körbe „királynőként”. Akinek a frissen avatott vagy leánysorba fogadott leányok voltak az udvarhölgyei. Volt, ahol a „királynőt” és udvarhölgyeit feldíszített szekéren hordozták. Sajnos a XX. század második felére ez a hagyomány is sokfelé egyszerű éneklő-jelmezes gyermek-felvonulássá silányult. Akik már nem a falu utcáit, hanem a házakat járták, adományokat gyűjtve.

Pünkösdi zöldjárás

A Kárpát-medence nyugati-dunántúli részén egykor szokásos bodzakirály vagy Zöld György járás. Általában pünkösdi napján, de egyes észak-nyugati vidékeken május elsején. Amely során egy zöld ruhába öltöztetett legényt lombos gallyakkal, levelekkel és lombkoszorúval ékesítve szekéren körbehordozták a faluban. Így hirdetve a nyáridő közeledtét. Néhol virágokkal ékesített „királynőt” is ültettek mellé. Később e szokás elenyészett, házaló-adománykérő gyermek-vonulássá alakult.

Láncos-járás

Leginkább a Kárpát-medence nyugati karéján és a Felvidék nyugati felén volt ismert ez a Miklós-napi (dec. 5-ei esti) maskarás járás. Eredeti változatában napnyugta után avatott legények járták a sötét utcákat. Kecsebak-szerű szörnynek maszkírozva, láncokat csörgetve, ostort pattogatva, kolompot rázva. Ilyenkor nem volt tanácsos elhagyni az udvart vagy a házat, mert a kint-járókat a „szörnyek elagyabugyálhatták”, a gyermekeket pedig ijesztgették és hazakergették.

41 Magyar Néprajzi Lexikon: Pünkösdi királynéjárás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

A Felvidék nyugati részén ez a szokás már enyhébb változatában volt ismertebb. Két-három legény bundában és bekormozott arccal, egyikük kecskebak-szerű lénynek (krampusznak) maszkírozva járta a házakat. Ennél is szokás volt a láncsörgetés, kolompolás vagy kereplés. Egyes vidékeken beengedték őket az udvarba, ahol jó kívánságokat és áldásokat mondtak a ház népére (koledáltak), közben ijesztgetve a „rossz” gyermekeket. Mindezt adományt is kaptak a jókívánságokért. Míg más vidékeken nem engedték be az ilyen maskarásokat, hanem hangosan elküldték őket (akár el is kergették). Úgy, ahogy a korabeli babonás rítusok szerint, a „rontó démonokat” is szokás volt elűzni a háztól. Némely falvakban a maskarás legények a nagylány-fonóhoz vonultak. Ahol ijesztgették a lányokat, incselkedtek velük (netán még ölelkeztek is).

A XIX. században ez a szokás egyre inkább keresztény jelleget öltött. A kormos képűt felváltotta a papos öltözetű (a fényt és jót képviselő) maskarás, a bakkecske-félét pedig az ördögszerű (sötétséget és rosszat képviselő) maskarás. A cselekmények dramatikus játékká módosultak, a régi krampuszos hagyományokat elegyítve Múrai Szent Miklós (Mikulás) legendáriumával.

*

4.6. Dramatikus játékok

Ezen népi játékok sajátossága, hogy az előadásaik keretei (képei és mozzanatai, szövegei és énekei) színdarabszerűen meghatározottak. Vagyis nem kíváncsú rögtönzések nem torzíthatták a játékos előadás szigorú menetét, végkifejletét, vagy elvárt érzelmi-érzéki hatásait.

Regölős

A középkori „regölösség” eredetileg a maskarás-hangszeres énekmondó-verselők járását jelentette. Akik a *Karácsony másnapja* és *Vízkereszt* közötti időszakban, napnyugta után járták a települést. A regölösök öltözete többnyire egyszerű pásztorviselet, csengettyűs szőrös subával, szarvas agancsot formáló faágas kucsmával. Felszerelésük: hosszú bot, tarisznya, kereplő, kolomp, kecskeduda vagy néhány húros pengetős koboz-féle. A regölösök idős emberek voltak. Akik a házakhoz betérve régi verses történetekkel szórakoztatták az ott lakókat. Közben népi mágikus rítusokkal próbálták „meg-idézni” a újévi szerencsét, erőt és egészséget, gazdagságot és elégedettséget. Regölésüket a házigazdák étel- vagy termény-adománnyal viszonozták, őket itallal és süteményekkel kínálták.

Regös-járás

A regölösből „kiformálódott” maskarás-zajos, énekes-verses *Karácsony másnapi* vagy regöshéti (Karácsony másnapjától Vízkeresztig esedékes) *adománygyűjtő* és *leányszemlélő* legényjárás. Amire napközben került sor (nem pedig napnyugta után). Ez alkalommal a legény-csapatok főleg a leányos házakat járták, a még akkor ismert regölös-énekeket előadva, jókívánságokkal. Öltözetük igen változatos lehetett, egyszerű ruházattól az álarcos maskaráig. Zajkeltőik: láncos bot, kereplő, köcsög-duda. Előadásukért adományt (főleg kenyeret, szalonnát, kolbászt, bort) kaptak, amit aztán a legények (a napi járást követően) este egymás között elosztottak vagy közösen elfogyasztottak.

Konc és Cibere küzdelme

Egykor igen ismert és elterjedt farsangi vonulós játék. Főleg Erdélyben, Bánságban és Alföld egyes vidékein volt népszerű. Egyik főszereplője a Konc király (vajda) a farsangi időszak jelképe. A valóságban egy kövér és díszes ruhába öltöztetett, hordós taligára (szánra) ültetett szalmabáb. „Kezében” hosszú nyárs, rajta felszúrt pecsenye és kolbász.

Másik főszereplő pedig a Cibere vagy Cibre vajda (bán), a böjti időszak jelképe. Ez pedig egy sovány, egyszerű ruházatú szalmabáb volt, székes taligára (szánra) ültetve. „Kezében” egy hosszú kenyérsütő lapát, arra kis cipók és némi gyümölcs aggatva.

A játékot két változatban adták elő. Az első változatát Vízkeresztkor (vagyis Farsang első napján, jan. 6-án), a két felvonultatott főszereplő csatározását úgy mutatták be, hogy ott a Konc király (vajda) győzedelmeskedjen. „Akit” aztán hordós taligáján (szánján) végigvontattak a település főutcáin. Nagy rikoltozások, kurjongatások és durrogatások, dudálások és kereplések közepette. Ezzel jelezve a nagyfarsang kezdetét. Sokfelé csatlakozhattak hozzájuk maskarások is.

A második változatot húshagyó kedden (Farsang utolsó napján) adták elő. Az előbbi változathoz képest annyi eltéréssel, hogy a „csatát” ezúttal Cibere vagy Cibre nyerje meg. „Akit” aztán szintén körbevontattak a településen. Ezzel jelezve, hogy a Farsang uralma véget ért, eljött a Böjt ideje.

Sódor és Kiszi küzdelme

Az előbbi játékos küzdelem felvidéki és dunántúli változata. Egyik főszereplője a Sódor vagy Sódar, a farsangi időszak megszemélyesítője. Szintén egy kövér és díszes ruhába öltöztetett, hordós taligára (szánra) ültetett szalmabáb. „Kezében” hosszú nyárs, rajta pácolt-füstölt húsok és kolbász.

A másik főszereplő pedig Kiszi vagy Keszőce, a böjti időszak megjelenítője. Ez egy sovány és egyszerű öltözetű szalmabáb, székes taligára (szánra) ültetve. „Kezében” egy hosszú kenyérsütő lapát, arra kifli vagy pereg, és némi káposzta aggatva.

A Felvidék egyes részein, ebből a küzdelemből csak a húshagyó keddi Kiszi győzelmét mutatták be. Néhol pedig a Kiszi körbehordozása után a Sódor szalmabábját vízbe szórták (vagy elégették). Ezzel jelezve a Farsang elmúlását. Egyes vidékeken a Kiszi szalmabábját Húsvétig őrizték, majd Húsvét vasárnapján égették el (vagy lökték vízbe), így ünnepezve a Böjtidő elmúlását.

Csillag-járatás

A Nap-hordozás *újkori* változata, a XVIII. századtól fokozatosan formálódott. Alapvető változás, hogy az időpontja Karácsony kezdő éjjeléről áttevődött a Karácsony másnapja és Újév közötti időszakra (hogy a Szenteste ideje a csendé és nyugalomé maradjon). A játék pedig keresztény dramatikus előadássá formálódott. A zajongás és durrogás is alábbhagyott, a régi pogány versek-énekek helyett pedig a bibliai történetek kerültek előtérbe. A szilaj állat-maskarások helyett a vonulás egyre inkább „biblikus Jézus-születés” történethez illő jelmezek kerültek előtérbe. A rúdon hordozott pogány „Nap-jelképet” is felváltotta a „betlehemi csillag”. A köszöntő és jókívánó részek kivételével a szövegek és énekek szigorú sorrendben és rögzített tartalommal követték egymást.

Egy ideig csak legények játszhatták (Erdély egyes vidékein csak tisztas házas-emberek), sokfelé akár álarc nélkül is. Ez a vonulás később még inkább átalakult. A XX. század első harmadát követően sokfelé már csak a serdülők és gyermekek játszották, és egyre inkább hasonlított egyfajta nappali „betlehemező”, adományokat begyűjtő vonuláshoz.

*

4.7. Vonulós játékok

E körbe sorolhatók az arctakarás nélküli csoportos menet-játékok. Amelyek lehetnek egyszerű vagy rituális menetek, de zenés-táncos felvonulások is. Mint például a hordozott jelképet követő menet vagy körmenet, esetleg aratást vagy szüretet záró felvonulás. Amelyek során a szereplők nem fedték el arcukat, de jelmezt viselhettek.

Télkihordás

Más néven: téltemetés, télkiverés, télkiűzés. A Kárpát-medencében egykor sokfelé ismert, de nem általános szokás. A nagyfarsang-véget követő *hamvazószerdán* a falu leány- és asszonynépe a ház körül takarított. A gyerekek pedig a ház elé hordták a szemetet, farsangi díszítések maradványait. Ezt a férfiak és a legények szekérre rakva a falu határába vitték. Ahol mindezeket halmokba rakták. Amikor végeztek ezzel, úgy a naplementét követően a legények és leányok a szeméthalmokat meggyújtották és énekelve kívárták, hogy leégiene. Közben természetesen másféle játékokat is űzhetek. Néhol ekkor elégették a farsangot vagy a telet jelképező szalmabábot is.

Nyárkihordás

Az előbbi játék kislefarsang-végét követő megismétlődése. Amikor a kislefarsang ideje alatt összegyűlt szemetet közösen kihordva elégették. Egyes vidékeken erre Katalin-napot követően (nov. 26-án), míg máshol András-napot követően (dec. 1-én) került sor, néhol pedig Stefán-napján (nov. 28-án).

Kiszeajtás

Régiesen: halotthordozás, gonoszűzés⁴². A Kárpát-medence északi és keleti vidékein ismert közösségi játék. Egyes vonásaiban a Farsang-temetői játékhöz hasonlít. Azzal az eltéréssel, hogy erre a Felföldön többnyire a Húsvét előtti *fekete-* vagy *virágvasárnapon* került sor. Míg Erdély délebbi vidékein ... a húsvét utáni fehérvasárnap idején, igazodva az arrafelé elterjedtebb ortodox (Julián) naptár eltolódó időszámításához. A szereplők és vonulók között a maskarások hiányoztak.

E játék során az „avatott” leányok egy szalmabábot (kiszét, kiszelicét, kiszit) menyecskekeruhába (néhol vénasszonyos rongyokba) öltöztettek, amit végighordoztak a faluban. Amit aztán egy temetői játék keretében levetkőztettek, a szalmáját pedig folyóvízbe (patakba, folyóba) szórták⁴³. Míg máshol a karóra tűzött öltözött bábot hajították a vízbe, vagy a falu határán kívül elégették. Ezen a

42 Magyar Néprajzi Lexikon: Téltemetés, télkiverés, télkihordás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

43 Magyar Néprajzi Lexikon: Kiszeajtás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

rituális játékon főleg a leányok és asszonyok vettek részt énekléssel, maskarázás és zenélés nélkül. Legények csak a báb elégetésénél vagy vízbedobásánál segídeztek.

Villőzés

A Kárpát-medence észak-nyugati vidékein ismert tavaszi leány-vonulás⁴⁴. Amely a kiszehatás-játék egyfajta folytatásának tekinthető. Mivel erre a szalmabáb kivitele és feláldozása (vízbeszórása) után került sor. Ekkor a leányok leveles fű- vagy som-vesszőket tördeltek, amelyeket néhol fel is díszítettek (színes szalaggal, mintázott kifűjt tojáshéj felfűzésével). De volt, ahol ezekből kis koszorúkat fontak. Virágvasárnap villőzéskor esetén a koszorúk virágból is készülhettek.

Ezt követően énekszóval végigjárták a falut, és minden kinyitott kapujú ház kertjébe betértek. Ahol fogadta őket a ház gazdasszonya, akinek a köszöntő mellett egy szál fűzfaágat is átadtak. Amiért a gazdasszony néhány tojással fizetett. Majd a lányoknak sikeres férjhez-menést és jó egészséget kívánt. Néhol a kapott vesszővel meg is pacskolta őket. A lányok pedig folytatták a ház-járásokat.

Könnyű észrevenni, hogy ez a játékos leány-járás egykor fontos jelentőséggel bírhatott. Ugyanis ez volt a nagyfarsangot követően eladósorba került leányok első bemutatkozása a falu népe előtt. Ez jelzés is volt a legények számára, hogy mely új leányokat lehet húsvétkor meglocsolniuk. Később a vonulás is elveszítette eredeti jelentését és köszöntő-adománykérő kisleány-járássá szelídült.

Aratókoszorús vonulás

Egykor közismert vidéki, játékos vonulás és vigasság⁴⁵. A gabona-aratás befejeztével az aratásban résztvevők kalász-koszorúkat⁴⁶ kötöttek. Sőt néhol szalmával és kalászokkal feldíszített legény- és leánybábot⁴⁷ is készítettek. Majd ezeket az aratóeszközökkel és felszerelésekkel együtt a falun végigvonulva a földesúr udvarába vitték. Zenészó és éneklés mellett, gyakran még táncolva is az úton. A földesúr, miután fogadta az aratókat, köszönetet mondott az aratásért, kiadta a „jussukat” (bérüket, terményrészüket), majd megvendégelte őket, akik ezt követően hajnalig mulathattak, játszhattak, táncolhattak stb.

Szüreti vonulás

Ennek hagyománya igencsak hasonlított az aratási vonuláshoz leírtakra. Eredetileg ezen is csak azok vettek részt (alkották a menetet), akik a szüreti munkában⁴⁸ részt vettek. A szőlőszüret utolsó napján a szőlőmunkások és szüretelők a szőlősgazda házához vonultak, a szüreti felszerelésekkel és az utolsó szőlő-szállítmánnyal. Valamint néhány tetszetős fűrtös szőlőingával, szőlős-koszorúval, vagy nagy tálcára rakott szőlőfűrt-gúlával. Ének- és zenészóval, esetleg táncolva is. A gazda a ház előtt fogadta őket, megköszönte munkájukat, kiadta a „jussukat”. Néhol a szorgosabb nőszemélyek kendőt is kaptak ajándékba. Ezt követően került sor az áldomásokra, a közös lakomára és az éjfélig vagy hajnalig tartó zenés-táncos mulatozásra.

44 Magyar Néprajzi Lexikon: Villőzés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

45 Magyar Néprajzi Lexikon: Aratóünnep. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

46 Magyar Néprajzi Lexikon: Aratókoszorú. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

47 Magyar Néprajzi Lexikon: Búzababa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

48 Magyar Néprajzi Lexikon: Szüret. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Lovas-szekeres vonulás

A Kárpát-medencében sokfelé ismert helyi-közösségi játékos vonulás. Amelyen kifejezetten csak férfiak és legények vettek részt. Csak a XIX. század végétől terjedt el az a szokás, hogy nők vagy leányok is ülhetek a szekéren. E látványosság időpontjai igen különbözőek lehettek. A tavaszi vonulás ideje leginkább György-napkor (ápr. 24.), illetve a Kárpát-medence dél-nyugati részein néhol már József-napján (márc. 19.) is. Az őszi vonulás ideje pedig egybeesett a helyi állatbehajtás (és állatvásár) időpontjával. Ami általában Mihály-napján (szept. 29.), ritkábban Dömötör-napján (okt. 26.) vagy Simon-Júdás napján (okt. 28.) volt esedékes.

A legények többnyire lovon vonultak fel, kiöltözve, lovaikat díszesen felszerszámozva. A férfiak is ünneplőbe öltözve, ékesített szekérfogaton. Mindenki saját öltözkékében, maskarázás vagy jelmez nélkül. Ugyanis az ilyen felvonulás a legények és férfiak igényességét és ügyességét, felszereléseik és öltözeteik „ünnepi díszességét” volt hivatott bemutatni. Alkalmat adva a frissen avatott legények bemutatkozására is. A menet a falu főterétől indult, végig a főbb utcákon, egészen a faluvégi rétig (többnyire a vásározó rétre). A vonulás élén a lovas-legények haladtak, tudásukat fitogtatva. Akiket a gazdás szekerek követtek, élelemmel-borral megrakodva, némelyiken zenészekkel, kikiáltókkal. A faluvégi réten pedig letelepedtek és közös lakomát ültek. Vagy a közeli (szomszédos) nagyvásárba vonultak adni-venni, mulatozni. Egyes vidékeken a legények ekkor lovas-versenyt is tartottak.

Gyepű-járás

Más néven: határjárás. A rituális körüljárásból kialakult „hivatalos vagy ünnepi kivonulás”. Ezen csak a helyi és szomszédos települések vezetői és tisztségviselői vettek részt. Valamint a határvitákban érintett gazdák, a legénybíró és néhány segítője (többnyire értelmes újdonsült legények). Ilyenkor a menet nagyjai ellenőrizték a határjelzők⁴⁹ meglétét, a kitűzések helyességét, a nevezetes pontok és figyelmeztető és tiltó jelzések láthatóságát. Határvita esetén a két falu „hivatalos vezetői” közösen jelölték ki egy új határvonalat, és a határokat elválasztó gyepű-területeket (senki földjét). Ezt követően került sor közös vigadozásra, amely egyúttal az újdonsült legények „hivatalos segítőinek” elismerését is jelentette (mintegy megalapozva a későbbi helyi-közigazgatási érvényesülésüket).

Forrás- és kút-tisztogatás

A Kárpát-medencében közismert, de vidékenként sajátosan eltérő, játékos, közösségi munka⁵⁰. Ennek szokás-alapja, hogy a friss vizet adó helyeket (forrásokat, patakokat, kutakat) a tavaszi időszakban ... ország-szerte kitisztították. Többnyire Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.) és György (ápr. 24.) napja között, de néhol már Sándor naptól is elkezdődhetett. Úgy ütemezve a munkálatokat, hogy az utolsó ünnepélyes befejezés ... a György-napi állatkihajtáskor legyen esedékes. Sokfelé a kutakat csak férfiak tisztíthatták, a forrásokat pedig csak avatott legények (a legénybanda tagjai). Míg a vízmosások és csermelyek (kis patakok) medreit többnyire a lányok (leánybandák) és menyecskék. A helyi gazdasszonyok ételt készítettek a kint dolgozóknak, míg a szekeresgazdák a szállításoknál segédkeztek. György-nap estéjén az e munkákban résztvevők a helyiek adományaiból mulatozhattak.

*

49 Magyar Néprajzi Lexikon: Határjel. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

50 Magyar Néprajzi Lexikon: Forrástisztítás, kúttisztítás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

4.8. Megszégyenítő játékok

Ezek többnyire játékos formájú, közösség általi megalázások vagy büntetések. Olyan fiatalok voltak elszenvedői, akik valamely fontos hagyományt megsértettek, helyi társadalmi elvárás ellen cselekedtek. Efféle nyilvános megszégyenítéssel igyekeztek „jobb útra téríteni” a szabályszegőket. Akik e „szégyent” csak a viselkedésük megváltoztatásával és a közösségi hagyomány betartásával tudták „magukról lemosni”. Íme néhány közismertebb megszégyenítő játék:

Farsangi húzatus

E játékos megszégyenítés sokfelé ismert volt a Kárpát-medencében. Főleg annak keleti és erdélyi részein, de a dunántúli területeken is. A farsangvégi *húshagyó-kedd* délelőtti eseménye, de Erdély egyes vidékein a böjtkezdő *hamvazó-szerdán* is történhetett. A vén-lányok (20-24 évesnél idősebb lányok) és vén-legények (22-26 évesnél idősebb legények) büntetése volt, ha a farsang végéig nem voltak képesek házasságra lépni. A 35 évnél idősebb leányokat és legényeket már nem büntették effélével, mivel azokat már nem tartották „nagycsaládra” képeseknek (legfeljebb csak egymással vagy özvegyekkel való házasságra alkalmasnak). Ugyancsak nem büntették ilyennel azokat a vén-legényeket és -leányokat, akiknek házasságon kívül már volt gyermekük (mivel ők már teljesítették „szaporodási kötelességüket”).

Először a fiatal legények és leányok végigjárták a települést. Ezután a vénleány vagy vénlegény lak-helye előtt megállva efféléhez hasonló kiáltozással kiharcolták őket az utcára:

„Akinek van vénleánya, hajtsa ki a szüzgulyába.”

„Akinek van vénlegénye, hajtsa ki a legelőre.”

Ezt követően az ilyen „vén-fiatalokat” az utcán „csordába terelték” vagy tuskó (esetleg disznóvályú) elé kötötték. Majd ének vagy kurjongatás mellett végighajtották őket a falun. Ha sok „volt belőlük”, akkor szekér elé fogták őket. Egészen a faluvégi rétig vonult ez a menet. Ahol aztán tuskót, taligát vagy ekét, boronát kellett vontatniuk. Egyes erdélyi szász vidékeken ezt a nézősereg szeme láttára meztelenül kellett megtenniük⁵¹. Néhol az eke- és borona-vontatás közben a helyi legénybanda vezetője vetőmozdulatokkal szalmát szórt szét. Ezzel is gúnyolva a vén-fiatalok terméketlenségét.

Szalma-kiházásítás

A farsang-házasításhoz hasonló megszégyenítő játék. Amikor a kiválasztott vén-leányt nyilvánosan összeházásították „Szalmajancsival”. Vagyis egy vőlegényt vagy koldust formázó szalmabábbal, esetleg egy díszesen öltöztetett „szalmahajas” fatuskóval. Ha pedig vén-legényt akartak megszégyeníteni, akkor „Szalmamarsival” (menyasszony- vagy boszorkány-szerű bábbal) eskedtették össze. Erre is *húshagyó-kedden* vagy *hamvazó-szerdán* került sor. A falu előljárói által szervezett ál-lakodalommal, ál-pappal és -tanúkkal, ál-rokonságokkal, de igazi lagzis mulatozással. Ennek oka az lehetett, hogy többfelé szerencsétlen előjelnek tartották a lagzi nélküli nagyfarsangot.

51 Dr. Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. 2. Farsang. Budapest, Athenaeum. 1925.

Kényszer-kiházásítás

A rituális kiházásítás ritka változata. Ennek során a falu elöljárói a vénlányok és vénlegények közül kiválasztottak egy leginkább összeillő párt. Majd ünnepélyes keretek között, hivatalosan (pap előtt) összeadták őket. Utána pedig lakodalmat tartottak, amelynek teljes költségeit a falu lakossága állta, ők adták össze a nászajándékot is. Néhol az egyik házasulandó fél lehetett akár fiatal özvegy is. Arra is volt példa, hogy a vén-leány menyasszonyt az egyik falu adta, míg a vén-vőlegény a másik faluból származott. Így egyszerre két falura hozhatott „áldást” az ilyen „összeboronálás”.

Gazda-eltemetés

Egyes vidékeken szokásban volt a lusta gazdák kicsúfolása. Erre akkor került sor, ha valaki időben nem művelte meg a földjét, nem végezte el a szükséges metszéseket, elhanyagolta a kapálást, kaszálást vagy a betakarítást stb. Ilyenkor a legények az éj leple alatt a gazda földjének út menti részénél egy sírdombot emeltek. Amire kereszt vagy kopjafa helyett ócska-törött kerti szerszámot (többnyire favillát vagy gereblyét) tűztek. Ezzel mintegy azt sugallva, hogy a „föld számára a gazdája már bizonyára halott lehet”, ha a szántója vagy gyümölcsöse ennyire elhanyagolt maradhatott. Az ilyen kifigurázás egykor nagy szégyennek számított.

Gazdasszony-temetés

Az előbbi játékos megszégyenítés „házközei” változata. Amikor a leányok éjszaka kivonulva, a gondozatlan és szemetes kertű ház kapuja előtt (hulladékból) sírdomb-félét formáltak. Amire fejféként még egy rossz söprűt vagy sütőlapátot is kitűztek. Ezzel közhírré téve a kert tisztaságáért felelős gazdasszony rendetlenségét és igénytelenségét.

*

V. FEJEZET: VETÉLKEDŐK, VIADALOK

A korabeli közösségi élet fontos része volt a ifjúság vetélkedése (versengése). Legények és leányok között egyaránt, bár a leányoké inkább csak egymás között, korlátozott nyilvánosság előtt zajlott. Az ilyesfajta „megmutatkozások” eredményei nagyban befolyásolták a párválasztás és a helyi érvényesülés sikerességét. Az efféle „nyílt” versengések megkönnyítették egymás képességeinek és személyiségének, érzelmeinek és viszonyulásainak megismerését. Ami egykor igencsak fontosnak számított, hiszen a házasságok többnyire nem szerelemből, hanem elsősorban érdekből és józan megfontolásból kötődtek. Ezért a korabeli házasságok inkább hasonlítottak egy siker- és tekintély-orientált kisvállalkozás-alapításhoz, mint egy közösség elől elzárkózó, turbékoló galambfészekhez.

A legény-vetélkedők szigorú szabályok között zajlottak. Azért, hogy ne alakulhasson ki közösséget felkavaró vagy megosztó hangulat. Ezért a győzelem soha sem lehetett „örök érvényű”, de volt lehetőség az újbóli megerősítésre. Mint ahogy a vesztes sem volt „végleges”, mert a helyi szokások lehetőséget adtak a legalább évente egyszeri „újrajátszásra”. A közösségi élet „mérgezésének” elkerülése érdekében szigorúan büntették (bírsággal, kizárással, kiközösítéssel) a szabálysértéseket, csalásokat, alaptalan vádaskodásokat. Ahogy lenézték a dicsekvő és nagyképű győzteseket, úgy az alaptalanul vádaskodó vagy kifogásokat kereső panaszkodó veszteseket is. Ahogy a régi magyar mondás tartja: *„az okos azt is tagadja, amije van, a bolond ember azzal is dicsekszik, amije nincs”*.

5.1. Egyéni versengések

Ezek azok az önálló „gyakorlatok”, amelyeket meghatározott szabályok szerint végeztek, amelyek eredményei alapján a résztvevők „teljesítési sorrendiségét” meghatározhatták. Ezek sajátossága, hogy az adott versenyszámban résztvevők mindegyikének ugyanazt a feladatot kellett végrehajtani. Sorrendiségükről pedig az eredmények alapján döntöttek. Íme néhány egykori legény-versenyszám:

Kengyelfutás

Amit manapság terep- vagy tájfutásnak neveznénk. Lovon nehezen átjárható, hegyes vagy dombos, erdős vagy mocsaras vidékek legény-próbája. A versenyzőnek a településről kiindulva egy távolabbi helyet kellett elérnie, ahol valamit át kellett adnia. És amit ott azért cserébe kapott, azt a településre be kellett hoznia. Így igazolva, hogy bejárta a meghatározott távolságot. Néhol a versenyzők egymást akadályozhatták a cél elérésében. A legények egyszerre indultak, a győztesek eredményét a visszaérkezésük sorrendje adta. Ez a futás csak egyike volt a legény-próbák versenyszámai közül.

Lovaglás

A sík, füves vidékek sokféle szokásos versenyszáma. Az előbbieken leírtak lovaglós változata. Azzal az eltéréssel, hogy kijelölt helyet elérve, onnan valamit le kellett akasztania egy póznáról (koszorút, állati bőrt vagy színes kendőt stb.), és azzal vissza kellett érnie a célba. Ha a lovaglás csak egy próba volt a sok között, akkor annyi „kiakasztott leszedni valót tettek fel”, hogy minden versenyzőnek juthasson. Ha viszont ezt egy mindent eldöntő versenyszámnak tekintették, akkor csak egy kitűzött dolog (zsákmány) megszerzéséért és behozataláért folyt a versengés. Amiért a

lovakok akár egymást is akadályozhatták, és az egyikük által már megszerzett zsákmányt a másikuk akár el is vehette tőle. Ennél a próbánál az volt az abszolút győztes, aki a zsákmánnyal elsőnek ért célba. Egykor sokféle ez volt a pünkösdi királyválasztás legfontosabb eseménye.

Cipelés

A mindenfelé ismert legény-próba. Amelynél valamilyen nehezebb dolgot kellett felemelni és bizonyos távolságra elvinni. A változatok többnyire abban különböztek, hogy „mit kellett cipelni és milyen messzire”. Volt, ahol megkötözött állatot vagy terményzsákot, míg máshol kisebb rönköt vagy követ, esetleg megrakott puttonyt, kisebb hordót, vállrudon vizes csöbröket, stb. A részleteket igencsak meghatározták a helyi munka-hagyományok és szokások-elvárások. Az elbírálás kétféle szempont szerint történhetett: mennyi terhet tudtak elcipelni (egyik helyről a másikra) adott idő alatt, vagy az adott terhet milyen távolságra voltak képesek elejtés nélkül elcipelni.

Húzás

Amelynél ugyanazt a súlyos terhet kellett a legényeknek egyenként elhúzniuk. „Egy szuszra”, vagyis nekiveselkedve, közbenso pihenés nélkül. A kijelölt távot minél gyorsabban megtéve, vagy ugyanabban az irányban minél távolabbra. A húzott teher lehetett: megrakott kocsi, borona, kötélre akasztott farönk.

Hasogatás

Versengés, mérhető munkateljesítménnyel. Feladat lehetett: farönkök felhasogatása, kő kitermelése, zsombék- vagy tőzeg kivágás, de szántás is. A cél: meghatározott idő alatt minél többet teljesíteni.

Emelés

Amit ma egyfajta súlyemelésnek tekintenénk. Többnyire zsákokat, hordókat és köveket emeltek, egyre nehezebbeket, ameddig bírtak. A győztesek sorrendjét a felemelt súlyok alapján könnyen meghatározhatták.

Lökés

A korabeli súlylökés vagy rönkdobás. Az eldobott súlyok többnyire kőgolyók vagy farönkök. Az ilyen versenyeknél az ellökött súlyok röptávolsága határozta meg a győztesek sorrendjét.

Hajítás

Amely a mai kalapács- vagy diszkosz-vetéshez hasonlítható. Az eldobott eszköz: bot, lapos kő, kovács- vagy kötörő-kalapács, csákány, fokos stb. E próbánál is a hajítás távolsága volt a fontos.

Dobás

Vagyis a célba dobás. Amikor saját dobóeszközzel igyekeztek kijelölt célt eltalálni. Amely lehetett: hajítófa⁵², parittyakő⁵³, hegyes nyárs, vasvilla, balta vagy fejsze, szárvágó, kés vagy bárd. A cél: többnyire szalmából formált, álló vagy lógatott állatalak, esetleg kisebb szalma- vagy szénabáb.

Májfa-hágás

Pünkösdkor vagy májusfa-bontáskor néhol szokásos versengés. Ott, ahol a településen egy közös májusfát állítottak, tetejére kisebb koszorúkat vagy flaska italt is felkötve. Az ügyesebb legények pedig megpróbálhattak a letisztított kérgű oszlopán felmászni, onnan valami „bizonyítékot” lehozni. E versenyben több győztest is hirdethettek.

Ostorozás

Vagyis az ügyességi ostorhasználat. Ilyenkor bemutathatták, hogy milyen pontosan tudnak célra csapni, sérülést nem okozni vagy éppenséggel jelentőset okozni, durrogtatni vagy valamit csendben megragadni, pontosan csapni vagy leütni. Ezt a tudást kitömött bábokon mutogatták. Több főből álló bírák döntöttek ilyenkor, kiválasztva a legjobb hármát, ötöt vagy hetet (versenybe állók közül).

Befogás

Amely lehetett állatterelés vagy állatbefogás is. Ennél a próbánál a legénynek segítségére lehetett az egyik kutyája is. Többnyire birkákat vagy marhákat tereltek egyik akolból a szabad térre, onnan pedig egy másik akolba. E versengésnél is többes létszámú bírák ítélkeztek.

Cifrázás

Vagyis önálló táncolás, az egyéni táncmód bemutatása. Amely lehetővé tette az improvizálást és a hatásadás lépések-mozdulatok beillesztését is. Leginkább az ütemtartását, a lépés-kombinációk bonyolultságát és az előadás látványosságát tekintették fontosnak. Az értékelés itt is több bíró együttes döntésével született, de rendszerint figyelembe vették a nézősereg reakcióját is.

*

5.2. Páros viaskodások

Az ilyen vetélkedők egyidejűleg mindig csak két fél között zajlottak. A két szembekerülő legény közül csak az egyik lehetett a győztes, nem lehetett döntetlen az ilyen megmérettetés. Ezért a páros viaskodás addig tartott, amíg az egyik felül nem kerekedett a másikon. Íme néhány ilyen viadal:

52 Magyar Néprajzi Lexikon: Hajítófa. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

53 Magyar Néprajzi Lexikon: Parittyakő. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Ujjhúzás

Közismert volt mindenfelé⁵⁴. Asztal két oldalán, egymással szemben álló vagy ülő két legény jobb kezük középső ujjával összeakaszkodott az asztal felett. Bal kezüket és lábaikat az asztalnak feszíthették. Majd a játékbíró jelére teljes erejükkel igyekeztek a saját oldalukra átrántani a másikat.

Leszorítás

Amely szintén mindenfelé elterjedt viaskodás. Az asztal két oldalán ülő legények a jobb karjukkal rákönyököltek az asztalra, majd marokra fogták egymás tenyerét. Bal tenyerüket pedig az asztal lapjára helyezték. Lábuikkal nekifeszülhettek az asztalnak. A játékbíró adta jelre igyekeztek a másik megfogott karját az asztal lapjára dönteni és oda leszorítani.

Nyakhúzás

Amely csak Kiskunság vidékén volt közismert. Ennél a viaskodásnál két legény négykézlábra ereszkedett. A játékbíró ekkor egy kötelet akasztott a nyakuk köré úgy, hogy annak végeit a legények a foguk közé szorították. Ezután mindketten hátrálni kezdtek, hogy négykézláb mozogva magukkal húzzák a másikat.

Pányvahúzás

A kötélhúzás egyik közismert módja. Először egy vonalat húzva két térfelet kijelöltek, amelyben felállt az egymással versengő két legény. Majd a 8-14 m hosszú pányvakötél végeit a legények derekára kötötték. A két legény felállt egymással szemben úgy, hogy az őket összekötő pányva feszes legyen, a közepe pedig a vonal felett. Ezt követően a versenybíró jelére elkezdték egymást húzni-vonni. Az a legény győzött, akinek sikerült a másikat átrántania saját térfelére. Más változat szerint a két legény csak kézzel fogta a kötelet. Ennél az győzött, aki a másik kezéből a kötelet ki tudta rántani, vagy az ellenfelét felező vonalon „átléptetni”.

Bothúzás

Közismert legény-viaskodás. Egymással szemben álló két legény megragadta egy hosszú bot egy-egy végét két (vagy egy) kézzel. Itt is az győzött, aki a másik kezéből a botot ki tudta rántani, vagy az ellenfelet saját térfelére „áthúzni”, esetleg földre kényszeríteni.

Birkózás

Közismert és mégsem túl gyakori versengés. Amely igencsak hasonlított a ma ismert szabadfogású birkózáshoz. Ennél is tilos volt az ütés, rúgás, szemnyomás, karmolás, orrbántás, nyak és gerinc feszítése. Vagyis csak veszélytelen fogásokkal lehetett a másik felet földre kényszeríteni. És ott tartani. Vagy egy más változat szerint ... az előre kijelölt küzdő térfélről „kipenderíteni”.

54 Magyar Néprajzi Lexikon: Ujjhúzás, nyakhúzás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Bajvívás

A „fegyveres” virtuskodó közelharc a XI. századtól fokozatosan tiltólistára került. Ezért az ilyen viaskodás a köznép körében csak bottal, botokkal, ostorral, pányvával, fokossal vagy kanászbaltával történhetett. A viaskodás megkezdése előtt a legénybíró ismertette a bajvívás szabályait. Például: tilos volt súlyos vagy halálos sérülést okozni, a másikat megnyomorítani, vagy bizonyos testtájakra támadni. Az ilyen „kakaskodás” a másik legyőzéséig tartott. Ha valamelyik fél szabályt sértett, a legénybíró (vagy versenybíró) a bajvívást azonnal leállította, és a szabálysértőt a próbából kizárta, Sérülésokozás esetén elégtétel fizetésére is kötelezhette, sőt, súlyos esetekben az ilyes „sebesítőt” a helyi bíró akár el is ítéltette.

*

5.3. Párok közötti versengés

A párok közötti versengés csak ritkán, és főleg munkálatokkal vagy szórakozással összefüggő vetélkedéseknél volt szokásban. Íme néhány páros-páros versengés:

Arató-páros

Aratáskor gyakori volt, hogy az aratópárok egymással versenyeztek. Azzal, hogy melyikük tud több kévényi gabonát levágni és begyűjteni. A verseny anyagi előnyökkel is járt, mert a több levágott gabona után több volt a bér vagy a részesedés. Valamint a felfogadó gazda a legjobban teljesítő leányokat köteles volt díszes kendővel is megajándékozni. Az aratópárost egy kaszás legény és egy marokszedő leány alkotta. A legény kaszált, mögötte pedig a leány, aki kézzel és sarlóval kévékké formálta a levágott gabonaszálakat. Amiket sokfelé nem a leány, hanem a legény kötött egybe. Az adott idő alatt összekötött kévék száma alapján állapították meg a párok verseny-sorrendjét.

Felszedő-páros

Gumós vagy gyökeres termékek (répa, cékla, hagyma, burgonya, csicsóka stb.) felszedésénél együttműködő párok versengése. Ennél a legény halad elöl és kapával kiforgatta a földi termést. Mögötte haladt a leány, aki azokat összeszedte, majd a sorokban bizonyos távolságonként gúlákba ömlesztette, vagy minőség szerint csoportosította. Amiket aztán zsákokba töltöttek. A gúlák vagy zsákok száma és a válogatás minősége döntötte párok sorrendiségét.

Táncos-páros

A Kárpát-medencében nem volt általános a páros-táncos versengés. Inkább csak a legény- és leánybandák közös rendezvényein volt szokásban, nem a nagy nyilvánosság előtt. Ilyenkor a legény-leány párosok bemutathatták közös tánc-tudásaikat. Így a falu „pletykafészeki” sem híresztelhetek a valóságonál többet táncpartneri kapcsolatukról. Leginkább azért, mert amelyik legénynek vagy leánynak komolyabb kapcsolata volt, annak rokonsága „görbe szemmel nézett” az ilyen kilengésre.

Legényes

Egyes vidékeken ismert táncos versengés-forma. Amikor két legény alkot egy táncos párt és egymás felé fordulva ... kérdés-felelet formában járják a táncot. Azt követően egy másik páros mutatta be

tudását, majd a harmadik stb. De az is előfordulhatott, hogy két-három páros is egyszerre táncolt. E megmérettetést is több fős tánc-bíróság értékelte.

Leányos

Az előbbihez hasonló táncos versengés. Amikor két leány alkotott egy táncos párt. Az ilyesféle bemutatkozások igen gyakoriak voltak a táncos ünnepi vonulásokon.

*

5.4. Csoportok közötti versengések

A Kárpát-medencében nem voltak gyakoriak a csapat-versengések. Ezek többnyire a legénybandák vetélkedésénél fordultak elő és a bandák közti rangsorolásra szolgálták. De munkavégzésnél is előfordulhatott, hogy néhány fős bandákba szerveződve dolgoztak, egymással versengve.

Kötélhúzás

A Kárpát-medencében kevésbé elterjedt csapat-versengés, inkább csak a nyugati felén volt ismertebb, valamint a szászok- és svábok-lakta vidékeken. A hosszú kötél végét egy-egy azonos létszámú legénycsapat fogta. Akik az adott jelre húzni kezdték a kötelet. Az a csapat győzött, aki a másikat el tudta húzni egy bizonyos távolságra, vagy áthúzni a saját térfelére.

Teherhúzás

A húzás csapatjáték-változata. Főleg Dunántúlon, Felföldön és Erdélyben volt ismert. Az egyenlő számú legény-csapatok abban versenyeztek, hogy melyikük tudja a megadott terhet gyorsabban elvontatni. Ami lehetett: megrakott szekér, kötéltre kötött kivágott fa, ágas-bogas nagy tuskó, kisebb sziklakő-darab, eke boronával, kövekkel pakolt faszánkó stb.

Parádézás

Valójában csapatos legény-felvonulás. Rendszerint valamilyen alakzatban, díszes vagy maskarás öltözetben, ütemre lépve vagy táncolva. Valamint a saját legénybanda jelképekkel. Az alkalom lehetett: jeles napi vonulás, körmenet vagy határbejárás, aratási vagy szüreti felvonulás. Rendszerint a település asszonyai (nem leányai) voltak az értékelőbbek, akik a nekik leginkább tetsző parádézó legény-csapatot virágkoszorúval vagy kisebb hordó borral jutalmazták.

Munkaverseny

Adott tömegmunkára szegődött munkacsapatok közötti verseny. Mint például az aratás-betakarítás, szénacsinálás⁵⁵, szüretelés, fakitermelés, töltés- vagy gátépítés, téglavagy vályogvetés stb. Azonos létszámú és ugyanolyan munkafajtát végző csapatok közötti vetélkedés. Az elvégzett munkát telje-

55 Magyar Néprajzi Lexikon: Szénacsinálás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

sítményben és minőségben egyaránt értékelték. A munka megrendelője volt az, aki a győztes csapatot többnyire étellel-itallal is jutalmazta.

*

5.5. Tisztségért versengő játékok

E körbe sorolhatók azok a játékok, amelyek célja a közösségen belüli tekintélyszerzés. A versengő játékok sajátossága: a kötelezően betartandó szabályok, és ezek betartására ügyelő bírók. Valamint a győztes elismerése és jutalmazása, illetve közösségi elismerés vagy tisztség megszerzése.

Pünkösdi királyválasztás

Ez a régi Kárpát-medencei hagyomány egy tipikus versengő játék. Résztevői csak helyi legények lehettek, a mérkőzések pedig egy- vagy többfordulósak. Az ügyességi próbák (versenyszámok) a helyi szokásonként és települési adottságokként eltérhettek. Viszont a verseny győztese többnyire kedvezményekkel járó tisztséghez jutott, tekintélyes tagja lett a helyi közösségnek.

E versengésre Pünkösöd vasárnapján vagy hétfőjén idején került sor. Volt, ahol a legények csak egy-két próbát teljesítettek, de a kétnapos versengéseken többet is. Állattenyésztő vidékeken a lovaglás, bikahajtsza, állathajtás vagy befogás, és a verekedés volt gyakori. Míg a mezőgazdasági vidékeken a kocsihajtás, huzakodás, szántás és kaszálás volt a próba. Hegyvidékeken pedig értelemszerűen a favágás és feldolgozás, kőfejtés és súlymozgatás terén versenyeztek. A verseny többnyire abból állt, hogy az egymást követő próbák egyre nehezebbek voltak. A jelentkező legények mindegyike indult az első próbán. Aki azt teljesítette, indulhatott a következő próbán... és így tovább, az utolsóig.

Ha a legutolsó próbát is többen teljesítették, akkor egymás ellen kellett küzdeniük. Vagyis csak az lehetett a végső győztes aki minden próbát kiállt. Ő lett a pünkösdi király⁵⁶, akit lombkoszorúval megkoronáztak, majd feldíszített kocsin körbehordoztak a településen. A következő pünkösdi királyválasztásig pedig minden helyi legény köteles volt neki engedelmeskedni. Meghívása volt a falu összes báljába, lakodalmába, a helyi kocsmákban sem kellett fizetnie a saját fogyasztásáért. Részt vehetett a település hivatalos ügyeinek tárgyalásain, szabadon előadhatta javaslatait. Ez idő alatt nem vihették el katonának, ugyanakkor a helyi „verbuváláskor” (sorozáskor) köteles volt segíteni a hatóságokat. Ha megszegte a törvényt, kijárt neki a kismemesi vagy szolgabírói tisztelet.

Pünkösdi legényavatás

Egyes településeken a pünkösdi királyválasztás versengése összekapcsolódhatott a legény-avatási próbákkal. Amikor a felserdült fiúk, a *helyi közösség előtt, nyilvános* próbatétellel bekerülhettek a legények bandájába. Ő esetükben leginkább az erőnlét és kitartás, valamint a kellő gondolkodás és munkaismeret számított (lovaglás, kaszálás, szántás, kocsihajtás, terelés, favágás, cipelés, tuskóhúzás, stb.). Fontos volt a helyi hagyományok ismerete, a nyilvános viselkedés és a tűrőképesség.

Ilyenkor a „legénynek” jelentkezőnek több próbát is teljesítenie kellett. Ezek igazodtak a helyi hagyományokhoz, körülményekhez, társadalmi elvárásokhoz. Mindezt a helyi nézősereg szeme

56 Magyar Néprajzi Lexikon: Pünkösdi királyság. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

láltára. Akik teljesítettek, azt a legénybanda (vagy legénycéh) befogadta. Ezzel egyidejűleg legény-jogot nyert a „legényjárásokon” való részvételre, bálba-járásra, húsvéti leány-locsolásra, legény-maskarázásra és csínytevésekre, kocsμάzásra, dohányzásra. Valamint udvarlásra, a fosztó-, fonó- és lányos házak látogatására. Arra is, hogy idővel jegyességet vagy házasságot köthessek.

Az ekkor avatott legények a pünkösdi királyt körbehordozó menetben vonultak végig a település főutcáin. Ezzel mintegy közhírré téve a helyi közösségnek az újdonsült „házasodásra alkalmas” legény-választékot. Tudatva azt is, hogy e legények már teljes mértékben felelősek tetteikért.

Jeles napi legényavatás

Ez a szokás főleg a Kárpát-medence nyugati, északi és keleti karóján volt ismert. Vagyis azokon a vidékeken, amelyek egykor nem tartoztak a „török hódoltság” területéhez. Ezek az avatások igen csak eltérőek lehettek. Néhol elegendő volt, ha a jelentkező felserdült legénykét egy vagy két avatott legény ajánlotta, és a legényke „bírt az italt” (nem részegedett könnyen, tudott viselkedni). Máshol már addig is ki kellett tűnnie „valamivel” (munkájával, erejével, kitartásban, elmésséggel). Volt, ahol több próbán is át kellett esnie, verekezésben vagy csínytevésben is részt kellett vennie.

Az efféle legényavatások nem voltak nyilvánosak (a legénybanda keretein belül történtek), viszont az újonnan avatottakat a „legközelebbi alkalmi legényjáráskor” feltétlenül bemutatták a helyieknek. Éppen ezért az ilyen legényavatásokra rendszerint valamilyen legényjáró alkalom előtt került sor. Például a Sziget- és Csallóköz némely vidékén *farsang vasárnapján*, hogy az újonnan avatott már részt vehessen a farsangvégi maskara-járásokban, mulatozásokon, bálozásokon. Északabbra, Nyitra vidékén, már *kövér csütörtökön*. Keletebbre és a Duna melletti településeken *pünkösdi vasárnapján*.

Nyugat-Dunántúlon, Felföld és Székelyföld egyes vidékein a *regösidő* (dec. 26 és jan. 6.) közötti *vasárnap*, vagy *kiskarácsony előestéjén* (szilveszterkor) volt ennek ideje; hogy az avatott már a farsang alatt is „legénykedhessen”. Erdélyben többfelé *húsvét-vasárnap* került sor az avatásra; így az újdonsült legények már részt vehettek a *húsvét-hétfői* locsolkodáson.

Felvidéken sokfelé a frissen avatott legényeket az *úrnap*i (Húsvét utáni 60-ik napi) körmeneten mutatták be, hogy a fiatalok *szentiván-napi* vigadozásain már részt vehessenek. De az avatás történhetett az állatok ki- vagy behajtásához igazodva (György, Mihály, Vendel, Dömös vagy Dömötör napján), esetleg a helyi búcsú vagy országos nagyvásár idején is.

Legénybíró választása

A Kárpát-medencében szokás volt, hogy a települések legény-szervezetei (bandák, cégek) vezetőt választottak, 1-3 éves időtartamra⁵⁷. Többnyire olyan erős és értelmes, módos és erkölcsös 24-35 év közötti agglegényt, aki már katonaviselt volt, vagy köztisztviselőben állt. Ha több jelentkező volt erre a rangra, akkor versenyben mérték össze erejüket és ügyességüket a legénybanda előtt. Okosságban, műveltségben, erőben és ügyességben. E verseny eredményei alapján a legények titkos szavazással vagy közfelkiáltással döntöttek a megbízásáról.

A legénybíró választásának ideje tájanként eltérhetett (például: karácsony másnapja, újév napja, farsang elején vagy végén, pünkösdi másnapján). A legénybíró hatalmát jelképezhette: bojtos fara-

57 Magyar Néprajzi Lexikon: Legénybíró. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

gott pálca vagy egyedi díszítésű fokos, esetleg vékony vaskorona. Joga volt dönteni a legények közötti vitákban, ellenőrizte viselkedésüket, meghatározott jogkörben jutalmazhatott és büntethetett. Felügyelte a legénybanda vagyonát, kapcsolatot tartott a helyi hivatalos és vallási tisztségviselőkkel, vezetőkkel. Ő szervezte a legénybanda akcióit, meneteit, rendezvényeit, báljait stb. Munkájában a maga mellé kinevezett vagy választott első legények voltak segítségére.

Néhol a pünkösdi versengésben győztes „pünkösdi király” egyidejűleg elnyerte a legénybírói rangot is. Míg többfelé a pünkösdi királyt csak a legénybíró tiszteletbeli bírótársának tekintették.

Első legények választása

A Kárpát-medencében szokás volt, hogy a helyi legény-szervezetek (bandák, cégek) első legényeket is választottak⁵⁸, ugyanannyi időre, mint a legénybíró. Néhány (2-5) olyan 18-24 év körüli természetes, pontos, lelkiismeretes és fegyelmezni képes legényt, akik a legénybíró segítették. Megválasztásuk általában egybeesett a legénybíró választással. Feladatuk volt a multságok és menetek rendezése, a legénybanda szabályainak betartatása, verekedés és erőszak megakadályozása. Ezen feladatok ellátásakor a legényeket utasíthatták. Ők intézték a beszerzéseket, adományok elosztását, helyiségek bérlését, belépődíjak szedését, stb. Kiválasztásuk többnyire verseny keretében történt (figyelem, ügyesség, erőnlét, önvédelem és küzdelem). Az első legény bármikor visszaadhatta megbízatását (betegség, nősülés, besorozás). Alkalmatlanság esetén, a legények többségi szavazattal leválthatták, de a legénybíró is bármikor visszavonhatta a megbízatását. Ilyenkor sürgősséggel új első legényt választottak, illetve meghatározott időre vagy a helyébe (feladataira) ideiglenesen kijelölhettek.

Bika-futtatás, bika-hajsza

Kevésbé ismert Kárpát-medencei állathajtó rendezvény. Némely hajdúsági, nagy- és kiskunsági jelentősebb település (például: Kecskemét) egykori legényversenye. Két változata volt ismertebb. Első (a ritkább), egy böjtközépi (húsvét előtt 4. vasárnapi) verseny. Amikor néhány bikát kiválasztottak, és szarvaikra virág- vagy lombkoszorút akasztottak. Ezután kiengedték a vásártérre, ahol a legények már pányvával (hosszú kötéllel) várták. Az a legény számított győztesnek, aki képes volt a bikát a kijelölt területen belül megpányvázni, és az itatókút oszlopához kikötni. Ezt a bikát aztán külön helyen tartották, etették-itatták és kényeztették ... egészen húsvét előttig. Amikor aztán levágták, és nyárson megsütötték a húsvét vasárnapi multságra. Amelyik bikát nem tudták megfogni a kijelölt területen belül, azt visszahajtották a gulyába, mert „jól megküzdött az életéért”.

Másik változat (a bika-hajsza) húsvét előtti napokban, vagy pünkösdkor volt esedékes. Amikor is néhány vad bikát elengedtek a város szélén (a bika-réten). Ahol a legények lovon vagy gyalogosan igyekeztek valamelyiket befogni. A helyzetet bonyolította, hogy az ilyen verseny sok bámészkodó előtt zajlott. Mialtalan a bika gyakran a nézők közé rohant, és a tömeg pedig menekülni kényszerült. Vagyis igencsak hasonlíthatott a manapság is szokásos spanyolországi pampolai bika-futtatáshoz. Az így befogott bikákat a vágóhídon feldolgozták ... a húsvéti vagy pünkösdi hétfői lakomákhoz. Tisztelet övezte azt a legényt, aki képes volt a bikát megpányvázni és vágóhídra terelni.

* * *

58 Magyar Néprajzi Lexikon: Első legény. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

5.6. Táncos játékok

Ezek sajátossága, hogy zene- vagy énekszóra játszódtak. Mozgás-elemei táncmozdulatokra épültek. A Kárpát-medence szinte minden vidékén ismertek efféléket. A játékos táncolások lehettek egyediek, párosak vagy csoportosak, leányosak vagy legényesek, körkörösek vagy haladásak, esetleg átbújósak vagy párváltósak stb. Íme néhány a legismertebbek közül:

Kendős-járás

A Kárpát-medence dunántúli részén egykor közismert táncos játék⁵⁹. A legények és leányok vegyesen körbe álltak. Egy legény beállt a kör közepébe, ahol táncba kezdett, közben elővéve zsebkendőjét (amelyre gyakran csomót is kötött). Majd táncmozdulatokat végezve, a kör széléhez táncolt. Ott egy leányt kiválasztva annak vállára legyintett a zsebkendőjével. Amire a leány, a legénybe kapaszkodva vele táncba kezdett a körben. Majd a rövid együtt-táncolás után megálltak és megcsókolták egymást. Ezt követően leány átvéve a zsebkendőt, ő állt be a kör közepére, a legény pedig beállt a körbeállók közé. Ekkor a leány egyedül perdült táncra, majd a kendőjével legyintve ő is kiválasztott egy legényt a körből, akivel együtt táncoltak. És így tovább, ameddig a játék tartott.

Némely változatnál a leány kezdte a táncot, zsebkendő helyett a fejkendőjét használva. Néhol az volt szokásban, hogy a táncolók a kendőt földre terítették, majd arra térdelve megcsókolták egymást.

Egyik közismert változatánál a táncolók nem összeölelkezve, hanem külön táncoltak. Egyikük a földön húzogatta a kendőt, másikuk pedig igyekezett tánclépésekkel arra rálépni. Ha ez sikerült, akkor megálltak, és a kendőre térdelve csókolták. Majd a kendőt húzogató táncos beállt a körbe, a másik pedig új táncpartnert választott a körből, és kezdődhetett a következő forduló.

Párnás-tánc

Az előbbieken leírtak párnás változata, amikor kendő helyett párnával⁶⁰ járták a táncot. Ahogy azon is váltottak csókot, a földre letéve. Ez a játék-változat főleg Székelyföldön és a svábok-lakta vidékeken volt népszerűbb. De a sárközi és palóc vidékeken is ismert volt, mint lakodalmi játék.

Zsákos-tánc

Ez a táncos játék a párnás-tánc közép- és dél-dunántúli változata. Párna (vagy vánkös) helyett kóccal vagy gyapjúval kitömött zsákkal táncolták, amiből mindig akadt a fonóban. Lakodalmi vígasságok során is népszerű volt a játék. Mivel a babonások úgy tartották, hogy az „akkor használt kócból” készített fonál ... szerencsét hoz a házasulandóknak.

59 Magyar Néprajzi Lexikon: Kendős tánc, keszkenős tánc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

60 Magyar Néprajzi Lexikon: Párnás tánc, párnatánc, vánkóstánc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Süveges-tánc

A zsebkendő tánc süveges változata⁶¹, főleg Erdélyben és a Kunság vidékén volt ismert. Amikor a táncot kezdő legény süvegét a kezében lóbálva táncolt, majd táncba hívott egy leányt a körből. A leány pedig táncolva követte a legényt, és közben igyekezett elkapni a legény-mozgatta süveget. Miután ez sikerült, a legény elengedte azt és beállt a körbe. Ekkor a leány kezdte lóbálni a süveget, és ő hívott táncba egy legényt a körből, hogy az kapja el a süveget, ... és így tovább. Ez a tánc a XVII. századi városi és nemesi udvari körökben is divatosnak számított. E játéknál a csókolózás inkább csak a köznép körében volt szokásban.

Lapis-tánc

Gömör és Baranya környékén *lapis*, Alföld egyes részein *lapic*, Erdélyben *lapockás*, Felvidéken *lapáttánc* néven volt ismert⁶². A legények és leányok kézen fogva körtáncot jártak. A körön belül pedig egy legény és egy leány páros táncot járt. Körön kívül sétált a táncbíró egy lapos fanyelű eszközzel (mángorlóval⁶³ vagy kislapáttal). Ha azzal valamelyik legényt hátulról megütötte, akkor az bement a körbe és leváltotta az ott táncoló legényt. Ha pedig egy leányt simított meg a táncbíró a lapos eszközzel, akkor az váltotta a benti táncoló leányt.

Más változat szerint, akit a kívül sétáló megütött a lapos eszközzel, az ment be táncolni, a megütött pedig átvette tőle a lapos eszközt, és ő lett a következő ütős, majd táncolás. Többfelé az volt a szabály, hogy leány csak legényt „üthetett”, legény pedig csak leányt. És, aki már egyszer táncolt, azt újra nem lehetett „táncra ütni” (nehogy bárki is kimaradjon a táncolásból).

Borica-tánc

Erdélyi „legényes”. Amely „táncos része” megegyezik a Borica-járásnál már leírtakkal. Vagyis kukák és maskarák, vezető és adományszedő nélkül előadott legénytánc-bemutató.

Botos-tánc

Csallóközi és felföldi „legényes”. Ennek tánc-leírása megegyezik a Botos-járásnál már közöltekkel. Ez a táncos-versengős játék is kukák, kísérők stb. nélkül előadva.

Kettős körtánc

A Kárpát-medence déli- és észak-keleti részén, egykor közismert táncos játék. Amely eljátszásához ugyanannyi legényre és leányra volt szükség. A legények és leányok külön-külön egy kettős kört alkottak. A külső kört a befelé néző legények alkották, a belsőt pedig a kifelé néző leányok. Majd ének- vagy zeneszóra körtáncba kezdtek, a „jobb oldaluk irányába” (vagyis a két kör egymással ellentétes irányba mozgott). Időnként a táncbíró a zenét megállította. Ekkor az egymással szemben álló legénynek és leánynak „csókot kellett váltani”. Majd a táncbíró jelzésére újra kezdődött a körtánc, ... majd a leállás, csókváltás és az újabb táncolás.

61 Magyar Néprajzi Lexikon: Süveges tánc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

62 Magyar Néprajzi Lexikon: Lapockás tánc, lapáttánc. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

63 Magyar Néprajzi Lexikon: Mángorló, mángorlófa, mángorló lapicka. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Bújós táncok

Főleg a palóc és dél-dunántúli vidékeken egykor elterjedt csoportos táncos játékok. Közös vonásuk, hogy egy leány-pár „felemelt-összefogott kézzel kaput tart”. Amely alatt a többi játékos átbújik, közben tánclépésekkel vonulva. Sok változata ismert. Egyiknél csak egy pár alkotott hidat, míg a másiknál akár több is. Az ilyen átvonulás történhetett egyenként, páronként vagy kézen fogva sort alkotva. Hasonló játékokat a gyermek- vagy süldő lányok is játszottak de többnyire tánclépések nélkül éneklős párbeszédekkel (pl.: bújós, hidas kapus). Páros-bújós táncos játékoknál a párokat legény-leány párok is alkothatták.

Vonulós táncok

A Kárpát-medencében sokfelé ismert, közösségi táncos játék. Egyes korabeli jeles napok (aratás- vagy szüretvégi felvonulás, lakodalmi- vagy körmenet, farsangi vonulás) helyi látványossága. Amely lehetett egyenes-vonulás, kanyargós vagy körmenetes, illetve soros, páros vagy csoportos. Közös jellemzőjük a tánclépésekkel cifrázott, zenére történő vonulás. E táncos játék alapelemei egyes énekes gyermek-játékok körében is fellelhetők (lilázás, pilikézés⁶⁴).

* * *

5.7. Évődő játékok

Ide sorolhatók az úgynevezett tréfásan kötekedő, a másik felet bosszantó játékok. Amelyekért nem illet megharagudni, viszont ilyenekért lehetett hasonló módon törleszteni. Általában az ismerős legények egymással szabadon évódhattak (a lányok is egymás között). Ahogy a legények is a saját leány-párjukkal (és fordítva). Ugyanakkor egymás párját, embereket és asszonyokat, hivatalos személyt vagy idegent ... ilyenekkel bosszantani már tiszteletlenségnek minősült. Ilyen játékoknál szükség volt a játékbírók és felügyelők figyelmére, nehogy az efféle tréfák eldurvuljanak.

Orsóleső

Sokfelé ismert fonóbéli tréfás-évődős játék. A leányok munkáját figyelő legények egyfajta szexuális töltetű köztöködése. Amelynél a leány által leejtett orsót a legény igyekezett (a leányt megelőzve) a földről felkapni. Ha ez sikerült neki, akkor a leány köteles volt az orsóját egy csókkal vagy öleléssel kiváltani. Amire nem a többiek előtt, hanem a pitvarban vagy az udvaron került sor. Ha viszont a legénynek nem sikerült az orsót hamarabb felkapnia, akkor többnyire kinevették. Ha a legény ravaszkodva (a csókolózás kikényszerítésére) megpróbálta kiütni a leány kezéből az orsót, akkor a fonóból aznapra kitiltották. Ugyanakkor, ha a leány csókot akart kapni, akkor nem volt tiltva, hogy orsóját „véletlenül” leejtse a neki tetsző legény előtt.

Guzsalyrontós

Szintén közismert fonóbéli évődés, többnyire az orsólesés egyfajta folytatása. Ugyanis, ha a legény és leány kimentek „zálogot kiváltani” (csókolózni, ölelkezni), a bent maradottak „mérték az időt”.

64 Magyar Néprajzi Lexikon: Vonulás, lilázás, pilikézés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

Többszörre lassan valameddig (úgy 100-ig) elszámolva. Ha ez idő alatt a pár nem tért vissza, akkor a leányt „megbüntették”. Úgy, hogy távolléte alatt guzsalyát⁶⁵ (díszes kócartató rúdját, amelyről a fonalkócot fejtette) eldugták, bevizezték vagy a kócart lefejtették. Tréfásan így „büntethették” azt a leányt is, aki munka közben indokolatlanul túl hosszú időre kiment a fonóhelyről.

Böngévtő

A Kárpát-medencében közismert és igen népszerű, szüreti erotikus játék. Amelyet nemcsak a leányok és legények játszhattak, hanem a házasságok és özvegyek is. Sőt, sokfelé ez annyira erős hagyomány volt, hogy szüretkor szinte kötelezőnek számított (amit még a házastársaknak is el kellett nézniük).

A hagyományos szüreti munkamegosztás szerint: lányok és asszonyok (fehérlélek) szedték a szőlőfürtöket, a puttonyos összegyűjtést pedig a legények és férfiak (emberek) dolgozták. Ezért, ha valamelyik „fehérlék” a szedés során egészséges szőlőfürtöt felejtett a tőkére, akkor azért büntetést érdemelt. Vagyis csókkal kellett fizetnie annak a puttonyosnak, aki a tőkére felejtett fürtöt leszedte helyette. A hagyomány szerint ilyenkor nem számított bűnnek a házasság nyilvános „szétszókolása” sem. Ugyanakkor azt a leányt (vagy asszonyt), aki „túl sok elhagyott böngéért” kapott csókot, már „ferde szemekkel” (bizalmatlanul) nézték. Mondván, ... „vagy nagyon kívánja az idegen csókot”, vagy „nemsokára a munkája”.

Hideg-meleg

Egy közismert játék, amelyet gyermekek és fiatalok egyaránt játszottak. Az egyik játékos valamit valahol elrejtett, amit egy másiknak meg kellett találnia. Aki közben ehhez segítséget kapott, ugyanis: a „meleg” szóval jelezték, ha a rejtékhelyhez közeledett. A „hideg” pedig a távolodásra utalt. Általában ezt játszották akkor is, ha a fonóbéli leány a büntetésből eldugott guzsalyát kereste.

Tetszikezés

Egykor népszerű párválasztós fonójáték. A leányok úgy ültek le, hogy jobb oldalukon egy szabad hely maradjon. A legények pedig leültek a nekik tetsző leány jobb oldalára. Ekkor a játékvezető egyenként sorban kérdezte a leányokat: „*Tetszik-e a szomszéd?*” Ha a leánynak tetszett a legény, akkor azt válaszolta: „*Tetszik.*” Erre a játékvezető megkérdezte tőle: „*Kiállasz-e érte egy (vagy több) pacsit?*” Ha a leány ezt vállalta, akkor annyi ütést kapott a tenyerére egy fakanállal, és ezért „övé lett a legény”. Ha a leány más legényt akart maga mellé ültetni, akkor azért annyi pacsit kellett kiállnia, mint amennyit az a leány mondott, aki mellett a kiválasztott legény ült (vagy amennyit a játékvezető kiszabott). Ezt követően a két legény ülőhelyet cserélt. Ha viszont a leány nem vállalta, hogy „megpacsizzák a tenyerét”, akkor legény nélkül maradt aznap estére (üres maradt mellette a szék). Más változat szerint, a leányok nem a tenyerükre kapták a „pacsit”, hanem a popsijukra.

Csön-csön gyűrű

Ismertebb nevén „Megy a gyűrű”. Egykor közismert fonójáték, amely mára már egyfajta énekes gyermekjátékká silányodott. Eredeti változatában egy hosszú vastag-erős fonálra felfűztek egy

65 Magyar Néprajzi Lexikon: Guzsaly. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982

gyűrűt, majd a fonál két végét összekötözték. Úgy, hogy a gyűrű a „fonálkarikán körbe járhasson”. Ezután a leányok és legények vegyesen egy nagyobb kört alkotva leültek, és a fonálkarikát a kezükkel ökölbe fogták. Egy játékost (hunyt) a sarokba állítottak a fal felé, hogy ne lássa a körben ülőket. Akik a gyűrűt jobb irányban egymásnak átcsúsztatták, miközben egy rövidke dalt énekeltek. Annak befejeztével, akinél a gyűrű volt, a fonalat úgy markolta ökölbe fogva, hogy a gyűrűt elrejtse. Ezután a sarokból előjövő játékos megszemlélte az körben ülőket, és megpróbálta kitalálni, melyikük rejtja a gyűrűt. Ha elsőre kitalálta, akkor szabadon megcsókolhatott a körből valakit (vagy ő választhatta meg, hogy ki adjon neki csókot). Ezután beült a körbe, helyet cserélve azzal, akinél a gyűrű volt, ugyanis az lett a következő hunyó. Ha csak másodszorra sikerült kitalálnia, akkor nem járt neki csók, csak a helycsere. De ha harmadszorra sem sikerült neki, akkor a körben ülők döntöttek arról, hogy kit kell neki megcsókolnia ahhoz, hogy beülhessen a körbe. Közben el kellett viselnie a többiek csúfolkodását, mivel az olyat is meg kellett csókolnia, akitől esetleg viszolygott.

Bálvány-nyikkantó

A Kárpát-medencében szinte mindenhol ismert közösségi játék. A legények és leányok körben ültek, a kör közepe felé fordulva, némán és mozdulatlanul. A „nyikkasztó” és a játékbíró a körön belül mozoghatott. A „nyikkasztó” beszédjével, viselkedésével és grimaszaival pedig igyekezett a mozdulatlanul ülőket mosolyra vagy nevetésre fakasztani. Lélegezni és pislogni szabad volt. Aki nem bírta ki mosolygás vagy nevetés nélkül, esetleg megmozdult vagy megszólalt (megnyikkant), annak zálogot kellett adnia. Amit aztán a játék végén kiválthatott (többnyire csókkal vagy elfenekeléssel). Volt, ahol a „nyikkasztót” a játékbíró választotta, ... volt, ahol sorsolás döntött.

Kuka-szólajtó

Az előbbi játék mozgalmasabb változata. Ennél a körben járkáló „szólajtó” beszélt, grimaszolt és kérdéseket tehetett fel az ülő játékosoknak. Akár igen kényes kérdéseket is. Akik csak némán és mutogatással válaszolhattak. Aki megszólalt vagy elnevette magát, annak zálogot kellett adnia.

Mímelő-színelő

A kuka-szólajtó évődő játék sajátos változata. Amelynél a körben ülőknek némán utánozniuk kellett a „mímelő” fintorgásait és képmozdulatait. Aki eközben megszólalt, elnevette-kuncogta magát, vagy nem utánzott valamit, annak zálogot kellett adnia.

Boszorkányos

A Kárpát-medence keleti karéján egykor közismert fonójáték. Általában 7-13 fő játszott, egyikük volt a Boszorkány vagy a „Vasorrú bába” (Erdélyben a „Vasfogú bába”). A játékosoknak a fonó egyik térfeléből át kellett surranni a másik oldalra. De csak akkor mozoghattak, ha a „Vasorrút” játszó háttal állt nekik (nem látta őket). Mert, akit feljük fordulva megpillantott mozgás közben, akkor annak zálogot kellett „fizetnie”. Ha pedig háromszor is észrevette a „Vasorrút”, akkor kiesett a játékból. A játék akkor fejeződött be, ha már csak egy játékos maradt „észrevétlen”. Őneki az a „jutalom járt”, hogy zálog-kiváltáskor meghatározhatta a teljesítendő feladatokat. A játékbíró pedig arra ügyelt, hogy a feladatok ne legyenek túlságosan megszegyenítőek, és a helyi erkölcsi szokásokat se szegjék meg (túlságosan).

Székfoglaló

Ez is igencsak közismert és népszerű fonóbéli játéknak számított. A játékosok saját székeiket kör alakban vagy egyenes sorba elhelyezték, majd arra leültek. A játékbíró ekkor elkialtotta: „*Futás!*”. Erre a játékosok felálltak és elkezdtek egy irányba futni a széksor körül. Közben a játékvezető leült az egyik székre, majd felkialtotta: „*Leülni!*”. Ekkor a legények megpróbálták gyorsan székre ülni, de az egyiknek biztosan nem akadt helye. A hoppon maradt játékos pedig köteles volt zálogot adni a játékbírónak. Ugyanakkor a következő játékkörben ő lehetett a játékvezető, vagyis utasíthatott és előre helyet foglalhatott. Általában annyi fordulót játszottak, ahány játékos volt. Majd ezt követően sor kerülhetett a zálogok kiváltására, a játékbíró döntése alapján. Ilyenkor a több zálogot adókra kellemetlenebb feladatok vártak. Például: kellemetlen személy megcsókolása vagy ölelésének engedése, bekötött szemmel való csókolózás, nadrág letolása, rongyos ruhába átöltözés stb.)

Párszakító

Más néven: menyasszonyrabló. Ezt a mozgásigényes játékot többnyire szabadtéren játszották. A leányok és legények „menyasszony-vőlegény” párt alkotva körbe álltak. Egy legény a körön kívül maradt, ő lett a „rabló”. A játékbíró pedig a kör közepén állt, ő indította a játékot. Úgy, hogy oda szólt az egyik párnak: „*Kívül-belül fussatok*”. Erre a pár kilépett a körből és szétváltak. A „menyasszony” a körön kívül kezdett futni, miközben a legény a körön belül futott. Mindkettőjüknek a játékosok formálta kört kellett egyszer megkerülniük, hogy a helyükre visszaállhassanak. Ami a „menyasszonynak” nem volt könnyű, mert a körön kívül addig lesben álló „rabló” üldözőbe vette, és igyekezett elfogni. Ha ez sikerült, akkor ő lett a „menyasszony” új „vőlegénye”, és ők ketten álltak vissza a körbe. A körön belül „páratlanul maradt” legény pedig kikerült a körből, ő lett a következő „rabló”. Ha a „rablónak” nem sikerült „menyasszonyt” fogni, akkor zálogot kellett adnia. Ha harmadszorra sem, akkor az igen nagy szégyennek számított. A zálogok kiváltásakor a feladatokat azok a „menyasszonyok” határozták meg, akiket a „rabló” nem tudott elfogni. Sokfelé az elfogott „menyasszony” köteles volt a „rablóját” megcsókolni. Ilyenkor a sikertelenül üldöző „rablólóktól” nem kértek zálogot, ... elég büntetés és szégyen volt nekik, hogy kimaradtak a csókolózásból.

Volt, ahol a legény-leány párok nem kört alkottak, hanem páros sort. Ilyenkor a sor végéről indult a „rabló” és a játékbíró pedig a sor közepe környékéről indította a párokat. Míg máshol a leghátsó párok indultak futva a sor egyik és másik oldalán, ... hogy a sor elejére érve ott újra összehatalálkozzanak. E változatnál a „rablók” egy olyan kijelölt helyről indulhattak „menyasszonyt fogni”, amely némi előnyt adott a „menyasszonyoknak”.

Lugasos

A Kárpát-medence vidékein egykor sokfelé ismert, többnyire szabadtéri, párválasztó „kapus-játék”. A játékosok legény-leány párokat alkotva, kézen fogva két oszlopba álltak. Úgy, hogy összefogott kezüket a magasba emelve „szőlőlugast” formáltak. A pár nélkül maradt játékos (vagy a játékbíró) lett a „metsző”. Aki végigment a „szőlőlugasban” (a párok fenntartott kezei alatt), és kiválasztotta a neki tetsző (legényt vagy legényt), akinek megfogta a kezét. A kiválasztott ekkor elengedte a párja kezét, aki kiállt a sorból, és helyet cserélt a „metszővel”. Ezután ő járta végig a „lugast”, hogy párt válasszon magától. A játék fő szabálya, hogy a „metsző” nem választhatta azt párként, akitől már előzőleg őt „elszakították”. Valamint annyi fordulót játszottak, ahány pár alkotta a „szőlőlugast”.

Ez a játék egyfajta párválasztó. Ennek ellenére azért kerülhetett az évődő játékok csoportjába, mert a teljes játékforduló végén többnyire eljött az „igazság pillanata”. Az, hogy melyik az a játékos, aki a játszó-csoport fiataljai közül legkevésbé „kíváncos” (párnak, udvarlónak, stb.). Mint ahogy az is „kiderülhetett”, hogy mely’ legény vagy leány az, akit legtöbben „maguk mellé választanának”.

* * *

BEFEJEZÉS

Íme egy kisebb csokor a régi Kárpát-medencei ifjúsági játékok köréből. Olyanok, amelyek egykor felvidíthatták a hétköznapiakat, felpeszthették a monoton munkákat, fontossá és emlékezetessé tehették a jeles napokat. És amit talán egykor leginkább fontosnak tekintettek: lehetőséget adtak a házasságra érett fiatalok „illendő” ismerkedésére, udvarlására, párkapcsolatok kialakítására és a későbbi házasságok megalapozására. Sőt, gyakran akár jó alkalmul is szolgálva a „szerelmeskedő” együttlétekre, mulatozásra, versengésre, ... vagy az eltitkolt vágyak időnkénti „kiélésére”.

Kiknek figyelmébe ajánlható e kötet? Elsősorban a magyar néphagyomány után érdeklődőknek, valamint a hagyományörzéssel és felelevenítéssel foglalkozó közösségekének. De segítséget nyújthat jeles napi események vagy népszokások, hagyományörző falunapok vagy ifjúsági táborok játékos programjainak megszervezéséhez is.

E könyvsorozat előbbi kötetében⁶⁶ több olyan erőteljesen erotikus, pajzán népi „játszódásról” vagy játékos népszokásról (sőt babonákról) is olvashatunk, ... amelyek e kötetből kimaradtak. Részben azért, mert azok nyilvános megjelenítése manapság már sérthetné a „közízlést”, esetleg „törvénybe is ütközhetne”. Vagy mert felelevenítésük csak igen szűk (sajátos felfogású, irányultságú és ízlésű) rétegek körét érdekelhetné. Ennek ellenére azok elolvasása is ajánlható, mert jól érzékeltethetik a korabeli ízlések és szokások, egyes helyi hagyományok és „közösségi erkölcsi normák” változásait.

A téma további tanulmányozásához, vagyis a játékos hagyományok mélyebb megismeréséhez, a régi-közösségi népi játékok kipróbálásához és felelevenítéséhez ... sok sikert kívánok!

Kézirat lezárva: Budapest, 2021. november 15.

66 Remete Farkas László: Kárpát-medencei, régi-pogány „pajzánkodó” szokások és hagyományok. Budapest, 2020.